

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el-Mu'tazid- Billâh Örneği

Rapor Tarihi: 20-03-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

Makale Başlığı(en)	An Attempt to Fabricate a Hadīth for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llāh
Makale Başlığı(tr)	Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el- Mu'tazid-Billâh Örneği
Gönderilme Tarihi	07-12-2021
Öz (en)	<p>In its most general sense, the fabricated hadīth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with fitna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbāsīd conflict also shows that fabricated hadīths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbāsīd caliph himself. As a matter of fact, al-Mu'tadid Bi'llāh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on fridays against Mu'āwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abū Sufyān (d. 31/651) and his sons Mu'āwiya and Yazīd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as Sūra al-Isrā' 17/60 out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbāsīd conflict, is examined through the fabricated hadīth phenomenon. In addition, the isnād and text analysis of the narration, which forms the basis of al-Mu'tadid Bi'llāh's political attitude, are examined.</p>

Öz (tr)	<p>Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî- Abbasî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbasî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim el- Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek el-İsrâ 17/60 gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbasî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin tedkîki yapılmaktadır.</p>
Anahtar Kelimeler (en)	Hadîth, Tarikh, 'Abbāsids, Fabrication, al-Mu'tazid Bi'llâh
Anahtar Kelimeler (tr)	Hadis, Tarih, Abbâsiler, Mevzu, el-Mu'tazid-Billâh
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü.docx

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el-Mu'tazid-Billâh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID:

05n2cz176) İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assistant Professor, Muğla Sıtkı Koçman University

Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith

Muğla, Turkey

mustafatanriverdi@mu.edu.tr

[https://orcid.org/0000-0003-3329-](https://orcid.org/0000-0003-3329-0019)

0019

Öz

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da Ailin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî-Abbasî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbasî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim el-Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halîfe'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halîfe, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yazîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek el-İsrâ 17/60 gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbasî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin tedkîki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Abbâsîler, Mevzu, el-Mu'tazid-Billâh

An Attempt to Fabricate a Hadîth for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

In its most general sense, the fabricated hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with Atna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbâsid conflict also shows that fabricated hadîths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsid caliph himself. As a matter of fact, al-Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on Fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner

gain, in particular, the Umayyad-`Abbāsīd conNict, is examined through the fabricated hadīth phenomenon. In addition, the isnād and text analysis of the narration, which forms the basis of al-Mu'tadid Bi'llāh's political attitude, are examined.

Keywords: Hadīth, Tarih, `Abbāsīds, Fabrication, al-Mu'tadid Bi'llāh

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tadrîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifelığının ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve SıRîn hadiseleri, İslam Tarihinde telaAsi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "Atne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnād uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.²

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve Akrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaNar, taraNarın kendilerini övmek muhaliNerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbasî çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden SeRâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbasî halifeleri övülmüştür.³

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasi ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbasî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru olan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbasî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

- 1 Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü usûli'd-dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.
- 2 Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 176-181; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353; Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- 3 Ayrıntı için bk. Nûreddîn Itr, *Menhecû'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs* (Dimeşk; Dâru'l-Akr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talât Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle uydurma hadis ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetleri tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbasî halifesi el-Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır.

1. el-Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Metni

Halife Mu'tazid-Billâh, yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde Atneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Muâviye'nin tel'inini için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁴ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeNediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bürokratik bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan Alozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir tekliAn birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir.⁵

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde yirmi bir adet delil sıralanmıştır. Bunlardan on üç tanesi ayetlerden yedi tanesi hadislerden geriye kalan bir tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.⁶

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye

4 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-me 'ârif, ts.), 10/54-55.

5 İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî Akırlar taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 1/205.

6 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından [ول اختل] [bu ayetle murât edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilafı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.⁷ Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen الشجرة الملعونة [lanetlenmiş ağaç] ifadesi, Kur'an'ın

kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,⁸ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında الشجرة الملعونة ibaresinin umumiyetle شجرة الزقوم ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevlinde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'in niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir:

Rasulullah (s.a.v) oturmakta olduğu bir sırada ardılı ve öncülü olan binitinin yanından geçmesi üzerine "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırılmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bir defasında "Şu yoldan ümmetimin içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır" der demez o yolda Muâviye belirmiştir.

Rasulullah (s.a.v) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" buyurmuştur.

Bildiride 'meşhur bir merfu hadis' olarak sunulan rivayete göre Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.

Rasulullah (s.a.v) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." buyurmuştur.

Bildiride, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere Rasulullah'tan (s.a.v) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." rivayetler zikredilmiştir.¹⁰

فمما لعنهم الله به على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم وأزول به لعنابا فوله: والشجرة الملعونة نبي الزورآن ونخزوفهم
Bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl* 58. فمما يزيدهم إل طغنا لقبورا ول اختل] بين أحد أنه أراد بها بني أمية.
8 Bk. İsrâ, 17/60; Duhan, 44/43-44; SaRat, 37/62-66; Vâkiâ, 56/51-53.

9 Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-Akr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. Kasas, 28/50; Âli İmrân, 3/74; Ahzâb, 33/33 (telmihen); İsrâ, 17/60; Mâide, 5/78; Kadir, 97/3; Yunus, 10/91 (iktibâsen); Tevbe, 9/32; Nisâ, 4/93; Ahzâb, 33/5; Kasas, 28/5; Tevbe, 9/12; Mücâdele, 58/22.

10 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

3. Tel'in İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir.

3.1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze etmekte. "Durum nedir?" diye sordum. Orada bulunanlar dediler ki: "Rasulullah minberde (konuştuğu) sırada, Muâviye biraz evvel babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Bunun üzerine Rasulullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi."¹¹

3.2. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve onun kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) da vardı. Öyle ki onlardan biri deveyi çekiyor, diğeri de yönlendiriyordu. Allah Resûlü de bunun üzerine, "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" buyurdu."¹²

3.3. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

Ebû Nasr Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Kays b. Hafis isnadıyla nakledilmiştir: Ebû Nasr b. Âsım, mescide girdiğinde ashabin 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınırız!' dediklerini duyunca sebebini sormuş, onlar da Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Allah (hayvanı) sürene de çekene de lanet etsin!" dediğini söylemişlerdir."¹³

3.4. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

Sefîne → Saîd b. Cümhân → Babası ve Hammâd b. Seleme → Abdüssamed → Seken b. Saîd isnadlarıyla nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) oturmaktaydı. Bu sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Arkasında deveyi yönlendiren bir sürücü, önlerinde de hayvana yol gösteren bir öncü vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah bu deveyi sürene de ona binene de onu yönlendirene de lanet etsin!" buyurdu."¹⁴

Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefîne'den isnadı hazfedilerek nakledilmiştir."¹⁵

3.5. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

Rasulullah (s.a.v) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Muâviye onu çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. (Bunun üzerine) Rasulullah: "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi."¹⁶

11 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1410/1990), 7/54-55.

12 Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 1417/1996), 5/136.

13 İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-râye, 1991), 2/192.

14 Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988), 9/286 (No. 3839).

15 Bk. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Akr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

16 Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

3.6. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Ebû Seleme Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâîl → Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dâri → Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; Mescid-i Nebî'ye girdim ki, bir de ne göreyim, insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlar. Ben de "Nedir bu hal?" dedim. Dediler ki: Hz. Peygamber minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. Bu sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten dışarı çıkardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" diyerek (hayıNandı).¹⁷

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resulullah'ın ashâbı şöyle diyorlardı: "Allah ve Resûl'ünün hiddetinden Allah'a sığınınız!" Ben de "Niçin böyle (söylüyorsunuz?)" dedim. Dediler ki: Resulullah'ın (s.a.v) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı oğlunun elinden tuttu ve sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi.¹⁸

3.8. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâîl → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadiyla aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" demiş ve bunu iki kez tekrar etmiştir.¹⁹

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin Ebû Abdurrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî isimli sahâbîlerden nakledildiği görülmektedir. Metin tenkidine geçmeden önce ilgili rivâyetin isnad zincirinde yer alan râvilerin incelenmesi, isnadın tahlili bakımından önemlidir.

4.1. Sefîne Kanalı

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es- Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z- zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. İbnü'l-Esir, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyograAsinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. Bk. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmecîd (Beyrût: Dâru'l- kütübi'l-ilmiiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbiye ait biyograAdeki benzer bir atıf için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmiiyye, ts.), 4/5-6.

¹⁹ İbn Abdilberr, sahabe biyograAsine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'in rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-cil, 1412/1992), 2/784-785.

Mihrân gibi farklı isimler telâh edilen Sefîne'nin İnan asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdurrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.²⁰

Saîd (öl. 136/754)

Saîd b. Cühmân (Cümhân), Ebû Hafs el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtim'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.²¹

Abdülvâris (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180 civarında Basra'da vefat etmiştir.²² İdî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ A't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyograAk bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmamaları konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaştırmaması gerektiğini belirtmiştir.²³ Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.²⁴

Halef

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyograAk bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya

20 İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1402/1982), 3/172-173.

21 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-kible - Müessesetu 'ulûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'id Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-ma'âriA'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

22 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

23 Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/677; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâğif el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-'âsime, 1413), 632.

çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdta medâr konumundaki râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd (öl. 167/784)

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilmektedir. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humejd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.²⁵ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musanniNeri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.²⁶ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167'de vefat etmiştir.²⁷

Abdüssamed (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206 veya 207'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniNerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medînî (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.²⁸

Seken b. Saîd

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetinin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse²⁹ bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarîkînin de makbul olduğu, sened bakımından problemlili olmadığı

25 Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 7/254-259.

26 عرش و يدع حمادا و قد نكث ابن حبان لعمد مر على البخاري ولم يسم يفتح بعبد الرحمن بن عبد الله بن نونار وبنان أخيه الزهري وبنان Buhârî'nin bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdullah b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

27 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

28 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

29 رواه البزار ورجاله ثقات Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

söylenbilir. Ayrıca Sefîne→ Abdülvâris b. Saîd→ Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Kanalı

Âsım

Senedteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. `Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.³⁰

Nasr (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.³¹ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.³² Bir dönem Hâricî Akirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu Akrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniNerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.³³

Saîd (öl. 140/757)

Ebu Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.³⁴ 140 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musanniNeri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.³⁵ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.³⁶ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.³⁷

Ğassân (öl. 184/7)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184 yılında vefat etmiştir.³⁸ Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti birçok kimse tarafından ortaya konulan³⁹ ve güvenilir kimselerden hadis aktardığı belirtilen⁴⁰ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika

30 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/5-6.

31 Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-âni, 1387/1967), 206.

32 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Akr, 1399/1979), 2/313-314; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/24.

33 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

34 Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru ihyâ't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

35 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

36 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

37 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

38 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*,

7/107. 39 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116.

40 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) gibi birçok münekkit tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴¹

Mûsâ (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl; et-Tebûzekî, el-Basrî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinmektedir. Meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223'te Basra'da vefat etmiştir.⁴² Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühli gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁴³ Kütüb-i sitte musanniNeri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁴ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴⁵

Ahmed (öl. 279/892)

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Babası Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, ARân b. Müslim, Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁴⁸

Kâsım (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁴⁹ ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁵⁰ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁵¹ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-Sahîh*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği

41 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Kuveyt: Dârü's-seleAyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

42 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

43 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

44 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

45 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/360-364.

46 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

47 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/492-494.

48 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huLâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

49 Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

50 Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'r-râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

51 Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû

zikredilmektedir.⁵² Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁵³

Abdülvâris (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317'de Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁴ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁵⁵ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395 yılında vefat etmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

el-Allâf

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehlinde olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁵⁷ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'inde zikrettiği ve *es-Sahîh*'inde rivayetine yer verdiği⁵⁸ ancak tevsîkine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-Hasan (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfız, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁶⁰ 303 yılında vefat etmiştir.⁶¹ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette

52Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'î'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 15/472-474.

53 Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-hulâz*, 3/853-855.

54Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

55Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târihi 'ulemâ'î'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

56Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

57Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

58 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

59 رواه الطبرانی، وفيه محمد بن عبد الرحمن بن [ولم أعرفه] Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No: 10753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisindedir. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid alâ mecma'iz-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

60Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ - Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.), 3/228.

61Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

bulunmuştur.⁶² Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁶³

Muhammed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283'te doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nîsâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁶⁴ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l- Kayserânî onu teşeyyû' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nîsâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdurrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr

b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdurrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığı bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbûrî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁶⁶ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283 yılında vefat etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkinde herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe

Ebû Bîşr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁶⁸ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbûrî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁶⁹

Abdurrahmân

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler

62 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/157-162.

63 Zehebî, *Tezkiratü'l-huLâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, 2/424-426.

64 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

65 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/356-359.

66 Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (fMekke: Câmî'atü ümmü'l-kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir b. Alî

b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Akr, 1415/1995), 26/390-391.

67 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

68 Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî

hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarikinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Himsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hims bölgesinde yaşamış 227 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁷⁰

Kesîr

Tam adı Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Keşîr el-Basrî ed-Dârimî olup Basra'da yaşamıştır.⁷¹ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan nakilde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyû' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındırdığı kaydedilmiştir.⁷² Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁷³ Kesîr b. Yahyâ hakkında kullanılan teşeyyû' kavramının bir râvinin adalet vasfını zedeleyecek şekilde bir cerh ifadesi olup olmadığı açık değildir. Öyle ki bu niteleme, cerhin müfesser olması gerektiği şeklindeki genel kurala da aykırı görünmektedir. Teşeyyû' temayülü değerlendirmesinin müteşeddit kimliği ile bilinen Ebû Hâtim'den gelmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Kesîr hakkında tezkiye ifadesi olan (mahalluhu's-sıdk) şeklinde bir değerlendirme yapmış olması da önemlidir. Zehebî'nin, bir râvinin cerhine dair hüküm vermede sıkı tenkitçiliğinden ötürü tek başına Ebû Hâtim'e itibar edilmesinin isabetli olmayabileceği şeklindeki uyarısından hareketle⁷⁴ Kesîr b. Yahyâ hakkındaki müfesser olmayan teşeyyû' değerlendirmesinin onu mecruh kabul etmede yeterli olmayacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla İbn Sâ'd rivayetinin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892), Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Teknik anlamda, isnad tenkidi açısından makbul olmayan bu rivayetlerin metin tenkidine gerek bulunmamaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Sâ'd (öl. 230/845), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁷⁰İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 3/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/21-23.

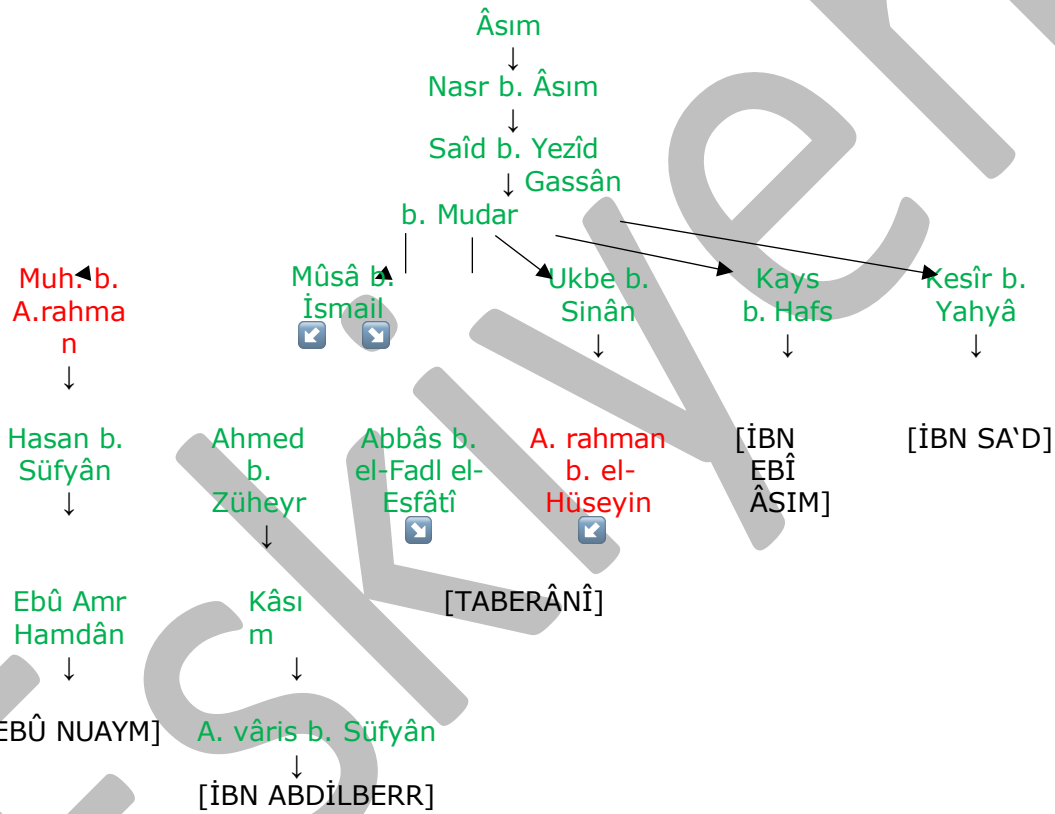
⁷¹Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/219.

⁷²Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/415.

⁷³İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

Tablo 1: Sefîne kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 2: Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmiştir. Bu rivayetin aynı konudaki emsal rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden

dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir. Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır. Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki

ESKİMEYENİ

göstermesidir. Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in oturduğu sırada oradan binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin öncül ve ardılığını yapmakta olan iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.

Öte yandan İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Muâviye ile babası (Ebû Süfyân) oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve babasının (Ebû Süfyân) isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.

Bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen Aillerin, teliA mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçsüzlük söz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilkesel tutumuyla bağdaşması mümkün olmayan bu durum rivayetlerin problemliliğine işaret etmektedir. Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir Ail irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturmakta olduğu bir esnada yanından binitli halde geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin gerekleri açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet misyonu cihetinden değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir. Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde hadis usulü bakımından "idrac" kabul edilebilecek birtakım eklentilerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Bu eklentiler *müdreçü'l-metn* türünden ilavelerdir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran birtakım ilaveler yer almaktadır.

Örneğin *وَبَلَّ لَهُذِهِ يَوْمًا لَهْذِهِ الْمَمَّةَ مِنْ نَلْنِ ذِي السَّرِيَاةِ* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki eklentilerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin

süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır. Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir. Hem Tirmizî'de hem de Ebû Dâvud'ta yer alan bu ifadeler Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir.⁷⁵ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir. Ayrıca bu (müddrec) ibareler *fiten*, *melâhim* ve *esrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir.⁷⁶

Üstelik söz konusu Atne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir. Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden Aten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair spesiAk ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menA birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli (Muâviye ve Ebû Süfyân gibi) birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) kaynaklı rivayetler de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gereken rivayetlerdir.

Ayrıca hemen herkesin bilgi sahibi olması gereken bir hususun kalabalık bir grup tarafından nakledilmesi gerekirken bir ya da birkaç kimsenin o hususa ilişkin aktarımda bulunması makul değildir. Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da Ailin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Sa'd, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleşiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden gelmesi beklenemez. Bu tür olayların çok sayıda nâkili olması gerektiği ortadadır.

75 Rivayetler için bk. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-selâm, 1420/1999), "Sünne", 9 (No: 4646-4647); Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, 1975), "Fiten", 48 (No: 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnû'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-SeleAyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

76 Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. Bk. Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, 229; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

77 Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-kevser, 1415), 1/326.

İlgili ivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) aynı anda Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'î (öl. 18/639) tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri⁷⁸ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri⁷⁹ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması⁸⁰ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbasî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullularının önde gelen Agürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."⁸¹ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."⁸² şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye."⁸³ veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."⁸⁴ biçiminde nakledilen rivayetler⁸⁵ söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok Agür için de geçerlidir. Zira "Atne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak

78 Nitekim onun, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerde ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v) risâlet davasından vazgeçirmek üzere tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'le müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. (Kâhire: b.y., 1955), 1/264-265.

79 Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 6/112.

80 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/143.

81 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

82 Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

83 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/417.

84 İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

85 Örneğin Muâviye hakkında lehte ve aleyhte bazı rivayetler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 97-102.

iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî Agürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalîNeri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbasî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbasîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v) tebciil ettirilmek istendiği görülmektedir. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v) de "Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.⁸⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle SeRâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbasî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydireyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!"⁸⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.⁸⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı Atne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.⁹⁰

Sonuç itibarıyla Mu'tazîd-Billâh'ın hazırlattığı bildiriye yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemlili görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'in içerikli rivayetinin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetinin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî Agürlerin tebciil yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesiAk olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşın bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-ma'ârif, 1417/1996.

Aşıkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 (2014), 5-26.

⁸⁶ *el-Le'âli'*- 1/429, 86 لاني جبريل ذات يوم وعليه عمامة سوداء وقباء أسود وخف أسود ومظفة وسيف محلى نزلت: ما هذا الذي لم أرك في 431. Bk. Süyûtî, *masnû'a*, 87 Süyûtî, *el-Le'âli'-masnû'a*, 1/425.

⁸⁸ Habîbe, Buhârî'de 88 Bk. *Taberânî* ما لي وليني الهيا سن سئوب عوا أ بغي ويرنكوا دماءه وألسوه نواب ال بيواد ألسنهم اللنه نواب الزيب نار yer almamaktadır. *Mu'cemü'l-kebîr*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/181; Taberânî'de Ümmü hem Ümmü Habîbe hem Benû Abbâs kısmı

⁸⁹ Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39. 89 ملكهم على رجل من أهل بيت هذه، وأشار إلى أم حبيبة

⁹⁰ Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38. 90 إذا أقبلت الرايات السود من جهة المشرق نزلته أوليا نذينة وأوسنطها هرج وأخرها نزللة

- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-SeleAyye, 1389/1969.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâîl. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-`ilmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-`ilmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1406/1986.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Mısri, 1410/1989.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-selâm, 1420/1999.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'r-râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-`ilmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017. Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-hadîs*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü usûli'd- dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-`ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid alâ mecmaî'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş- Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fî târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İtr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Akr, 1399/1979.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cil, 1412/1992.

- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 1415/1995.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fî târîhi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l- Eşbâl Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-âsime, 1413.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-ma'âriA'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfiz Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: b.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l- meb'as ve'l-megâzî*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbidîn Ömer. *et-Tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l- kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnê. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü ümmü'l-kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l- kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el- Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ - Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Nûreddîn İtr. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Akr, 2. Basım, 1399/1979.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Akr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-kible - Müessesetu 'ulûmil-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirati'l-hulâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1374.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.

Ön Kontrol Formu
Article Preliminary Review Form

MakaleAdı **Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el-Mu'tazîd-Billâh**
Title of the Article **Örneği**

İncelenen Hususlar	Evet <i>Yes</i>	Kismen <i>PARTIALLY</i>	Hayır <i>No</i>
Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the ARTICLE title reflect the subject MATTER studied ACCURATEly?</i>	☒	☐	☐
Makalede kullanılan başlıklandırma formatı İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun mu? <i>Does the title format used in the ARTICLE conform to the lsnAd Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Öz, yeterli ve uygun mu? <i>Is the Turkish ABSTRACT of the Article Adequate And Appropriate?</i>	☒	☐	☐
Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the Turkish Keywords reflect the content of the article accurately?</i>	☒	☐	☐
Abstract yeterli ve uygun mu? <i>Is the ABSTRACT of the Article Adequate And Appropriate?</i>	☒	☐	☐
Keywords uygun olarak seçilmiş mi? <i>Does the specified English Keywords reflect the content of the Article Accurately?</i>	☒	☐	☐
Arapça özel isimlerin imlasında İSNAD'a uyulmuş mu? <i>Does the Author follow the lsnAd Citation Style on writing the names of Arabic works?</i>	☒	☐	☐
Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'A uygun mu? <i>Does the source presentation of the APPLIED verses conform to the lsnAd Citation Style?</i>	☐	☒	☐
Müracaat edilen hadislerin kaynak gösterimi İSNAD'A uygun mu? <i>Does the source presentation of the APPLIED HADITH conform to the lsnAd Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, İsnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? <i>Abbreviations used in the study do they conform to the lsnAd Citation Style?</i>	☐	☒	☐
Atıf ve alıntılar uygun mu? <i>Is the footnotes of the Article prepared in Accordance with citation style?</i>	☒	☐	☐
Kaynakça İSNAD'A uygun olarak hazırlanmış mı? <i>Is the bibliography of the Article prepared in Accordance with the lsnAd Citation Style?</i>	☐	☒	☐

Ek-1: Ön İnceleme Rapor Eki <i>Annex: 1 Pre-Review Form Attachment</i>	Eklendi <i>Attached</i> ☒	Eklenmedi <i>Not ATTACHED</i> ☐
Ek-2: İntihal Tarama Benzerlik Raporu <i>Annex-2: Originality Report - Similarity Index</i>		% 7
<p>* Benzerlik oranı %15'ten azdır. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygundur . <i>The similarity rate is less than 15%. Therefore, the article complies with the publication principles of the Journal.</i></p> <p>** Benzerlik oranı %15'ten fazladır, düşürülmelidir. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygun değildir. <i>The similarity rate is more than 15%. Therefore, the article does not comply with the publication principles of the Journal.</i></p>		
Karar <i>Decision</i>		
☐ İncelenen makale, hakem değerlendirmesine gönderilebilir. <i>The article reviewed can be sent to the referees to evaluation.</i>		
☐ Makale, Derginin yazım ilkeleri dikkate alınmadan hazırlandığı için yazara iade edilmelidir. Yazar, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra isterse yeniden müraaat edebilir. <i>The article should be returned to the author since it is prepared without complying with the Guidelines for Author. The Author, if s/he WANTS, MAY APPLY AGAIN AFTER the NECESSARY corrections ARE MADE.</i>		
☒ YAZAR, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini editöre iletmelidir. <i>The author should send the article to the editor with making specified corrections</i>		
Tarih <i>Date</i>	08.12.2021	
İncelemeyi Yapan Editörün Ad ve Soyadı <i>Title Name And SurName of the Editor</i>	Abdullah Demir	

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım SARI ile doğrusu YEŞİL metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halife el-Mu'tazid-Billâh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID: 05n2cz176)

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assistant Professor, Muğla Sıtkı Koçman University

Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith

Muğla, Turkey

mustafatanriverdi@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3329-0019>

Açıklamalı [Yzr1]: 1-Sûre isimlerinden sonra virgöl olmaması ve sûre isimlerinin yazımında DİA'ya uyulması önerilmektedir. bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isra-suresi>
2- Yayıneverinin marka adlarını oluşturan sözcüklerin ilk harfleri, Arapça isimlerdeki elif lâm takıları ve harfi cerler hariç, büyük harfle yazılır. bk. <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/12-yayinevi-adlarinin-yazimi/>
3- İsimlerin başındaki "el-" takılarının kullanılmaması önerilmektedir.

Öz

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'in bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim el-Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeloğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyan'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezid'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek el-İsrâ 17/60 gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin tedkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Abbâsîler, Mevzu, el-Mu'tazid-Billâh

An Attempt to Fabricate a Hadith for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tazid Bi'llah

Abstract

In its most general sense, the fabricated hadith is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with fitna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbâsîd conflict also shows that fabricated hadiths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of

this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbāsīd caliph himself. As a matter of fact, al-Mu'tadid Bi'llāh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on Fridays against Mu'āwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abū Sufyān (d. 31/651) and his sons Mu'āwiya and Yazīd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as Sūra al-Isrā' 17/60 out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbāsīd conflict, is examined through the fabricated hadīth phenomenon. In addition, the isnād and text analysis of the narration, which forms the basis of al-Mu'tadid Bi'llāh's political attitude, are examined.

Keywords: Hadīth, Tarih, 'Abbāsīds, Fabrication, al-Mu'tadid Bi'llāh

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebū Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Sıffin hadiseleri, İslam Tarihinde telafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnād uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.²

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğib ve terhib türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkibeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbāsî çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *MARMARA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü us-ülî'd-dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kâble't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 176-181; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fitne Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353; Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.

neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbasî halifeleri övülmüştür.³

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbasî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbasî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasî çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle uydurma hadis ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetleri tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbasî halifesi el-Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarihleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabitutulmaktadır.

1. el-Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Metni

Halife Mu'tazid-Billâh, yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Muâviye'nin tel'in için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁴ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevî mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bürokratik bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda velihtliğinden itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu

³ Ayrıntı için bk. Nüreddîn İtr, *Menhecû'n-Nakd fî ulûmi'l-Hadis* (Dimeşk; Dâru'l-fikr Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 10/54-55.

belirtirse de ona isnat edilen Şilîk temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir.⁵

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde yirmi bir adet delil sıralanmıştır. Bunlardan on üç tanesi ayetlerden yedi tanesi hadislerden geriye kalan bir tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.⁶

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sözgelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından [bu ayetle murat edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilâfı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.⁷ Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen لجر ملعونة [Lanetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,⁸ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında لجر ملعونة ibaresinin umumiyetle رقائق قوم ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'in niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir:

Rasulullah (s.a.v) oturmakta olduğu bir sırada ardılı ve öncülü olan binitlinin yanından geçmesi üzerine "Allah binene de çekene de sürene de Lanet etsin." buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırtmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyumASIN!" buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere HAŞROLMAYACAKTIR" der demez o yolda Muâviye belirmiştir.

⁵ İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakim ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebü Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lim: Kâmusü terâcîm* (Beirut: Dâru'l-'İlm il'-melâyin, 2002), 1/205.

⁶ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

⁷ لجر ملعونة يؤخذونهم ا بدم لا بنا . لجر ملعونة يؤخذونهم ا بدم لا بنا . لجر ملعونة يؤخذونهم ا بدم لا بنا .

⁸ Bk. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/57-58.

⁸ Bk. *İsrâ*, 17/60; *el-İsrâ* 17/60; *Duhan*, 44/43-44; *Saffat*, 37/62-66; *Vâkiâ*, 56/51-53.

⁹ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân An te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetu'r-risâle Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tejvirü'l-kebir*, (Beirut: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. *Kasas*, 28/50; *Âli İmrân*, 3/74; *Ahzâb*, 33/33 (telmihen); *İsrâ*, 17/60; *Mâide*, 5/78; *Kadir*, 97/3; *Yunus*, 10/91 (iktibâsen); *Tevbe*, 9/32; *Nisâ*, 4/93; *Ahzâb*, 33/5; *Kasas*, 28/5; *Tevbe*, 9/12; *Mücâdele*, 58/22.

Rasulullah (s.a.v) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" buyurmuştur.

Bildiride 'meşhur bir merfu hadis' olarak sunulan rivayete göre Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (Aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.

Rasulullah (s.a.v) Ammâr b. Yâsîr'e (öl. 37/657) "Seni Âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." buyurmuştur.

Bildiride, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere Rasulullah'tan (s.a.v) "BABASINDAN BAŞKA BİRİNİN ÇOCUĞU OLDUĞUNU İDDİA EDENE VEYA SAHİBİ DIŞINDA BİR BAŞKASININ SOYUNA MENSUP OLDUĞUNU İLERİ SÜRENE LANET OLSUN." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, ZÂNİNİN (PAYİNA DA ONDAN) MAHRUMİYET DÜŞER." rivayetler zikredilmiştir.¹⁰

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir.

3.1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlû'nün gazabından dolayı istiaze etmekte. "Durum nedir?" diye sordum. Orada bulunanlar dediler ki: "Rasulullah minberde (konuştuğu) sırada, Muâviye biraz evvel babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Bunun üzerine Rasulullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi."¹¹

3.2. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve onun kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) da vardı. Öyle ki onlardan biri deveyi çekiyor, diğeri de yönlendiriyordu. Allah Resûlû de bunun üzerine, "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" buyurdu."¹²

3.3. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

Ebû Nasr Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Kays b. Hafs isnadıyla nakledilmiştir: Ebû Nasr b. Âsım, mescide girdiğinde ashâbın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a

¹⁰ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1410/1990), 7/54-55.

¹² Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşâif*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt-Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996), 5/136.

siğınırız!’ dediklerini duyunca sebebini sormuş, onlar da Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Allah (hayvanı) sürene de çekene de lanet etsin!” dediğini söylemişlerdir.¹³

3.4. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) oturmaktaydı. Bu sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Arkasında deveyi yönlendiren bir sürücü, önlerinde de hayvana yol gösteren bir öncü vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “Allah bu deveyi sürene de ona binene de onu yönlendirene de lanet etsin!” buyurdu.¹⁴

Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından “ricâli güvenilir” notu düşülerek Sefîne’den isnâd hazfedilerek nakledilmiştir.¹⁵

3.5. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

Rasulullah (s.a.v) onu (Ebû Süfyân’ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Muâviye onu çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. (Bunun üzerine) Rasulullah: “Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin.” dedi.¹⁶

3.6. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî→ Ebû Seleme Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Mûsâ b. İsmâil→ Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî→ Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Ukbe b. Sinân ed-Dârî→ Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; Mescid-i Nebî’ye girdim ki, bir de ne göreyim, insanlar Allah’ın gazabından ve Resûlullah’ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlar. Ben de “Nedir bu hal?” dedim. Dediler ki: Hz. Peygamber minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. Bu sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten dışarı çıkardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” diyerek (hayıflandı).¹⁷

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî→ Gassân b. Mudar→ Muhammed b. Abdîrrahman el-Allâf→ Hasan b. Süfyân→ Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: Mescid-i Nebî’ye girdiğimde Resulullah’ın ashâbı şöyle diyorlardı: “Allah ve Resûlü’nün hiddetinden Allah’a siğınırız!” Ben de “Niçin böyle (söylüyorsunuz?)” dedim. Dediler ki: Resulullah’ın (s.a.v) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı oğlunun elinden tuttu ve sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v)

¹³ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-İttâd ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-râye, 1991), 2/192.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-ülüm ve'l-hikem, 1988), 9/286 (No. 3839).

¹⁵ Bk. Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alfî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menbâ'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beirut: Dâru'l-fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

¹⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 10/58.

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Seleffî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menbâ'u'l-fevâ'id*, 5/437.

“Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” dedi.¹⁸

3.8. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Müsâ b. İsmâil → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) “Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” demiş ve bunu iki kez tekrar etmiştir.¹⁹

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin Ebû Abdîrrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî isimli sahâbîlerden nakledildiği görülmektedir. Metin tenkidine geçmeden önce ilgili rivâyetin isnad zincirinde yer alan râvîlerin incelenmesi, isnadın tahlili bakımından önemlidir.

4.1. Sefîne Kanalı

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber’in (s.a.v) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme’nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne’nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdîrrahmân veya Ebû’l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne’nin cüzi miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman’ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkerî, Sâlim b. Abdillâh ve Saïd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.²⁰

Saïd (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne’den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur “Hilafet otuz senedir” rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be’sê bih) kendisini ta’dîl ederken Ebû Hâtîm’in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerh’e uğramıştır. 136 yılında Basra’da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.²¹

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru’l-vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. İbnü’l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî’nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım’ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym’dan iktibasen zikretmiştir. Bk. Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrût: Dâru’l-kütübü’l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbîye ait biyografideki benzer bir atıf için bk. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-Sahâbe*, (Beyrût: Dâru’l-kütübü’l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

¹⁹ İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî’yi tanıtırken söz konusu tel’în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym’ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru’l-cil, 1412/1992), 2/784-785.

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İsti’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru’l-Âmî’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetu’r-risâle, 1402/1982), 3/172-173.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fi Nakdi’r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu’avviz-Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrût: Dâru’l-kütübü’l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kişif fi Ma’rifeti men lehü rivâye fi’l-Kütübü’s-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru’l-kible –

Abdülvâris (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180 civarında Basra'da vefat etmiştir.²² İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhî'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmaması konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.²³ Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte firka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.²⁴

Halef

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdda medâr konumundaki râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd (öl. 167/784)

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr, el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Adı Kureyş veya Temimoğulları ile birlikte zikredilmektedir. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dîrayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis

Müessesetu 'ulûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

²² Zehebî, *el-Kişif*, 1/673.

²³ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-tehziib*, thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-âsime, 1413), 632.

²⁴ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107. ان بر علقه لوله.

nakletmişlerdir.²⁵ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.²⁶ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Ma'in (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167'de vefat etmiştir.²⁷

Abdüssamed (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdülvâris b. Sa'îd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206 veya 207'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Ma'in (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.²⁸

Seken b. Sa'îd

Seken b. Sa'îd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse²⁹ bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne→ Abdülvâris b. Sa'îd→ Halef isnadiyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkıta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Kanalı

Âsım

Senedteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.³⁰

²⁵ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 7/254-259.

²⁶ ابن زهر بن البخاري في تاريخه من تاريخ ابن الزوري بن شاذان. Buhârî'nin bu tutumu, onun

Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İshâhânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1409/1988), 6/249-257.

²⁸ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâit*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzib*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 1/356.

²⁹ ابن زهر بن البخاري في تاريخه من تاريخ ابن الزوري بن شاذان. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

³⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi marîfetü'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

Nasr (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiün kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.³¹ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakih ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.³² Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bısr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.³³

Saîd (öl. 140/757)

Ebu Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.³⁴ 140 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.³⁵ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.³⁶ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtım (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dil edilmiştir.³⁷

Ğassân (öl. 184/7)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184 yılında vefat etmiştir.³⁸ Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti birçok kimse tarafından ortaya konulan³⁹ ve güvenilir kimselerden hadis aktardığı belirtilen⁴⁰ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtım (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadis) gibi birçok münekkit tezkîyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴¹

Mûsâ (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâil; et-Tebûzekî, el-Basrî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinmektedir. Meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223'te Basra'da vefat etmiştir.⁴² Şu'be, Ebân b. Yezîd,

³¹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

³² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi't-Tabakâti'l-ugaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru'l-fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/24.

³³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

³⁴ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vafi bi'l-vefe'ât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

³⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âlîmi'n-nübelâ*, 3/184 dn.

³⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

³⁸ Buhârî, *Kitâbu't-Târihi'l-kebir*, 7/107.

³⁹ Zehebî, *el-Kişiş*, 2/116.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtım, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târihu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Kuveyt: Dârü's-selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁴² Buhârî, *Kitâbu't-Târihi'l-kebir*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

İbrâhîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zûr'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühflî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁴³ Kütüb-i sütte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁴ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtîm (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴⁵

Ahmed (öl. 279/892)

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, neşep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-HADİS* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Babası Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Affân b. Müslim, Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁴⁸

Kâsım (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁴⁹ ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁵⁰ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁵¹ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-Sahih*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Muntekâ)* ve *es-Sahih* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁵² Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁵³

Abdülvâris (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317'de Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁴ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tarihte onun *el-Musannef*'ini rivayet

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁴⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1374), 2/596.

⁴⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁵⁰ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-râidî'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁵¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

⁵² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁵³ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 3/853-855.

⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

etmiştir.⁵⁵ Ebû Muhammed el-Esilî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395 yılında vefat etmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

el-Allâf

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁵⁷ İbn Hibbân'ın *es-Sikâit*'inde zikrettiği ve *es-Sahih*'inde rivayetine yer verdiği⁵⁸ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-HASAN (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeün* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁶⁰ 303 yılında vefat etmiştir.⁶¹ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁶² Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁶³

Muhammed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hirî olup 283'te doğmuştur. Irak, Acem ve Cezire bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfiz ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisabûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁶⁴ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi Târîhi 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁵⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi Târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Misrî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁵⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-İsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikâit mimmen lem YAKA' fi'l-kütübü's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâit*, 9/98.

⁵⁹ *بمحممن بنديعار حمن لالعلاف ليرؤفه*

⁵⁹ *رواه لعلؤفه* Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No: 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid alâ mecmâ'i'z-zevâid* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁶⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü ellifin: Terâcimü musannifî'l-kütübü'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ - Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁶¹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübü'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁶² Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ'*, 14/157-162.

⁶³ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffiz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâ'i'l-Hadis*, 2/424-426.

⁶⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nîsâbü'rî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaifün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbü'rî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁶⁶ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283 yılında vefat etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarihte herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁶⁸ İbn Huzeyme eş-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbü'rî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîledilmiştir.⁶⁹

Abdurrahmân

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbü'nî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir ceahlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum oluştuğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarihte Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaifün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Muhammed b. İsmâil el-

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lämi'n-nübelâ'*, 16/356-359.

⁶⁶ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmilü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (fMekke: Câmî'atü ümmü'l-kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁶⁷ Sâfedî, *el-Vâfî bi'l-vefejât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Baġdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

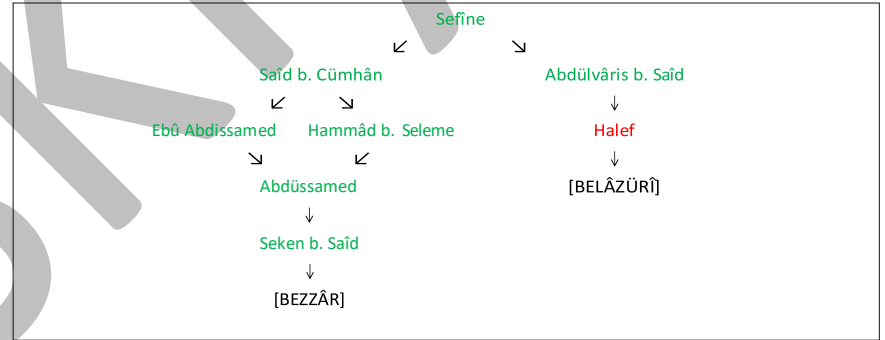
⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboġa, *es-Sikât*, 7/158-159.

Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtîm (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁷⁰

Kesîr

Tam adı Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî olup Basra'da yaşamıştır.⁷¹ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan nakilde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zûr'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyû' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁷² Ebû Hâtîm (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte Şîfî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân ve Ebû Zûr'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁷³ Kesîr b. Yahyâ hakkında kullanılan teşeyyû' kavramının bir râvinin adalet vasfını zedeleyecek şekilde bir cerh ifadesi olup olmadığı açık değildir. Öyle ki bu niteleme, cerhin müfesser olması gerektiği şeklindeki genel kurala da aykırı görünmektedir. Teşeyyû' temayülü değerlendirmesinin müteşeddît kimliği ile bilinen Ebû Hâtîm'den gelmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Kesîr hakkında tezkiye ifadesi olan (mahalluhu's-sıdk) şeklinde bir değerlendirme yapmış olması da önemlidir. Zehebî'nin, bir râvinin cerhine dair hüküm vermede sıkı tenkitçiliğinden ötürü tek başına Ebû Hâtîm'e itibar edilmesinin isabetli olmayabileceği şeklindeki uyarısından hareketle⁷⁴ Kesîr b. Yahyâ hakkındaki müfesser olmayan teşeyyû' değerlendirmesinin onu mecruh kabul etmede yeterli olmayacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla İbn Sâ'd rivayetinin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Halef'ten dolayı Belâzûrî (öl. 279/892), Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdîrahmân'dan dolayı Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbûl olmadığı anlaşılmaktadır. Teknik anlamda, isnad tenkidi açısından makbûl olmayan bu rivayetlerin metin tenkidine gerek bulunmamaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Sâ'd (öl. 230/845), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarîkleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kişif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 3/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/21-23.

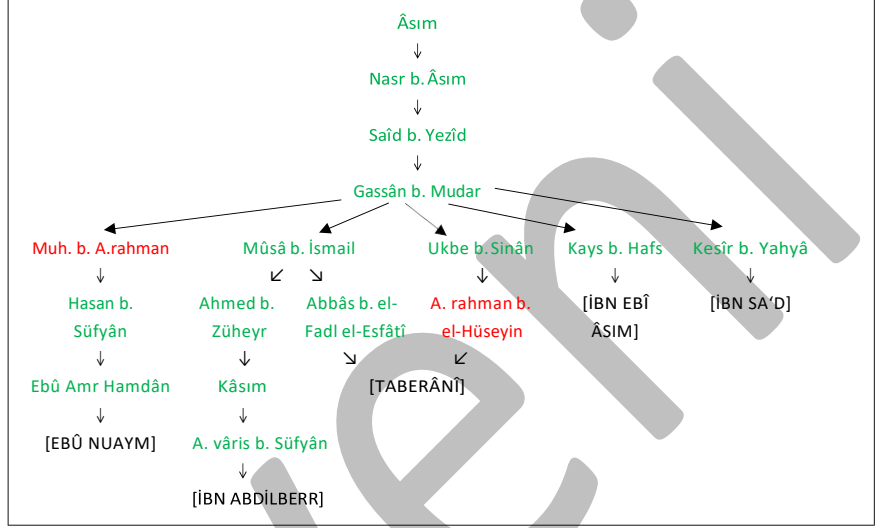
⁷¹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/219.

⁷² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁷³ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁷⁴ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 13/260.

Tablo 1: Sefine kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 2: Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmiştir. Bu rivayetin aynı konudaki emsal rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekbül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir. Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır. Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir. Yine Sefine kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in oturduğu sırada oradan binisiyle geçmekte olan bir baba ile bineğin öncül ve ardılığını yapmakta olan iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.

Öte yandan İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Muâviye ile babası (Ebû Süfyân) oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve babasının (Ebû Süfyân) isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu

Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezid'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.

Bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüzlüksöz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilkesel tutumuyla bağdaşması mümkün olmayan bu durum rivayetlerin problemli olduğuna işaret etmektedir. Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturmakta olduğu bir esnada yanından binitli halde geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin gerekleri açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet misyonu cihetinden değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir. Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde hadis usulü bakımından "idrac" kabul edilebilecek birtakım eklentilerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Bu eklentiler *müdreccü'l-metn* türünden ilavelerdir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibâ uyandıran birtakım ilaveler yer almaktadır.

Örneğin *المؤيد* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde *المؤيد* yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvî tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki eklentilerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbiye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır. Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne → Saïd b. Cümhân → Abdülvâris b. Saïd → Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir. Hem Tirmizî'de hem de Ebû Dâvud'ta yer alan bu ifadeler Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde

yorumlanabilir.⁷⁵ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir. Ayrıca bu (müddrec) ibareler *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'â* türü rivayetlerde rastlanan geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir.⁷⁶

Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir. Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfi durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair spesifik ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli (Muâviye ve Ebû Süfyân gibi) birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) kaynaklı rivayetler de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gereken rivayetlerdir.

Ayrıca hemen herkesin bilgi sahibi olması gereken bir hususun kalabalık bir grup tarafından nakledilmesi gerekirken bir ya da birkaç kimsenin o hususa ilişkin aktarımda bulunması makul değildir. Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Sa'd, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleşiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden gelmesi beklenemez. Bu tür olayların çok sayıda nâkili olması gerektiği ortadadır.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) aynı anda Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'i (öl. 18/639) tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri⁷⁸ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu

⁷⁵ Rivayetler için bk. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-selâm, 1420/1999), "Sünne", 9 (No: 4646-4647); Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-kütübî'l-Arabî, 1975), "Fiten", 48 (No: 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

⁷⁶ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. Bk. Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, 229; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

⁷⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevi*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-kevser, 1415), 1/326.

⁷⁸ Nitekim onun, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerde ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v) risâlet davasından vazgeçirmek üzere tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'le müzakereye

hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri⁷⁹ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulüb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması⁸⁰ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullularının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."⁸¹ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muaviye'dir."⁸² şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye."⁸³ veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."⁸⁴ biçiminde nakledilen rivayetler⁸⁵ söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muaviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira "fitne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim siyah

giden Kureş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğ'izi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. (Kâhire: b.y. y.y., 1955), 1/264-265.

⁷⁹ Muaviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. *اصناف من الصحابة* عدي

لنا، *وينا* Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizis-sahâbe*, 6/112.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/143.

⁸¹ *ارلتم لو؛ منقذها* Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

⁸² *لوعول ووعون* *كلمة* *لويعول* *يان* Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alf eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-*

mevzû'a, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebi, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ'*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/417.

⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

⁸⁵ Örneğin Muaviye hakkında lehte ve aleyhte bazı rivayetler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: Otto OTTO Yayınları, 2020), 97-102.

kaftan ve siyah sarık gibi Abbasilerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v) tebcil ettirilme istendiği görülmektedir. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v) de "Bu kıyafet, senden sonra amcam Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.⁸⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbasî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!"⁸⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.⁸⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.⁹⁰

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemligörülmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'în içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâlî ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylarla bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebcilyahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetim bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA Kaynakça

- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-HASİS şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-ma'ârif, 1417/1996.
- Aşıkkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *MARMARA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 (2014), 5-26.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Açıklamalı [Yzr2]: Dipnotlardaki düzeltmelerin kaynaçaya uygun olacak şekilde değiştirilmesi önerilmektedir.

7 ليتم له امة دا باعساودخوفساود نطقة يف ان لت:بانه الفيلرافل له؟ ال:باج ازي نيك⁸⁶

⁸⁶ Bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-MASHNÛ'A*, 1/429, 431.

⁸⁷ Süyûtî, *el-Le'âli'l-MASHNÛ'A*, 1/425.

⁸⁸ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

⁸⁹ Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39.

⁹⁰ Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38.

- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-MA'bûd şerhu Süneni Ebî DÂVÛD*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Meğ'ânî'l-AHYÂR fi şerhi es'ÂMî ric'Âli Me'Âni'l-ÂSÂR*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensÂbi'l-eşRAF*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRÛ'z-zehhÂR*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu'd-du'AFÂ's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1406/1986.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi Târîhi ric'Âli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbî'l-Misrî, 1410/1989.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî DÂVÛD*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-selâm, 1420/1999.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTÜ'l-fukahâ'Â* nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-râidî'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve TABAKÂTÜ'l-ASFYÂ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *MA'rifetü's-Sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidî Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-VAD'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü usulî'd-dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid ALÂ mecma'î'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhisü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *SİYASİ-İctimâî HADİSelerle HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi Târîhi 'uleMÂ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İsû'Âb fi ma'rifeti'l-ASHÂB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cil, 1412/1992.

- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂTü ulemâi'l-HADİS*. thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1415/1995.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-ğarbî'l-Islâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-ÂHÂD ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-TA'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1371/1902.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmîyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takribü't-Tehzib*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-âsime, 1413.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzibü't-tehzib*. nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikâat*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: b.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'AS ve'l-meğâzi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-TA'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-Sikâat mimmen lem YAKA' fi'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmilietü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü ümmü'l-kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikâat*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985.

- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemû'l-mü'ellifin: Ter'âcimü musAnnifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ - Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-riçâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *TABAKÂTÜ'Ş-ŞAFİ'YYETİ'L-KÜBRÂ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ÂT fi TABAKÂTÜ'L-LUGAVİYYİN ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-RÂVİ fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevi*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FEVÂ'İDÜ'L-MECMÛ'A fi'l-EHÂDİSİ'L-MEVZÛ'A*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemû'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-beyân An te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-riçâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-kible - Müessesetu 'ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'İlmiyye, 1374.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2. Basım, 1402/1982.

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el-Mu'tazıd-Billâh Örneği

Yazar : Mustafa TANRIVERDİ Sayfa Sayısı : 19 Kelime Sayısı : 8703 Karakter Sayısı : 67154

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%7	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin hadis usulünün gelişimindeki yeri	<%1
2	İslam Araştırmaları Dergisi - Hadis Uydurmacılığının Tespitinde Kullanılan Bir Rivâyetin Tetkik ve Tahlili: "Hz. Peygamber'e Yalan İsnâd Edilmediği Zamanda Hadis Naklederdik"	<%1
3	İstanbul Üniversitesi - Mevzûât literatürünün doğuşu -Cûzekânî örneği-	<%1
4	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi- Tenkrit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası	<%1
5	Marmara Üniversitesi - İbnü's-sââtî öncesi hanefî usûl eserlerinde manevî inkitâ kavramı	<%1
6	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi- Yorumun Literal Anlamını Aşması: Sûfi Te'vilde Anlam Genişlemesi, Cennet ve Nâr (Cehennem) Örneği	<%1
7	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi- İbn Kesîr Tefsiri'nde Şiirle İstîşâd	<%1
8	Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Sahâbî Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Hayatı	<%1

9	Van İlahiyat Dergisi - Siyasî Despotizmden Uzak Müsamahakâr Bir Emevî İdarecisi Profili: Ömer b. Abdülaziz	<%1
10	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sivas Cumhuriyet Üniversitesi - Hz. Osman taraftarı Saîd b. el-Âs: Hayatı, kişiliği ve İslâm tarihindeki yeri	<%1
11	Marmara Üniversitesi - Müslim'in el-Münferidât ve'l-Vuhdân'ındaki sahâbiler ve rivâyetleri	<%1
12	Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - KUR'ÂN'DA ZİKREDİLEN SEÇKİN ŞAHSİYETLERİN HADİSLERDEKİ YERİ BAĞLAMINDA HABİB EN-NECCÂR İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TETKİK VE TENKİDİ	<%1
13	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi - -Kutbuddinzâde İznikî'nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki	<%1
14	Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - AŞERE-İ MÜBEŞŞERE DIŞINDA CENNETLE MÜJDELENEN BAZI SAHÂBİLER	<%1
15	Marife Dini Araştırmalar Dergisi - Sahâbî Vahşî b. Harb'in Hayatı	<%1
16	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Üniversitesi - Ensar hanımları	<%1
17	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - Hz. Fâtıma'nın hayatı, İslâm tarihindeki rolü ve Şii gelenekte Hz. Fâtıma algısı	<%1
18	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri	<%1
19	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dirâr – Masjid al-Dirar as-an Anti-Hijrah Movement	<%1
20	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İnönü Üniversitesi - Hicri birinci yüzyılda hadis kitâbeti (Hz. Peygamber sonrası)	<%1
21	Harran Üniversitesi - Halîfe b. Hayyât'ın (160-240/776-854) hayatı, eserleri ve tarihçiliği	<%1
22	Bursa Uludağ Üniversitesi - Ali b. el-Medîni'nin İlelü'l-hadis ve Ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh adlı eserinin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi	<%1

23	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Necmettin Erbakan Üniversitesi - İbn Receb el-Hanbelî'nin hadis şerhçiliği (Fethu'l-Bârî örneği)	<%1
24	Dicle Üniversitesi - Kaffâl eş-Şâşî'nin hayatı ve Mehâsinu's-Şerîa adlı eserinde makâsıd (Aile Hukuku örneği)	<%1
25	Marmara Üniversitesi - İbrahim en-Nehaî'nin fıkıh tarihindeki yeri ve Hanefî mezhebine etkisi	<%1
26	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sakarya Üniversitesi - Ahkâm âyetleri bağlamında fıkıh-nahiv ilişkisi - İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân örneği-	<%1
27	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - İbn Nübâte el-Mısırî ve Serhu'l-Uyûn fî Şerh-i Risâlet-i İbn Zeydûn adlı eserinin incelenmesi	<%1
28	İstanbul Üniversitesi - İbn Hazm'ın Kur'an'ı yorumlama metodolojisi	<%1
29	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercüme ve şerhi üzerine inceleme	<%1
30	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Eskiye - Ebû Hüreyre'nin Fakihliği Meselesi	<%1
31	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi (Online) - Mustafa Öztürk'ün "Kur'an'ın Tarihsel bir Hitap Oluş Keyfiyeti" Makalesi Özgülünde Kur'an'ın Tarihselci Bir Perspektiften Tevili Üzerine Bir Eleştiri	<%1
32	İslam Araştırmaları Dergisi - Zühli ile Buhârî Arasındaki Tartışmalar ve Rivayetlere Yansıması	<%1
33	Necmettin Erbakan Üniversitesi - Ebû ya'lâ el-Mevsilî (307/919) ve el-Müsned adlı eseri	<%1
34	Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - İbnü'l-Cezerî'nin Gâyetü'n-Nihâye Adlı Eserinin Muhteva Analizi	<%1
35	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - ENDÜLÜS EMEVİ EMİRLERİNDEN HİŞÂM B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ	<%1
36	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Üniversitesi - Hatip el-Kazvî'nin Telhis ve İzah adlı eserlerinde Sekkaki'ye itiraz ettiği meseleler	<%1

37	[ÇIKARILAN KAYNAK] # ttkb- İslam Ansiklopedisi - Cilt 38	<%1
38	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi- Coğrafyada Hadis İzi Sürmek (Ebû Ubeyd El-Bekrî'nin Mu'cemu Me'sta'cem Adlı Eserinde Hadis Kullanımı)	<%1
39	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Uludağ Üniversitesi- Ebû Ubeyd El-Kâsım B. Sellâm ve hadisçiliği	<%1
40	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi- Şâfiî Tabakât Yazıcılığı (Hicrî V-VII. Asırlar) = Shafi'ite Historiography of Tabaqat (Hegira V-VII Centuries)	<%1
41	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi- İçerisine Fare Düşen Yağın Kullanımı ile İlgili Rivâyetin Tahric ve Tahlili	<%1
42	[ÇIKARILAN KAYNAK] # DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü- Filolojik tefsirin doğuşu ve gelişimi	<%1
43	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İnönü Üniversitesi- Talha b. Ubeydillâh'ın rivâyetlerinin değerlendirilmesi	<%1
44	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Üniversitesi- Hadis edebiyatında kitâbul-îmâreler ve sahîh-i müslim örneği	<%1
45	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İğdır Üniversitesi- Semantik analiz yöntemi açısından kırâatlerde 'Meşhur' kavramı	<%1
46	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Akdeniz Üniversitesi- Modern Ceza Hukuku anlayışında internet suçluluğu ve Türk Ceza Hukukundaki yansımaları	<%1
47	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Mâlik b. Huveyris (öl. 74/693-4) ve Rivayetleri = Malik b. Huwayris (d. 74/693-4) and his Narrations	<%1
48	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Uludağ Üniversitesi- Hukukî içerikli merfû hadisler bağlamında müşterek râvî teorisi ve tenkidi	<%1

49	[ÇIKARILAN KAYNAK] # 0- Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi The Journal of Bingöl University Faculty of Theology Cilt: 5 – Sayı: 10 Sayı Tam Dosyası.	<%1
50	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - (رج م): R C M VE (رج م ت): T R C M KELİMELERİ ÜZERİNDEN BİR SÖZLÜK ARAŞTIRMASI	<%1
51	Sakarya Üniversitesi - Rivâyetlerde Hz. Peygamber'e ve sahâbeye saygısızlık meselesi	<%1
52	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Amasya İlahiyat Dergisi - Cahiliye Dönemi Hanif Şairlerin Şiirlerine Tematik Bir Yaklaşım – Tevhid Anlayışı -	<%1
53	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Hitit Üniversitesi - Julius Reiner'in 'Muhammed und der İslam' eserinin siyer açısından değerlendirilmesi	<%1
54	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Harran Üniversitesi - Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 355/966) Kitâbü'l-Bed' ve't-tarih'ine Göre Hz. Peygamber'in hayatı (Siyer-i Nebî)	<%1
55	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Üniversitesi - Asr-ı Saâdet'te suffe; Doğuşu, önemi ve işlevi	<%1
56	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sakarya Üniversitesi - Rivayet asrında illet: Bezzar örneği	<%1
57	Yalova Üniversitesi - Hammâd b. Zeyd ve hadis ilmindeki yeri	<%1
58	İslam Araştırmaları Dergisi - Rivayetlerin Muhafazasına ve Nakline Yönelik Entelektüel Bir İlgi: İmlâ Usûlü ve Hadis Literatürüne Yansımaları	<%1
59	Ankara Üniversitesi - Muvatta'ın oluşum süreci nüsha farklılıkları ve nedenleri	<%1
60	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Ebû Üseyd Mâlik B. Rebîa'nın hayatı ve rivayetleri	<%1
61	Bingöl Üniversitesi - Hammâd b. Seleme'nin hayatı ve hadis ilmindeki yeri	<%1

62	İlahiyat Tetkikleri Dergisi - Erdemler Arası İrtibat Problemine Bir Çözüm Olarak Râgıb el-İsfahânî'de Erdemlerin Birliği Öğretisi	<%1
63	Bingöl Üniversitesi - Hadis edebiyatında etrâf geleneği	<%1
64	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Ebû Talha el-Ensârî ve hadis rivayetindeki yeri	<%1
65	Marmara Üniversitesi - Ebû Bekr El-Katîi ve hadis ilmindeki yeri	<%1
66	Bursa Uludağ Üniversitesi - Erken dönem İslam tarihinde kadının savaşlardaki rolü	<%1

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 26-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 26-12-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research

(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Kullanılan esarlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *SAYFA 2'DE FİTNE'DEN KASIT NEDİR? BUNU AYDINLATALIM. BOŞLUKTA DURUYOR. CEMEL VE SİFFİN SAVAŞIYLA ORTAYA ÇIKAN OLAYLAR MI YOKSA BAŞKA FİTNE OLAYLARI DA OLABİLİR Mİ NETLEŞTİRELİM. VEYA DİPNOTTA BİLGİ VEREREK FARKLI GÖRÜŞLERİ BELİRTELİM.* (Yazara Açık)

Editöre Not:

Öneri: *Kabul* (Yazara Açık)

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 05-01-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 05-01-2022 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research
(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Hayır / No (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Hayır / No (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Hayır / No (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Kısmen / Partially (Yazara Aık) Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Hayır / No (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Hayır / No (Yazara Aık) Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Hayır / No (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Aık) Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: Evet / Yes (Yazara Aık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir alışma mıdır? / Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: Kısmen / Partially (Yazara Aık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Çalışma önemli bir konuyu merkeze almakla birlikte makalenin oturduğu zemin açısından ciddi sorunlar içermektedir. Başlıktan anlaşıldığı kadarıyla halifenin hadis uydurtma teşebbüsü iddiası ile daha önceki kaynaklarda bile yer alan bir metnin değerlendirme çabası makalenin tartışma alanını daraltmaktadır. Ayrıca rivayet incelenirken kullanılan yöntem ve eserlerin rivayet sistemi içerisindeki konumlarının tam olarak metne yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan inceleme esnasında kullanılan bazı terimlerin ıstılahi bakımdan hatalı olduğu yerler bulunmaktadır. Dolayısıyla makalenin temel olarak çatısının gözden geçirilerek yeniden kurgulanması gerekmektedir.* (Yazara Açık)

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Açıklamalı [A1]: Başlıktan, siyasi ikbal uğruna bir hadisin uydur/t/ulduğu şeklinde bir anlam çıkıyor. Ancak makalede verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla halifenin görevli olduğu zamandan daha önceki kaynaklarda bile yer alan bir hadisin incelemesini içeriyor. Dolayısıyla makalenin ana yapısı ile içeriği birbiriyile uyum içinde değil.

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe Mu'tazid-Billâh Örneği

Öz

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyegoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halîfe'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halîfe, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyan'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye (öl.?) ile Yazîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek el-İsrâ' 17/60 gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tedkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Abbâsîler, Mevzu, Mu'tazid-Billâh

An Attempt to Fabricate a Hadîth for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

In its most general sense, the fabricated hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with fitna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbâsîd conflict also shows that fabricated hadîths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on Fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as Sûra al-İsrâ' 17/60 out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords: Hadîth, Tarikh, 'Abbâsîds, Fabrication, Mu'tadid Bi'llâh

Açıklamalı [A2]: Yazîd'in vefatı 64!!!

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifelığının ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Sıffin hadiseleri, İslam Tarihinde telafisi mümkün olmayan ayrılmalar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.²

Başta Hâricilik ve Şiilik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğib ve terhib türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbasi çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasiler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbasi halifeleri övülmüştür.³

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasi ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbasi çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulmuş uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbasi halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Üme yyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Üme yyeoğulları ve Haşimoğulları

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kâble't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 176-181; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353; Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.

³ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecû'n-Nakd fi ulûmî'l-Hadis* (Dimeşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talât Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Açıklamalı [A3]: Kısaltmalarda bütün harflerden sonra nokta olmalı

Açıklamalı [A4]: Vefat?

Açıklamalı [A5]: Nerede geçtiğine ilk atfedildiği yerde kaynak verilmeli.

arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle uydurma hadis ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetleri tahrif etmeksuretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v) din otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarihleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır.

1. Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Metni

Halife Mu'tazid-Billâh, yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Muâviye'nin tel'ini için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁴ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bürokratik bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda velayetinden itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtile de ona isnat edilen Şiîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir.⁵

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde yirmi bir adet delil sıralanmıştır. Bunlardan on üç tanesi ayetlerden yedi tanesi hadislerden geriye kalan bir tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.⁶

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

⁵ İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüdî ez-Zirikî, *el-A'lim: Kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 1/205.

⁶ Metin için bk. Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/55-62.

Açıklamalı [A6]: Hangi tarihler arasında yöneticilik yaptı? yazılmalı

onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından لَانْتِزَعْنَا رُوحَهُ [bu ayetle murât edilenin Ümeyyecoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilâfı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.⁷ Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyecoğulları ile ilişkilendirilen لَانْتِزَعْنَا رُوحَهُ [Lanetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,⁸ ilgili terkinin Ümeyyecoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında لَانْتِزَعْنَا رُوحَهُ ibaresinin umumiyetle رُوحَهُ قَوْمِهِ ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyecoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'in niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir:

Açıklamalı [A7]: Daha anlaşılabilir bir çeviri olmalı

Rasulullah (s.a.v) oturmakta olduğu bir sırada ardılı ve öncülü olan binittinin yanından geçmesi üzerine "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırtmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyurmasın" buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bir defasında "Şu yoldan ümmetimin içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere HAŞROLMAYACAKTIR" der demez o yolda Muâviye belirmiştir.

Rasulullah (s.a.v) "Muâviye'yi minberimde gördüğümüz zaman onu öldürünüz!" buyurmuştur.

Bildiride 'meşhur bir merfu hadîs' olarak sunulan rivayete göre Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibas: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.

Rasulullah (s.a.v) Ammâr b. Yâsîr'e (öl. 37/657) "Seni Âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırsan, onlar seni cehenneme çağırır." buyurmuştur.

Bildiride, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere Rasulullah'tan (s.a.v) "BABASINDAN BAŞKA birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya SAHİBİ dışında bir BAŞKASININ soyUNA mensup olduğunu ileri sürene LANET olsun." ve "Çocuk (doğduğuy) yALAĞA nispet edilir, ZÂNİNİN (PAYINA DA ONDAN) MAHRUMİYET DÜŞER." rivayetler zikredilmiştir.¹⁰

Açıklamalı [A8]: Bu rivayetlerin her birinin kaynakları belirtilmeli, Taberi dışında geçip geçmediği belirtilmeli, rivayetlerin sıhhat durumlarına işaret edilmeli. Zira her biri farklı sıhhat durumuna sahip.

Açıklamalı [A9]: Yukarıdaki rivayetlerden iki tanesinde lanet ifadesi kullanılmış, hangisi kastediliyor? İlk akla gelen metindeki ilk örnek ancak içerikte verilen bilgiler bunu desteklemiyor.

3. Tel'in İçeren Rivayet'in Tahlihi

مضاً [م الله و ن ان ي و مو قزل م با ل: لش رج لونه لؤ نؤ فم ا بدم لا بنا 7- لانت زقنارد ا 7

⁷ bk. Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 10/57-58.

⁸ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkiâ 56/51-53.

⁹ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili Ây'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âli İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibasen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

¹⁰ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 10/55-62.

Açıklamalı [A10]: Hangi?

Açıklamalı [A11]: Aşağıdaki rivayetler birbirinden farklı olaylardan bahsediyor görünümünde. Olay örüntüsü karmaşık gözüküyor. Bunların aynı olup olmadığı teyid edilmeli.

Açıklamalı [A12]: Ebu Nasr ile Asım aynı kişi, dolayısıyla Ebu Nasr Asım olmalı.

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklardageçmektedir.

3.1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze etmekte. "Durum nedir?" diye sordum. Orada bulunanlar dediler ki: "Rasulullah minberde (konuştuğu) sırada, Muâviye biraz evvel babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Bunun üzerine Rasulullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi."¹¹

3.2. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

Sefîne → Abdülvâris b. Saïd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturduğu bir sıradan yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve onun kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) da vardı. Öyle ki onlardan biri deveyi çekiyor, diğeri de yönlendiriyordu. Allah Resûlü de bunun üzerine, "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" buyurdu.¹²

3.3. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

Ebû Nasr Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Kays b. Hafs isnadıyla nakledilmiştir: Ebû Nasr b. Âsım, mescide girdiğinde ashâbın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınınız!' dediklerini duyunca sebebini sormuş, onlar da Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Allah (hayvanı) sürene de çekene de lanet etsin!" dediğini söylemişlerdir.¹³

3.4. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

Sefîne → Saïd b. Cümhân → Babası ve Hammâd b. Seleme → Abdüssamed → Seken b. Saïd isnadlarıyla nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) oturmaktaydı. Bu sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Arkasında deveyi yönlendiren bir sürücü, önlerinde de hayvana yol gösteren bir öncü vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah bu deveyi sürene de ona binene de onu yönlendirene de lanet etsin!" buyurdu.¹⁴

Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefîne'den isnâdı hafzedilerek nakledilmiştir.¹⁵

3.5. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1410/1990), 7/54-55.

¹² Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136.

¹³ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âhid ve'l-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839).

¹⁵ Bk. Ebû'l-Hasen Nûrüdî'nin Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menbâ'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

Rasulullah (s.a.v) onu (Ebû Süfyan'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Muâviye onu çekiyor, (diğer) oğlu Yezid de onu yönlendiriyordu. (Bunun üzerine) Rasulullah: "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

3.6. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

Âsim el-Leysi → Nasr b. Âsim el-Leysi → Ebû Seleme Saîd b. Yezid → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsim el-Leysi → Nasr b. Âsim el-Leysi → Saîd b. Yezid → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dârî → Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; Mescid-i Nebî'ye girdim ki, bir de ne göreyim, insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlar. Ben de "Nedir bu hal?" dedim. Dediler ki: Hz. Peygamber minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. Bu sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten dışarı çıkardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" diyerek (hayıflandı).¹⁷

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

Âsim el-Leysi → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezid et-Tâhî → Gassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyan → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysi diyor ki: Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resulullah'ın ashâbı şöyle diyorlardı: "Allah ve Resûlünün hiddetinden Allah'a sığınırız!" Ben de "Niçin böyle (söylüyorsunuz?)" dedim. Dediler ki: Resulullah'ın (s.a.v) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı oğlunun elinden tuttu ve sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi.¹⁸

3.8. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

Âsim el-Leysi → Nasr b. Âsim el-Leysi → Saîd b. Yezid → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Ahmed b. Züheyr → Kâsim → Abdülvâris b. Süfyan isnadiyla aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" demiş ve bunu iki kez tekrar etmiştir.¹⁹

4. Rivayetin Sened Tenkidi

¹⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/58.

¹⁷ Ebû'l-Kâsim Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsim el-Leysi'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsim'in kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. Bk. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe fi ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmecüd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbiye ait biyografideki benzer bir atf için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

¹⁹ İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsim b. Amr el-Leysi'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/784-785.

Konuyla ilgili rivayetlerin Ebû Abdîrrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî isimli sahâbîlerden nakledildiği görülmektedir. Metin tenkidine geçmeden önce ilgili rivâyetin isnad zincirinde yer alan râvîlerin incelenmesi, isnadın tahlili bakımından önemlidir.

4.1. Sefîne Kanalı

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdîrrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzi miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.²⁰

Saîd (öl. 136/754)

Saîd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtîm'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.²¹

Abdülvâris (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180 civarında Basra'da vefat etmiştir.²² İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhî'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmamları konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.²³ Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvî olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râvîler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmîn-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kişîf fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

²² Zehebî, *el-Kişîf*, 1/673.

²³ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzib*, thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-'Âsime, 1413), 632.

Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.²⁴

Halef

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle mechûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdta medâr konumundaki râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd (öl. 167/784)

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hirakî gibi nisbelerle anılmıştır. Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilmektedir. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kiraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.²⁵ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.²⁶ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167'de vefat etmiştir.²⁷

Abdüssamed (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdülvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206 veya 207'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer

²⁴ ان برنقار لوليه bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

²⁵ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

²⁶ ان امره البخاري في تهذيبه من طريق ابن الزكري بن شيوخ ادا. Buhârî'nin bu tutumu, onun

Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu'l-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Şiyerü'l-Âmî'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

(sadük sebt), Alî b. el-Medînî (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.²⁸

Seken b. Saîd

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse²⁹ bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefine→ Abdülvâris b. Saîd→ Halef isnadiyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefine'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkıta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Kanalı

Âsım

Senedteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.³⁰

Nasr (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiün kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.³¹ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakih ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.³² Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.³³

Saîd (öl. 140/757)

Ebu Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.³⁴ 140 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.³⁵ Enes b. Mâlik,

²⁸ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzib*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürsîd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 1/356.

²⁹ *تار ورجل* bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

³⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/112; İbn Abdilber, *el-İstî'ab fî ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-Sahâbe*, 4/5-6.

³¹ Ebü Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

³² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâtü'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/24.

³³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

³⁴ Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddin es-Safedî, *el-V'afi bi'l-vefe'ât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türki Mustafa (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsü'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

³⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

Açıklamalı [A13]: Yukarıdaki ravi değerlendirmeleri isnad metin analizi açısından elverişli gözükmemektedir. Rivayetleri kronolojik olarak aktarmak yerine sahâbî râvisini merkeze alarak ken içinde kronoloji esas alınarak incelenmeli ve bu rivayetler arasındaki metin farklılıklarının kaynağı ile anlama etkileri incelenmelidir.

Açıklamalı [A14]: Ahmed b. Hanbel'in bu râvinin Hz. Peygamber'den bizzat duyup duymadığı hakkındaki sorusuna ve bu rivayetle bilindiğine işaret edilmeli.

Açıklamalı [A15]: Hadis ilmi açısından önde gelen âlimlerinden değil.

Mutarriif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.³⁶ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtîm (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.³⁷

Ğassân (öl. 184/7)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184 yılında vefat etmiştir.³⁸ Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti birçok kimse tarafından ortaya konulan³⁹ ve güvenilir kimselerden hadis aktardığı belirtilen⁴⁰ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtîm (İlâbe'se bihî sâlihü'l-hadîs) gibi birçok münekkit tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴¹

Mûsâ (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl; et-Tebûzekî, el-Basrî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinmektedir. Meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223'te Basra'da vefat etmiştir.⁴² Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühflî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁴³ Kütüb-i sitte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁴ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtîm (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴⁵

Ahmed (öl. 279/892)

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Babası Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Affân b. Müslim, Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadırlar. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbag, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁴⁸

³⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

³⁸ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

³⁹ Zehebî, *el-Kişîf*, 2/116.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁴² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁴⁴ Zehebî, *el-Kişîf*, 2/301.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Kitâbu tezkiirati'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

Kâsım (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁴⁹ ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁵⁰ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyula beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁵¹ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i* ile Müslim'in *es-Sahih'ini* örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahih* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁵² Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁵³

Abdülvâris (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317'de Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁴ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tarikle onun *el-Musannef'ini* rivayet etmiştir.⁵⁵ Ebû Muhammed el-Esilî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395 yılında vefat etmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

el-Allâf

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁵⁷ İbn Hibbân'ın *es-Sikâh'ında* zikrettiği ve *es-Sahih'inde* rivayetine yer verdiği⁵⁸ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid'inde* bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

⁴⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁵⁰ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁵¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

⁵² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁵³ Zehebî, *Kitâbu tezki'rati'l-huffâz*, 3/853-855.

⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâi'l-Endelüs*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁵⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁵⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikâh mimmen lem yaka' fi'l-kütübü's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâh*, 9/98.

⁵⁹ يعحمدن يديعطار حمن لاعلاف لؤيطوه bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında

el-HASAN (öl. 303/916)

Tam adı Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfız, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeün* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁶⁰ 303 yılında vefat etmiştir.⁶¹ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁶² Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁶³

Muhammed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283'te doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁶⁴ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵ Ta'dîlî yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdîrrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdîrrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaifün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs (öl. 283/896)

Tam adı Ebü'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbûrî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁶⁶ ve hadis rivayetinde güvenilir

benzer bir tutum içerisindedir. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid ulâ mecmâ'iz-zevâid* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁶⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifil-kütübil-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ – Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁶¹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şîriyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Dâru İhyâ'it-Kütübî'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁶² Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 14/157-162.

⁶³ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffîz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, 2/424-426.

⁶⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 16/356-359.

⁶⁶ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmilatu'l-iknâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbînnebî (fMekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Tarihü medineti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283 yılında vefat etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarihte herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁶⁸ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-'Âbûrî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtîm (sadûk) tarafından ta'dîledilmiştir.⁶⁹

Abdurrahmân

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarihte Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaifün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmaktadır.

Kays (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Himsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtîm (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁷⁰

Kesîr

Tam adı Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî olup Basra'da yaşamıştır.⁷¹ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan nakilde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zûr'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyû' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁷² Ebû Hâtîm (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân ve Ebû Zûr'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁷³ Kesîr b. Yahyâ hakkında kullanılan teşeyyû' kavramının bir râvinin adalet vasfını zedeleyecek şekilde bir cerh ifadesi olup olmadığı açık değildir. Öyle ki bu niteleme, cerhin müfesser olması gerektiği şeklindeki genel kurala da aykırı görünmektedir. Teşeyyû' temayülü değerlendirmesinin müteşeddît kimliği ile bilinen Ebû Hâtîm'den gelmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Kesîr hakkında tezkiye ifadesi olan (mahalluhu's-sıdk) şeklinde bir değerlendirme yapmış olması da önemlidir. Zehebî'nin, bir râvinin cerhine dair hüküm vermede sıkı tenkitçiliğinden ötürü tek başına Ebû

⁶⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alf b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/158-159.

⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 3/446; Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁷¹ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 7/219.

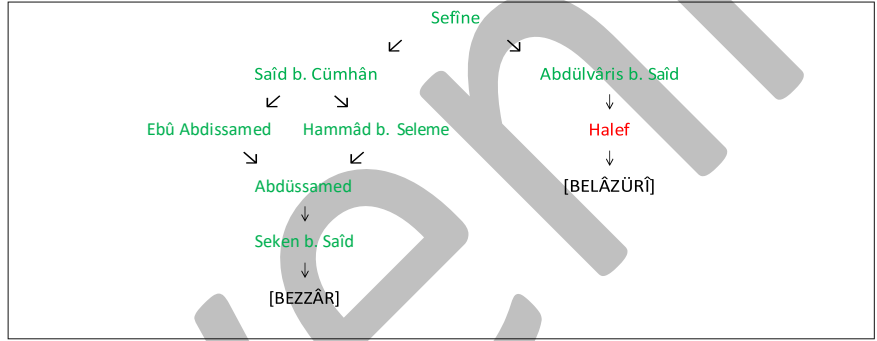
⁷² Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁷³ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

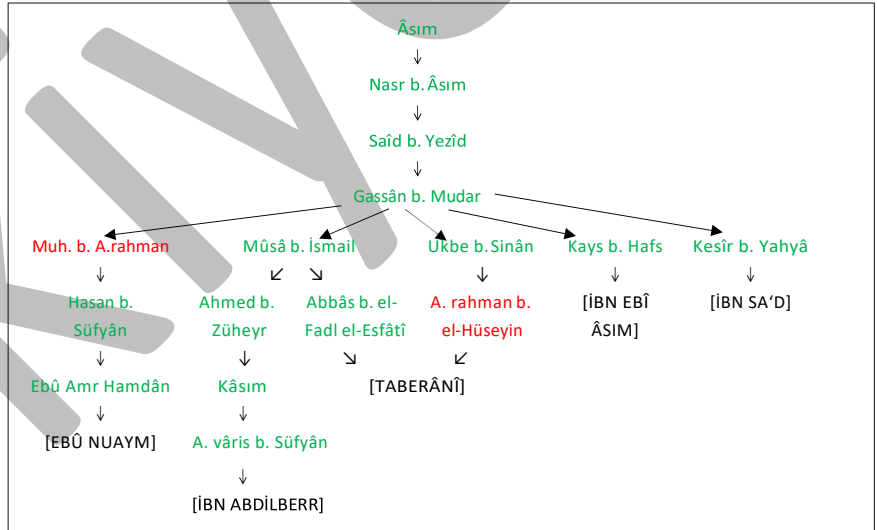
Hâtim'e itibar edilmesinin isabetli olmayabileceği şeklindeki uyarısından hareketle⁷⁴ Kesîr b. Yahyâ hakkındaki müfesser olmayan teşeyyû' değerlendirmesinin onu mecruh kabul etmede yeterli olmayacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla İbn Sâ'd rivayetinin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892), Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir târiki ve Muhammed b. Abdîrrahmân'dan dolayı Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Teknik anlamda, isnad tenkidi açısından makbul olmayan bu rivayetlerin metin tenkidine gerek bulunmamaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Sâ'd (öl. 230/845), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir târiki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarihleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Açıklamalı [A16]: Bilakis bu konuda iki önemli problem bulunmaktadır. İbn Sa'd isnadında müellif عن خلفت kalıbıyla meçhul bir raviden rivayeti nakletmiştir. Dolayısıyla bu isnad munkatî'dir. Diğer açıdan ravi hakkında zikredilen teşeyyû' ithamı, ehli bid'at raviler için yapılan bir suçlamadır ve bu konuda âlimlerin genel kanaati nettir. Bu tür ravilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul sayılamaz. İlgili rivayet de tam olarak şii bir ravinin işine yarayacak türden bir rivayet olup makbul addedilemez.

Tablo 1: Sefîne kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

⁷⁴ Zehebî, *Siyeru'l-Âlami'n-nübelâ*, 13/260.

Tablo 2: Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmiştir. Bu rivayetin aynı konudaki emsal rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbinin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir. Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır. Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir. Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in oturduğu sırada oradan binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin öncül ve ardılığını yapmakta olan iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.

Öte yandan İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Muâviye ile babası (Ebû Süfyan) oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve babasının (Ebû Süfyan) isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyan ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyan ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyan'ın diğer oğlu Yezid'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.

Bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüzlük söz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilkesel tutumuyla bağdaşması mümkün olmayan bu durum rivayetlerin problemli olduğuna işaret etmektedir. Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturmakta olduğu bir esnada yanından binitli halde geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin gerekleri açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet misyonu cihetinden değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik

ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Ote yandan metinlerde yer alan bazı nakıtların tahrir edicilerinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir. Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde hadis usulü bakımından "idrac" kabul edilebilecek birtakım eklentilerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Bu eklentiler müdrecî'l-metn türünden ilavelerdir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibayı uyandıran birtakım ilaveler yer almaktadır.

Örneğin *المؤذنين* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından iki kez tekrarlanmış görülmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvî tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki eklentilerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır. Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne → Saîd b. Cümhân → Abdülvâris b. Saîd → Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir. Hem Tirmizî'de hem de Ebü Dâvud'ta yer alan bu ifadeler Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir.⁷⁵ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir. Ayrıca bu (müdreç) ibareler *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'â* türü rivayetlerde rastlanan geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir.⁷⁶

Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsilî betimlemeler de dikkat çekmektedir. Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansıtılmıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de

⁷⁵ Rivayetler için bk. Ebü Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvud*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Ebü İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-Kütübü'l-Arabî, 1975), "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-Ma'bûd şerhu Suneni Ebi Dâvud*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki nitelendirme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 59/204.

⁷⁶ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, 229; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

Açıklamalı [A17]: İdrac tanımı dikkate alındığı zaman ilgili örnekler idrac kapsamına uygun düşmemektedir. Rivayetlerin idaracını tespitinde isnad farklılığı göz ardı edilmemelidir.

Açıklamalı [A18]: Ebu Davud rivayetinin merfu kısmı ile Sefîne'nin açıklaması gayet açık bir şekilde birbirinden ayrı olarak nakledilmekte. Sefîne'nin sınırlendiği mesele rivayette 30 yıl ifadesi yer almasına rağmen Emevi taraftarlarının Hz. Ali'nin hilafet süresini 30 yıla dahil etmeme çabasıdır. Dolayısıyla Sefîne'nin görüşünün hadisleştirilmesi pek kuvvetli gözükmemektedir.

kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair spesifik ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli (Muâviye ve Ebû Süfyân gibi) birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) kaynaklı rivayetler de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gereken rivayetlerdir.

Ayrıca hemen herkesin bilgi sahibi olması gereken bir hususun kalabalık bir grup tarafından nakledilmesi gerekirken bir ya da birkaç kimsenin o hususa ilişkin aktarımda bulunması makul değildir. Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Sa'd, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden gelmesi beklenemez. Bu tür olayların çok sayıda nakli olması gerektiği ortadadır.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihi gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) aynı anda Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'i (öl. 18/639) tel'in etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri⁷⁸ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri⁷⁹ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan sayıldığı bu şahıslara dağıtması⁸⁰ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetdeki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e

⁷⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

⁷⁸ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

⁷⁹ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. اص، ناظر في الحج ع دني

لنا، في ١١٢. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, 6/112.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/143.

Açıklamalı [A19]: Klasik hadis değerlendirme tekniğinden sonra bir anda fiten rivayetlerine bakış konusundaki sınırdönemlerde revaca çıkarılan genel değerlendirmeler aktarılmıştır. Genel karamsarlık, sepesifik şahıs/yer isimleri, genel uyarılar gibi meseleler buradaki konu merkezinden uzaklaşarak metne dahil edilmiştir. Burada dikkat çekilebilecek olan İbn Sa'd rivayetinde Muaviye isminin zikredilmesi/sonraki metinlerde zikredilmemesi konusu isnad üzerinden takip edilmeli, hangi metnin daha aslına uygun olarak nakledildiği, bu farklılıkların kaynağındaki kişilerin mezhebî aidiyetlerin bu metinlere tesiri sorgulanmalıdır.

Açıklamalı [A20]: Umum-u belva konusunda da klasik itirazlar serdedilmişse de Hz. Peygamber'in hutbeleri veya topluluğa yaptığı konuşmalar bir bütün halinde incelendiğinde çıkacak sonuç bu açıdan ilgili metinden farklı olmayacaktır. Hadis tarihinin meşhur meselelerinden birisi olan "meşhur bir olayın tek sahâbîden gelme" meselesi burada da gündem edilmiştir.

refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."⁸¹ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."⁸² şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye."⁸³ veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."⁸⁴ biçiminde nakledilen rivayetler⁸⁵ söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira "fitne"den önceki dönem bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v) tebcil ettirilmek istendiği görülmektedir. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v) de "Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.⁸⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler

⁸¹ arلنم لوبة زمنه في القوه bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

⁸² لعفرون و فرعون ذلك لو يتدلى بان bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehidisi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru A'lâmîn-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/417.

⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

⁸⁵ Örneğin Muâviye hakkında lehte ve aleyhte bazı rivayetler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102.

⁸⁶ في 7 أيام له امة داء باء و تخيل نطقه يف ائ لت: انه القيل لكت له! ال: اذ ازو ليك bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/429, 431.

⁸⁷ Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/425.

giydirdin!"⁸⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.⁸⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.⁹⁰

Sonuç itibarıyla Mu'tazîd-Billâh'ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemleri görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'ın içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebci yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-Hasîs şerhu ihtisâru 'ulûmî'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşıkkuşlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 5-26.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlâları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedrüdîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-Ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-Asâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyb Zekkâr - Riyâd Zirikî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRÜ'z-zehhâr*, thk. Mahfuzrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu'd-du'afâ's-sâğir*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1406/1986.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mütemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1410/1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.

⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

⁸⁹ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39.

⁹⁰ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38.

Açıklamalı [A21]: Makale boyunca işaret edilmeyen rivayetlerin sonuçta tahlilsiz bir şekilde zikredilmesi makalenin hedef ve yöntemleri açısından isabetli değildir.

Açıklamalı [A22]: Makale boyunca işlenen konular klasik hadis rivayet sistemi içerisinde işlenmemiştir. Özellikle rivayetlerin yer aldığı kaynaklar, bu kaynakların hadis sistematiği içerisindeki yerleri dikkate alınmadan sıradan rivayet eseri gibi verilmiş. Halbuki İbn Sa'd, Ebu Nuaym, İbn Abdilber, İbn Ebî Asım, Belazürî gibi kaynaklar dönem gereği isnad kullansa da mahiyet itibarıyla hadis eserleri olarak isimlendirilmesi uygun olmayan eserlerdir. Bezzâr her ne kadar rivayet kitabı da olsa özellikle muallâ ve problemleri rivayetleri toparlayan bir eser olduğu dikkate alınmalı. Rivayet isnad-metin analizi açısından sıkı bir şekilde yeniden değerlendirilmeli. Hadisin sıhhat kriteri tekar gözden geçirilmeli. Ravi-metin ilişkisi kurulmalı, yalnızca kronolojik bir değerlendirme isabetli olmaz. Ayrıca metin tenkidi incelemesi metinden çok kopuk şekilde duruyor. Bu noktada genel rivayet metninden ziyade muteber metinler üzerinden ilerleme sağlanmalı.

- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTÜ'L-FUKAHÂ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve TABAKÂTÜ'L-ASFİYÂ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidî Gayb ve Fiten HADİSLERİ Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid ALÂ MECMA'UZ-ZEVÂID*. Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhisü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *SİYASİ-İCTİMÂİ HADİSELERLE HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İtr, Nûreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstü'âb fi ma'rifeti'l-ASHÂB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂTÜ ULEMÂ'İ'L-HADİS*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-ÂHÂD ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-SAHÂBE*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü 't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Sîretü 'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'AS ve'l-meğâzî*. nşr. Muhammed Hamidullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *et-Tekmil fi'l-cerh ve'l-ta'dîl*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-Sikât mimmen lem YAKA' fi'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *LisÂNü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbînnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *MA'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rizâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ – Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâli fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *TABAKÂTü'ş-ŞAFİ'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'AT fi TABAKÂTİ'l-lugaviyyîn ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.

- Süyütî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FEVÂ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'LÂM'in-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Hakem Değerlendirmesi-3

Değerlendirme Tarihi: 23-12-2021 **Değerlendirdiği Dosya:**

Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 23-12-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research

(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Kısmen / Partially (Yazara Açık) **Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?:** Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes* (Yazara Açık) **Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the**

bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Yazara Not: (Yazara Açık)

Editöre Not: *Düzeltilmelerin yazardan geldikten sonra tekrar kontrolü yapılırsa iyi olur.*

Öneri: *Minör Revizyon* (Yazara Açık)

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe Mu'tazîd-Billâh Örneği

Öz

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazîd-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyegoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halîfe'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halîfe, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yazîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek el-İsrâ 17/60 gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazîd-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tedkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Abbâsîler, Mevzu, Mu'tazîd-Billâh

An Attempt to Fabricate a Hadîth for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

In its most general sense, the fabricated hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with fitna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbâsîd conflict also shows that fabricated hadîths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on Fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as Sûra al-İsrâ' 17/60 out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords: Hadîth, Tarîk, 'Abbâsîds, Fabrication, Mu'tadid Bi'llâh

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifelığının ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Sıffin hadiseleri, İslam Tarihinde telafisi mümkün olmayan ayrılmalar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.²

Başta Hâricilik ve Şiilik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğib ve terhib türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbasi çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasiler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbasi halifeleri övülmüştür.³

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasi ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbasi çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbasi halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyegoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyegoğulları ve Haşimoğulları

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kâble't-tedvîn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 176-181; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353; Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.

³ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecûn-Nakd fi ulûmi'l-Hadis* (Dimeşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talât Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle uydurma hadis ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetleri tahrif etmeksuretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v) din otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarikleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır. (Makalenin özgünlüğü; hadis ilmine ve İslam düşüncesine katkısı makalenin giriş kısmında mutlaka belirtilmelidir.)

1. Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Metni (Bu metin üzerinde önceden herhangi bir çalışma var mı yok mu? Bu metnin güvenilirliği noktasında nasıl bir tespit yapılmıştır? Güvenilirlik derecesi nedir? Bu soruların cevabını da veren bir izahın en azından dipnotta belirtilmesinde fayda vardır.)

Halife Mu'tazid-Billâh, yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevi karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Muâviye'nin tel'in için kâtipleri vazifelerdirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁴ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevî mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bürokratik bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) (kendisine filozof muhaddis tanımının da verildiğine dair bk. Mustafa Ertürk, *Filozof TABİB MUHADDİSLER*, İstanbul 2007, Ensar Neşriyat, s. 45) olduğu belirtile de ona isnat edilen Şiilik temâyülül ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir.⁵

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde yirmi bir adet delil sıralanmıştır. Bunlardan on üç tanesi ayetlerden yedi tanesi hadislerden

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

⁵ İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lim: Kîmâsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm il'î-Melâyin, 2002), 1/205.

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Yazı tipi rengi: Kırmızı, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: İtalik

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Yazı tipi rengi: Kırmızı, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: İtalik

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

geriye kalan bir tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.⁶

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından لا تِلَافِي يَوْمَئِذٍ [bu Ayetle murâd edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilâfi yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.⁷ Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen لَجْرٍ لَعُونَةٍ [Lanetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,⁸ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında لَجْرٍ لَعُونَةٍ ibaresinin umumiyetle رَعْلًا قَوْمٍ ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'in niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki vedî (7) rivayet şöyledir:

Rasulullah (s.a.v) oturmakta olduğu bir sırada ardılı ve öncülü olan binitlinin yanından geçmesi üzerine "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırtmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyrumasın!" buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere HAŞROLMAYACAKTIR" der demez o yolda Muâviye belirmiştir.

Rasulullah (s.a.v) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" buyurmuştur.

Bildiride 'meşhur bir merfu hadis' olarak sunulan rivayete göre Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "YA HANNÂN, YA MENNÂN!" diye çırpıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) HÂLBUKİ DAHA ÖNCE İSYAN ETMİŞ VE BOZGUNCULARDAN OLMUŞTUN." denilecektir.

Rasulullah (s.a.v) Ammâr b. Yâsî'e (öl. 37/657) "Seni Âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete ÇAĞIRIRKEN, ONLAR seni cehenneme ÇAĞIRIRLAR." buyurmuştur.

⁶ Metin için bk. Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/55-62.

⁷ لما [م الله ن لني ي الله يو موقزلجوبا لب: لئجرحعورنةقؤنؤفهم ا بدملا بنا .لاؤف يئفأرد ا

⁸ bk. Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/57-58.

⁸ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkıâ 56/51-53.

⁹ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân An te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîri'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âli İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibasen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

Bicimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Sildi: ler

Bildiride, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyan'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere Rasulullah'tan (s.a.v) "BABASINDAN BAŞKA birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya SAHİBİ dışında bir BAŞKASININ soyUNA mensup olduğunu ileri sürene Lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) YATAĞA nispet edilir, ZÂNİNİN (PAYINA DA ONDAN) MAHRUMİYET düşer." rivayetler zikredilmiştir.¹⁰ (Yukarıda zikredilen bütün rivayetlerin başka kaynaklarda (hangi kaynak olursa olsun farketmez) bulunup bulunmadığı, bulunuyor ise yerlerinin dipnotta gösterilmesi, ilgili rivayetler üzerine akademik çalışma yapıp yapılmadığı araştırılmalı ve makaleye kaydedilmelidir!)

3. Tel'in İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklardageçmektedir.

3.1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlû'nün gazabından dolayı istiâze etmekte. "Durum nedir?" diye sordum. Orada bulunanlar dediler ki: "Rasulullah minberde (konuştuğu) sırada, Muâviye biraz evvel babasının (Ebû Süfyan) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Bunun üzerine Rasulullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi."¹¹

3.2. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadiyla aktarılmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyan geçti. Beraberinde Muâviye ve onun kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyan) da vardı. Öyle ki onlardan biri deveyi çekiyor, diğeri de yönlendiriyordu. Allah Resûlü de bunun üzerine, "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" buyurdu.¹²

3.3. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

Ebû Nasr Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Kays b. Hafsa isnadiyla nakledilmiştir: Ebû Nasr b. Âsım, mescide girdiğinde ashâbın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınırız!' dediklerini duyunca sebebini sormuş, onlar da Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Allah (hayvanı) sürene de çekene de lanet etsin!" dediğini söylemişlerdir.¹³

3.4. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

Sefîne → Saîd b. Cümhân → Babası ve Hammâd b. Seleme → Abdüssamed → Seken b. Saîd isnadlarıyla nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) oturmaktaydı. Bu sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti.

¹⁰ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülük*, 10/55-62.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

¹² Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyan için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Kitâbu'l-cümel min ensâibi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136.

¹³ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-İHD ve'l-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Arkasında deveyi yönlendiren bir sürücü, önlerinde de hayvana yol gösteren bir öncü vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah bu deveyi sürene de ona binene de onu yönlendirene de lanet etsin!" buyurdu.¹⁴

Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefîne'den isnâdı hafzedilerek nakledilmiştir.¹⁵

3.5. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

Rasulullah (s.a.v) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Muâviye onu çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. (Bunun üzerine) Rasulullah: "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

3.6. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim el-Leysî → Ebû Seleme Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dârî' → Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; Mescid-i Nebî'ye girdim ki, bir de ne göreyim, insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlar. Ben de "Nedir bu hal?" dedim. Dediler ki: Hz. Peygamber minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. Bu sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten dışarı çıkardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" diyerek (hayıflandı).¹⁷

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Gassân b. Mudar → Muhammed b. Abdurrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî diyor ki: Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resulullah'ın ashâbı şöyle diyorlardı: "Allah ve Resûl'ünün hiddetinden Allah'a sığınırız!" Ben de "Niçin böyle (söylüyorsunuz?)" dedim. Dediler ki: Resulullah'ın (s.a.v) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı oğlunun elinden tuttu ve sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi.¹⁸

3.8. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-UIûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839).

¹⁵ Bk. Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

¹⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 10/58.

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsim el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsim'in kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. Bk. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe fi ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmecîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbiye ait biyografideki benzer bir atf için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askânî, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmail → Ahmed b. Zühre → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" demiş ve bunu iki kez tekrar etmiştir.¹⁹

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin Ebû Abdırrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî isimli sahâbîlerden nakledildiği görülmektedir. Metin tenkidine geçmeden önce ilgili rivayetin isnad zincirinde yer alan râvilerin incelenmesi, isnadın tahlili bakımından önemlidir.

4.1. Sefîne Kanalı /Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevi olduğu, Ebû Abdırrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzi miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkerî, Sâlim b. Abdillâh ve Saïd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.²⁰

Saïd (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammâd b. Seleme, Hasrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dil ederken Ebû Hâtim'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.²¹

Abdülvâris (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saïd el-Basrî 180 civarında Basra'da vefat etmiştir.²² İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkîye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı

¹⁹ İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'in rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/784-785.

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmîn-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütüb's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârif'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

²² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmalarını konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.²³ Münekkittlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.²⁴

Halef

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûl'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdta medâr konumundaki râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd (öl. 167/784)

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Adı Kureys veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilmektedir. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kiraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.²⁵ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.²⁶ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika),

²³ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-tehziib*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-'Âsime, 1413), 632.

²⁴ İbn İzzet, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

²⁵ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

²⁶ İbn İzzet, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107. Buhârî'nin bu tutumu, onun

Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehziibü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/364.

Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167'de vefat etmiştir.²⁷

Abdüssamed (öl. 206/821)

Ebü Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206 veya 207'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrîç edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkid gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs ve İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medînî (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.²⁸

Seken b. Saîd

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse²⁹ bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki târikînin de makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne → Abdülvâris b. Saîd → Halef isnadiyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkıta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkat' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Kanalı /Tarîki

Âsım

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.³⁰

Nasr (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiün kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.³¹ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.³² Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-Asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

²⁸ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzib*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzib*, 1/356.

²⁹ *تجرت ورجلت* bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

³⁰ İbnü'l-Esrî, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, 4/5-6.

³¹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu'r-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

³² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'âr fi tabakâtü'l-lugavîyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/24.

Sildi: c

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Sildi: ,

Sildi: d

fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsim, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.³³

Saîd (öl. 140/757)

Ebu Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdi nisbeleriyle bilinmektedir.³⁴ 140 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.³⁵ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.³⁶ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtîm (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dil edilmiştir.³⁷

Ğassân (öl. 184/7)

Âsim kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr (dipnotta ne demek olduğu birkaç cümleyle açıklanmalı ve konuyla ilgili yapılan akademik çalışmaya da atıf yapılmalıdır) isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdi en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184 yılında vefat etmiştir.³⁸ Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti birçok kimse tarafından ortaya konulan³⁹ ve güvenilir kimselerden hadis aktardığı belirtilen⁴⁰ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtîm (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadis) gibi birçok münekkit teziyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴¹

Mûsâ (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl; et-Tebûzekî, el-Basrî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinmektedir. Meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223'te Basra'da vefat etmiştir.⁴² Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrâhîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühlfî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁴³ Kütüb-i sitte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁴ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlîsî (sika

³³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

³⁴ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-V'afi bi'l-vefejât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

³⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî n-nübelâ*, 3/184 dn.

³⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

³⁸ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

³⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâ'is-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁴² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁴⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

sadük), Ebü Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dil eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴⁵

Ahmed (öl. 279/892)

Tam adı Ebü Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-HADİS* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Babası Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Affân b. Müslim, Ebü Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁴⁸

Kâsım (öl. 340/951)

Ebü Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁴⁹ ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁵⁰ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁵¹ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebü Dâvûd'un *es-Sünen'i* ile Müslim'in *es-Sahih'i*ni örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahih* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁵² Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁵³

Abdülvâris (öl. 395/1004)

Ebü'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317'de Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁴ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tariikle onun *el-Musannef'i*ni rivayette etmiştir.⁵⁵ Ebü Muhammed el-Esîfî, Ebü İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁴⁸ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁴⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'âr*, 2/251.

⁵⁰ Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

⁵² Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'i'l-Hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁵³ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 3/853-855.

⁵⁴ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁵⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395 yılında vefat etmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

el-Allâf

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehlienden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁵⁷ İbn Hibbân'ın *es-Sikâit*'inde zikrettiği ve *es-Sahiîh*'inde rivayetine yer verdiği⁵⁸ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâ'id*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-HASAN (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁶⁰ 303 yılında vefat etmiştir.⁶¹ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁶² Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından teziye edilmiştir.⁶³

Muhammed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283'te doğmuştur. Irak, Acem ve Cezire bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfiz ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisabûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁶⁴ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şiî

⁵⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelûs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru A'LÂMî'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁵⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğânî'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-Âsir*, thk. Muhammed Hassân İsmâîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikâit mimmen lem YAKA 'fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâit*, 9/98.

⁵⁹ به محمد بن بديع الرحمن للعلاف زيروه

بک رواه للعلاف bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâ'id alâ mecmâ'i'z-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁶⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-mü'ellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübî'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ - Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁶¹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Dâru İhyâ'it-Kütübî'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁶² Zehebî, *Siyeru A'LÂMî'n-nübelâ'*, 14/157-162.

⁶³ Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâ'i'l-Hadis*, 2/424-426.

⁶⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbü'rî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdîrrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdîrrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığı bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmektedir.

Abbâs (öl. 283/896)

Tam adı Ebü'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbü'rî (hâfiz imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnü'l-hadis) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁶⁶ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283 yılında vefat etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarihte herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁶⁸ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-'Âbü'rî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtîm (sadûk) tarafından ta'dîledilmiştir.⁶⁹

Abdurrahmân

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Huseyin es-Sâbü'nî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir ceahlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüştür hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarihte Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'Lâmî'n-nübelâ'*, 16/356-359.

⁶⁶ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmilâtü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (fMekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebü'l-Kâsım ibn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁶⁷ Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

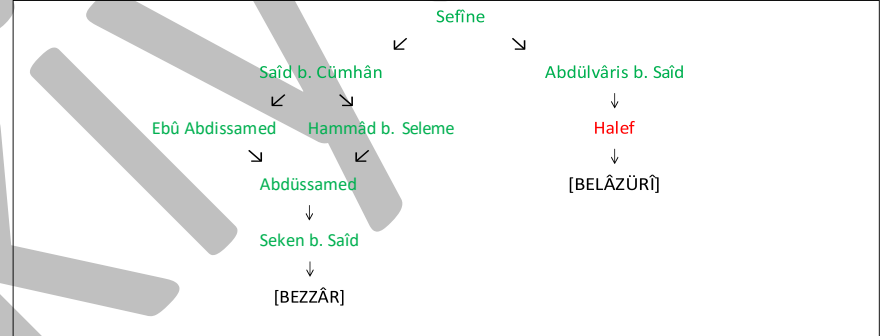
⁶⁹ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikâir*, 7/158-159.

Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁷⁰

Kesîr

Tam adı Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî olup Basra'da yaşamıştır.⁷¹ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan nakilde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zûr'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyû' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındırdığı kaydedilmiştir.⁷² Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân ve Ebû Zûr'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁷³ Kesîr b. Yahyâ hakkında kullanılan teşeyyû' kavramının bir râvinin adalet vasfını zedeleyecek şekilde bir cerh ifadesi olup olmadığı açık değildir. Öyle ki bu niteleme, cerhin müfesser olması gerektiği şeklindeki genel kurala da aykırı görünmektedir. Teşeyyû' temayülü değerlendirmesinin müteşeddit kimliği ile bilinen Ebû Hâtim'den gelmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Kesîr hakkında tezkiye ifadesi olan (mahalluhu's-sıdk) şeklinde bir değerlendirme yapmış olması da önemlidir. Zehebî'nin, bir râvinin cerhine dair hüküm vermede sıkı tenkitçiliğinden ötürü tek başına Ebû Hâtim'e itibar edilmesinin isabetli olmayabileceği şeklindeki uyarısından hareketle⁷⁴ Kesîr b. Yahyâ hakkındaki müfesser olmayan teşeyyû' değerlendirmesinin onu mecruh kabul etmede yeterli olmayacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla İbn Sâ'd rivayetinin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Halef'ten dolayı Belâzûrî (öl. 279/892), Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir târiki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Teknik anlamda, isnad tenkidi açısından makbul olmayan bu rivayetlerin metin tenkidine gerek bulunmamaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Sâ'd (öl. 230/845), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir târiki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm târikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Sefîne kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

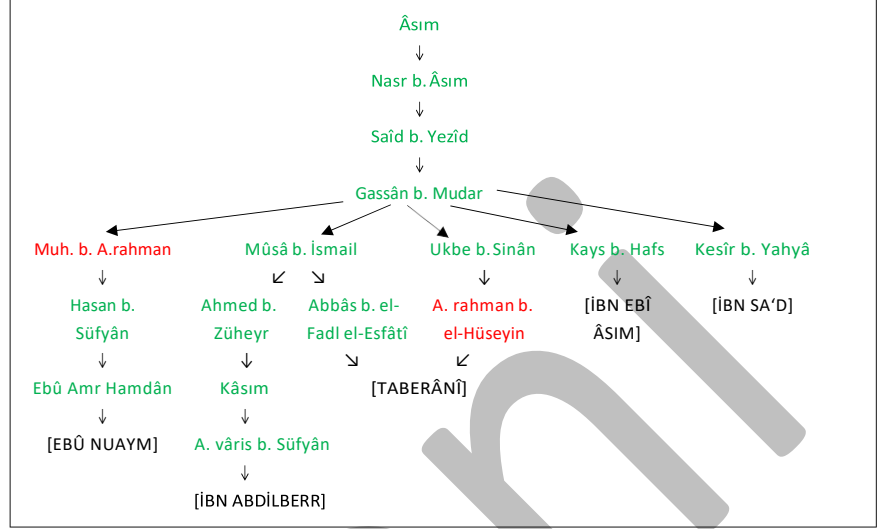
⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 3/446; Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁷¹ Buhârî, *Kitâbu't-târihi'l-kebir*, 7/219.

⁷² Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁷⁴ Zehebî, *Siyeru'l-Âlmi'n-nübelâ*, 13/260.

Tablo 2: Āsım kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmiştir. Bu rivayetin aynı konudaki emsal rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Āsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzardır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir. Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır. Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir. Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in oturduğu sırada oradan binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin öncül ve ardılığını yapmakta olan iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır. (Farklılıkların/benzerliklerin gösterildiği her bir ifadenin (özgün lafızlarıyla birlikte zikredilerek) geçtiği kaynaklara dipnotta işaret edilmesinde fayda vardır !)

Öte yandan İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Muâviye ile babası (Ebû Süfyân) oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve babasının (Ebû Süfyân) isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu

Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kinmasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kinanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.

Bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. (Metin tenkidi yapılırken hangi kriterlerin esas alındığına ve neye göre belirlendiğine dair kısa bir açıklama ile önceden yapılan çalışmalara da atıf yapılmasında fayda vardır !!) Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi (Bu tür bir kriterin, objektifliğe esas teşkil edip etmediği ve ne demek olduğu kısaca izah edilebilir!) noktasında bir ölçsüzlük (ölçsüzlüğün ölçütü nedir ve nasıl olmalı?) söz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "ilkesel tutumuyla" (ne demek?) bağdaşması mümkün olmayan bu durum rivayetlerin problemli olduğuna işaret etmektedir. Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefine rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturmakta olduğu bir esnada yanından binitli halde geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin gerekleri açısından bakıldığında vakâ-iâdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v) kinayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet misyonu cihetinden değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulanan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kinayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili ve üslubu ile örtüşmediği görülmektedir. Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde hadis usulü bakımından "idrac" kabul edilebilecek birtakım eklentilerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Bu eklentiler *müddeci'l-metn* türünden ilavelerdir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibayı uyandıran birtakım ilaveler yer almaktadır.

Örneğin مؤيد şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde مؤيد yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. (Bu sözün delilini ortaya koyacak somut göstergeler burada kaydedilmelidir !!) Bu durumda rivayetlerdeki eklentilerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefine'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbiye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefine'nin şahsî

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

Biçimlendirdi: Yazı tipi rengi: Kırmızı

kanaati halini alır. Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne → Saîd b. Cümhân → Abdülvâris b. Saîd → Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir. [\[Dipnotta kaynak gösterilsin\]](#) Hem Tirmizî'de hem de Ebû Dâvud'ta yer alan bu ifadeler Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir.⁷⁵ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir. Ayrıca bu (müddrec) ibareler *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-Sâ'â* türü rivayetlerde rastlanan geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir.⁷⁶

Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsilî betimlemeler de dikkat çekmektedir. Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfi durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair spesifik ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli (Muâviye ve Ebû Süfyân gibi) birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) kaynaklı rivayetler de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gereken rivayetlerdir.

Ayrıca hemen herkesin bilgi sahibi olması gereken bir hususun kalabalık bir grup tarafından nakledilmesi gerekirken bir ya da birkaç kimsenin o hususa ilişkin aktarımda bulunması makul değildir. Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Sa'd, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden gelmesi beklenemez. Bu tür olayların çok sayıda nâkili olması gerektiği ortadadır.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) aynı anda Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'i (öl. 18/639)

⁷⁵ Rivayetler için bk. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnül-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

⁷⁶ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, 229; Aydın, *Hadis İstıslahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

⁷⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

tel'in etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri⁷⁸ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri⁷⁹ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması⁸⁰ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullularının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadelede dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."⁸¹ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."⁸² şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye."⁸³ veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."⁸⁴ biçiminde nakledilen rivayetler⁸⁵ söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarıncı böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira "fitne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara

⁷⁸ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureys eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

⁷⁹ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. اص: الفهرست ج ٤ د ٤

لنظامه، bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, 6/112.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/143.

⁸¹ أو: من ذنبي قود ٤ ارلثم bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

⁸² أو: بئذيان ٤ كلمة بكونه وفوعون bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alf eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-*

mevzû'a, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/417.

⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

⁸⁵ Örneğin Muâviye hakkında lehte ve aleyhte bazı rivayetler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102.

geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v) tebcil ettirilerek istendiği görülmektedir. Abbâs'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v) de "Bu kıyafet, senden sonra amcam Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.⁸⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte vealeyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!"⁸⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.⁸⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.⁹⁰

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiriye yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemliliği görülmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'în içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâlî ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylarla bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebcil yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-HASİS şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.

في 7 قديم ليه امة دا باعساودخوفساود نطقة يف ان لت:اه الليركف له؟ ال:ايد ازيفايك⁸⁶

لأم وبلدعة bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-MASHNÜ'A*, 1/429, 431.

⁸⁷ Süyûtî, *el-Le'âli'l-MASHNÜ'A*, 1/425.

⁸⁸ bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

⁸⁹ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39. كم ررلأوت ده أئرلأ: بية

⁹⁰ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38. اقلل للوندة اشرق نه لما نةأوسطا جأوفا لة

- Aşkkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *MARMAFA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 5-26.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstıahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-MA'bûd şerhu Süneni Ebi DÂVÜD*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebü Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *MeğÂNİ'l-AHYÂR fi şerhi esÂMİ riCÂli Me'ÂNİ'l-ÂSÂR*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensÂbi'l-eşRAF*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRü'z-zehhÂR*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ülüm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü'd-du'AFÂİS-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Dabbî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi Târîhi riCÂli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısri, 1410/1989.
- Ebü Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebi DÂVÜD*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebü İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTü'l-fukahÂ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Râidî'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebü Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliYÂ' ve TABAKÂTü'l-AsfiYÂ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebü Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrü'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebü Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebü Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-FerÂid ALÂ mecmâ'iz-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhisü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai HADİSlerle HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Mecmâ'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi Târîhi 'uleMÂ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.

- Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstif'âb fi MA'rifeti'l-ASHÂB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂTÜ ulemâi'l-HADİS*. thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saïd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbu's-Sıla fi Târîhi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-ÂHÂD ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *TAKRİBÜ'l-Tehzib*. thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâğif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzibü'l-tehzib*. nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikâat*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'AS ve'l-meğâzi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-SIKÂT mimmen lem YAKA' fi'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTÜ'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *MA'rifetü's-sikât*. thk. Abdülâlm Abdülâzîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemül-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ - Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulümü'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *TABAKÂTü'ş-ŞAFİ'yyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'it-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât fi TABAKÂTİ'l-lugaviyyîn ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-RÂYİ fi şerhi Takribi'n-Nevevi*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FERÂ'idü'l-mecmû'A fi'l-ehâdisi'l-mevzû'A*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-beyân An te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâ'it-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.

Hakemlere Sunulan Metin-Eskiyesi

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.

Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmüsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.

Hakem Değerlendirmesi-4

Değerlendirme Tarihi: 28-01-2022 **Değerlendirdiği Dosya:**

Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 28-01-2022 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research

(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Kısmen, düzeltilmelidir /

Partially, should be revised (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Kısmen / Partially (Yazara Açık) **Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?:** Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Kısmen, düzeltilmelidir*

/ Partially, should be revised (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Kısmen / Partially*
(Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Değerli Hocam belirtilen hususlar gözönünde bulundurulursa makale daha da olgunlaşacaktır. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Değerli Hocam yazara kaynakça açısından öneriler getirilmiş ve üslup bakımından da bazı hususlara dikkat etmesinin yazıyı daha olgunlaştıracağı hususu hatırlatılmıştır.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe Mu'tazid-Billâh Örneği

Öz

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma olgusu (tarih belirtelim), takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislere yol açmıştır. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'in bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (r.a.) (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yazid'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60) gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarih, Abbâsîler, Mevzu, Mu'tazid-Billâh

An Attempt to Fabricate a Hadîth for the sake of Political Honor: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

In its most general sense, the fabricated hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet Muhammad. The fabrication phenomenon, which started with fitna (tarih), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community in the following period. The Umayyad-'Abbâsîd conflict also shows that fabricated hadîths were produced many times in history for political reasons. An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on Fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazid (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as (Sûra al-İsrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnad and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords: Hadîth, Tarikh, 'Abbâsîds, Fabrication, Mu'tadid Bi'llâh

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: d

Biçimlendirdi: Vurgulu

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş (hangi sebeplerle birkaç tanesine kısacası değinilse) ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde (hangi şekillerde örnek) istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifelığının ikinci dönemine geldiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemal ve Siffin hadiseleri, İslam Tarihinde tafefisi mümkün olmayan ayrımlar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.²

Başta Hâricilik ve Şiilik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğib ve terhib türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbâsî çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye (r.a. yahut Hz.) hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür.³

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasi ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyegoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kâble't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 176-181; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353; Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.

³ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecû'n-Nakd fi ulûmî'l-Hadis* (Dimeşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mezûû Hadisler*, 27-61; Talât Koçyiğit, "Mezûû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68. Bu rivayetler Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde mevcut. İlgili rivayetlere Müsned'den atıf yapılırsa iyi olur.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyəoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle uydurma hadis ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetlerin manasını mı lafzını mı tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarihleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır.

1. Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Metni

Halife Mu'tazid-Billâh, yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyan'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başlamış, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Muâviye'nin tel'ini için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁴ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevî mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bürokratik (bu ifade problemlili idari denilse) bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyəoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtile de ona isnat edilen Şîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir.⁵

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyəoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde yirmi bir adet delil sıralanmıştır. Bunlardan on üç tanesi ayetlerden, yedi tanesi hadislerden geriye kalan bir tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.⁶

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

⁵ İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîdîn ez-Zirikî, *el-A'lim: Kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'îm, 2002), 1/205.

⁶ Metin için bk. Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi:

Sildi:

Bildirinin amacı düşünülmediğinde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyəoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından لَانَتِ بْنِ مَرْثَدَةَ [bu ayetle murâd edilenin Ümeyyəoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilâfı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.⁷ Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyəoğulları ile ilişkilendirilen لَانَتِ بْنِ مَرْثَدَةَ [Anetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir.

Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine atıf yapması,⁸ ilgili terkinin Ümeyyəoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında لَانَتِ بْنِ مَرْثَدَةَ ibaresinin umumiyetle رَهْطِ قَوْمٍ ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevlinde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyəoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeyken bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve yalnızca lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir:

1. Rasulullah (s.a.v) oturmakta olduğu bir sırada ardılı ve öncülü olan binitlinin yanından geçmesi üzerine "Allah binene de çekene de sürene de Lanet etsin." buyurmuştur. (Hocam hadisin tercümesi biraz daha anlaşılır olsa iyi olur. Ardılı ve öncülü mantık kavramları. Önünden gecen ve arkasından onu takip eden vs. Binitli ifadesi de problemli. Binit takımı var ama bin-it-li tabiri Türkçe kullanımda yok.) hadisin tahriri

2. Rasulullah (s.a.v) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırması, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyurmasın" buyurmuştur. hadisin tahriri. Bu rivayetler diğer hadis kaynaklarındaki verileri de tespit edilerek belirtilmeli. Aksi takdirde sadece Taberi bir tarih kaynağı malumunuz.

3. Rasulullah (s.a.v) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere Haşrolmayacaktır" der demez o yolda Muâviye belirmiştir. hadisin tahriri

4. Rasulullah (s.a.v) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" buyurmuştur. hadisin tahriri

5. Bildiride 'meşhur bir merfu hadis' olarak sunulan rivayete göre Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennemin dibinde "Yâ Hannân, Yâ Memmân" diye çırpıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (Aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuşsun." denilecektir. hadisin tahriri

6. Rasulullah (s.a.v) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni Âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onları seni cehenneme çağırıyorlar." buyurmuştur. hadisin tahriri

مضا [م الله و اني و الله يه و مؤقزل مبا له: لشجر عيون مؤقزل مؤقزل ا بدم لا بنا . لَانَتِ بْنِ مَرْثَدَةَ ا 7

⁷ bk. Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/57-58.

⁸ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkıâ 56/51-53.

⁹ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-bevâin An te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âli İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibasen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

Sildi: gönderme

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

7. Bildiride, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyan'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere Rasulullah'tan (s.a.v) "*BABASINDAN BAŞKA birinin çocuğu olduğunu iddia edene ve YA SAHİBİ DİŞİNDA bir BAŞKASININ soyUNA mensup olduğunu ileri sürene Lanet olsun.*" ve "*Çocuk (doğduğu) yALAĞA nispet edilir, ZÂNİNİN (PAYINA DA ONDAN) mAHRumiyet düŞer.*" rivayetler zikredilmiştir.¹⁰ **hadisin tahriri**

Biçimlendirdi: Vurgulu

Tek parça bir metinden ziyade parça parça rivayetlerden oluşan bir derleme metin gibi gözüküyor.

3. Tef'in İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

İslam tarihinde telin vada lanetlemeye dair kısa bir değerlendirme de yazılsa iyi olur. Emine Gürsoy Naskalî'nin Lanet Kitabı adlı derlemesine bakılabilir. İçindeki makalelerden bazıları: Ali-Muaviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasi Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma / Adnan Demircan. -- İstanbul, 2009. Lanet Kitabı, 151-163. Sayfa. Ehl-i Sünnet Alimlerine Göre Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye'ye Lanet Okunması Meselesi / Adnan Demircan. -- İstanbul, 2009. Lanet Kitabı, 111-124. Sayfa. Dinin Metinlerinde Lanet Lafzı / İsa Yüceer. -- İstanbul, 2009. Lanet Kitabı, 87-110. Sayfa. Bir de makale var İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansması İmâmiyye Ş'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği / Yusuf Oktan, 2018. Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, XIII. cilt, 25. sayı, 319-334. sayfa

3.1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saïd b. Yezid → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlû'nün gazabından dolayı istiaze etmekte. "Durum nedir?" diye sordum. Orada bulunanlar dediler ki: "Rasulullah minberde (konuştuğu) sırada, Muâviye biraz evvel babasının (Ebû Süfyan) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Bunun üzerine Rasulullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi."¹¹

3.2. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

Sefine → Abdülvâris b. Saïd b. Cümhân → Halef isnadiyla aktarılmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturduğu bir sıradan yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyan geçti. Beraberinde Muâviye ve onun kardeşi (Yezid b. Ebî Süfyan) da vardı. Öyle ki onlardan biri deveyi çekiyor, diğeri de yönlendiriyordu. Allah Resûlü de bunun üzerine, "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" buyurdu.¹²

3.3. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

Ebû Nasr Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezid → Ğassân b. Mudar → Kays b. Hafs isnadiyla nakledilmiştir: Ebû Nasr b. Âsım, mescide girdiğinde ashabın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a

¹⁰ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beirut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1410/1990), 7/54-55.

¹² Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyan için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Kitabu'l-cümel min ensabi'l-eşâif*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikîf (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136.

sığınırız!’ dediklerini duyunca sebebini sormuş, onlar da Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Allah (hayvanı) sürene de çekene de lanet etsin!” dediğini söylemişlerdir.¹³

3.4. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) oturmakta idi. Bu sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Arkasında deveyi yönlendiren bir sürücü, önlerinde de hayvana yol gösteren bir öncü vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “Allah bu deveyi sürene de ona binene de onu yönlendirene de lanet etsin!” buyurdu.¹⁴

Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından “ricâli güvenilir” notu düşülerek Sefîne’den isnâdı hazfedilerek nakledilmiştir.¹⁵

3.5. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

Rasulullah (s.a.v) onu (Ebû Süfyân’ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Muâviye onu çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. (Bunun üzerine) Rasulullah: “Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin.” dedi.¹⁶

3.6. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Ebû Seleme Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dârî → Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; Mescid-i Nebî’ye girdim ki, bir de ne göreyim, insanlar Allah’ın gazabından ve Resûlullah’ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlar. Ben de “Nedir bu hal?” dedim. Dediler ki: Hz. Peygamber minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. Bu sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten dışarı çıkardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah çekip götürüne (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” diyerek (hayıflandı).¹⁷

3.7. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: Mescid-i Nebî’ye girdiğimde Resulullah’ın ashâbi şöyle diyorlardı: “Allah ve Resûl’ünün hiddetinden Allah’a sığınırız!” Ben de “Niçin böyle (söylüyorsunuz?)” dedim. Dediler ki: Resulullah’ın (s.a.v) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı oğlunun elinden tuttu ve sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v)

¹³ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âitâd ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bâhrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839).

¹⁵ Bk. Ebû'l-Hasen Nürüddîn Âlî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

¹⁶ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülük*, 10/58.

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

“Allah çekip götürene (adama) ve götürülene (oğluna) lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” dedi.¹⁸

3.8. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Müsâ b. İsmâîl → Ahmed b. Züheyr → Kâsim → Abdülvâris b. Süfyân isnadiyla aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) “Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” demiş ve bunu iki kez tekrar etmiştir.¹⁹

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî isimli sahâbîlerden nakledildiği görülmektedir. Metin tenkidine geçmeden önce ilgili rivayetin isnad zincirinde yer alan râvilerin incelenmesi, isnadın tahlili bakımından önemlidir.

4.1. Sefîne Tarihi

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber’in (s.a.v) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme’nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne’nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdirrahmân veya Ebû’l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne’nin cüzi miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman’ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkadir, Sâlim b. Abdillâh ve Saïd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.²⁰

Saïd (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne’den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur “Hilafet otuz senedir” rivayetiyle gündeme gelmiştir.²¹ İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. İbnü’l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî’nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım’ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym’dan iktibasen zikretmiştir. Bk. Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü’l-Ğabe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbîye ait biyografideki benzer bir atıf için bk. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

¹⁹ İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî’yi tanıtırken söz konusu tel’in rivayetin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym’ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnad zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 2/784-785.

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru’l-Âlâmîn-nübela*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

²¹ [Hadisle ilgili çalışmalar için bkz. İlyas Canıklı, Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis, Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi \(İstanbul: Medrese Yay., 2006\), s. 150-164, Ahmet Keleş, Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri: “Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği, İSTEM: İslâm San’atı, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi, 2006, cilt: IV, sayı: 7, s. 37-54 Hızır Murat Köse, Hulefâ-yi Râsîdîn Döneminde Emevîlere Geçişin Siyasi Anlamı: Hilafet-Mülk Tartışması -Üç Siyer Metni Üzerinden Bir İnceleme-, Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2014, cilt: XIX, sayı: 37 \(2\), s. 51-83](#)

Sildi: Kanalı

Sildi: 21

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) +CS Başlıklar (Times New Roman), Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: +CS Başlıklar (Times New Roman), Vurgulu

Biçimlendirilmiş: Girinti: Önce: 0,5 cm

Biçimlendirdi: Varsayılan Paragraf Yazı Tipi, Yazı tipi: (Varsayılan) +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Yazı tipi rengi: Otomatik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Desen:Yok, Vurgulu

Biçimlendirdi: Varsayılan Paragraf Yazı Tipi, Yazı tipi: (Varsayılan) +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Yazı tipi rengi: Otomatik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Desen:Yok, Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Kalın Değil, Yazı tipi rengi: Otomatik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Kalın Değil, Desen:Yok, Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Yazı tipi rengi: Otomatik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: +CS Başlıklar (Times New Roman), 10 nk, Desen:Yok, Vurgulu

(hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtim'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/miladi yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.²²

Abdülvâris (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180 civarında Basra'da vefat etmiştir.²³ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-münthehâ fî't-tesebüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmaması konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁴ Münekkîtlere aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona *SİKÂT*'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.²⁵

Halef

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçûlül'ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâda medâr konumundaki râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd (öl. 167/784)

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Adı Kureys veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilmektedir. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve

²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kişîf fî ma'rifeti men lehü rivâye fî'l-Kütübü's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

²³ Zehebî, *el-Kişîf*, 1/673.

²⁴ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-tehzi*, thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

²⁵ ان يرناقر لاوله bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik

kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.²⁶ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.²⁷ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167'de vefat etmiştir.²⁸

Abdüssamed (öl. 206/821)

Ebü Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/miladî veya 207'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkid gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtîm er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.²⁹

Seken b. Saîd

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse³⁰ bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemlili olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne → Abdülvâris b. Saîd → Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

Ravilerin ortak yönü çoğunun Basralı oluşudur. Bu noktada Basra'nın şehir olarak siyasi konumuna değinilebilir mi? DIA'dan naklen: Abbâsiler ihtilâlden sonra ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Basra'ya ele geçirdiler. Bağdat'ın kuruluşundan sonra siyasi ve idarî önemini kaybetmekle beraber Basra medeniyet

²⁶ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

²⁷ Buhârî'nin bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve'tabakâtü'l-asfivâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

²⁹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzib*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 1/356.

³⁰ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) Gentium Plus, 10 nk, Yazı tipi rengi: Otomatik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: Gentium Plus, 10 nk, Desen:Yok, Vurgulu

acısından en parlak günlerini Abbâsîler döneminde yaşadı. Daha önce şehrin etrafında bir sur yoktu, şehir sadece hendekle çevriliydi.

4.2. Âsim Tariki

Âsim [b. 'Amr].

Tüm rivâî isimlerini standart olarak bu şekilde yazsak daha iyi olur Hocam.

Senedteki sahâbî râvinin tam adı, Âsim b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.³¹

Nasr [b. Âsim] (öl. 89/788)

Nasr b. Âsim b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.³² 89/788'de vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakih ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.³³ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsim, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.³⁴

Saîd [b. Yezîd] (öl. 140/757)

Ebu Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdfî nisbeleriyle bilinmektedir.³⁵ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.³⁶ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.³⁷ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtîm (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dil edilmiştir.³⁸

Ğassân [b. Mudar] (öl. 184/?)

Âsim kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdfî en-Nemerî olup Başra'da yaşamış ve 184/? yılında vefat etmiştir.³⁹ Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok

³¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'ab fî MArîfetil'-'Ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-Sahâbe*, 4/5-6.

³² Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-'Ânî, 1387/1967), 206.

³³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî TABAKÂTIL-lugaviyyîn ve'n-NÜHÂt*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/24.

³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

³⁵ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefe'ât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

³⁶ Zehebî, *Siyeru'l-'Âmî'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-tehzîb*, 2/51.

³⁹ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 7/107.

Biçimlendirdi: Yazı tipi: 11 nk, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: 11 nk

Sildi: Kanalı

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik, Vurgulu

Sildi: a

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik, Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: 7

Biçimlendirdi: Vurgulu

sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti birçok kimse tarafından ortaya konulan⁴⁰ ve güvenilir kimselerden hadis aktardığı belirtilen⁴¹ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zûr'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî, sâlihu'l-hadîs) gibi birçok münekkit tezkîyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴²

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl; et-Tebûzekî, el-Basrî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinmektedir. Meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/82'te Basra'da vefat etmiştir.⁴³ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahim b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zûr'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühli gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁴⁴ Kütüb-i sitte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁵ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlîsî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkn) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴⁶

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279/? yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁷ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-Hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Babası Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Affân b. Müslim, Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁸ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkn) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁴⁹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/27'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁵⁰ ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁵¹ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülûs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuna beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁵² Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un

⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116.

⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehziib*, 3/376; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁴³ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁴⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁴⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehziib*, 4/169-170; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁵⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁵¹ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁵² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik, Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı

Tipi: İtalik

Biçimlendirdi: Yazı tipi: İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı
Tipi: İtalik, Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

es-Sünen'i ile Müslim'in *es-Sahih*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahih* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁵³ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/2 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁵⁴

Biçimlendirdi: Vurgulu

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebü'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/2 de Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁵ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdiberr de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁵⁶ Ebû Muhammed el-Esîfî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdiberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/2 yılında vefat etmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla İbn Abdiberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Ebû Abdurrahmân el-Allâf

Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdurrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁵⁸ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Sahih*'inde rivayetine yer verdiği⁵⁹ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁶⁰ Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-HASAN b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁶¹ 303/2 yılında vefat etmiştir.⁶² İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş;

⁵³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'î'l-Hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁵⁴ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 3/853-855.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâ'î'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁵⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehlî'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁵⁸ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr fi şerhi esâmi ricâli Me'âni'l-İsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikât mimmen lemî YAKA' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

⁶⁰ يهيمعن بنبعطارحن للعلاف روهة bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menbâ'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid alâ mecma'i'z-zevâid* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁶¹ Ömer Rizâ Kehhâle, *Mu'cemül-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye* (Beirut: Mektebetü'l-müsenâ – Dâru İhyâ'i'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁶² Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisâni'l-Mizân*, 8/52; Ziriklî, el-A'lâm, 8/17.

kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁶³ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından teziye edilmiştir.⁶⁴

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/??'te doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfiz ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbü'r olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁶⁵ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtîm gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/?? senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbü'rî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶ Ta'dîlî yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdîrrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdîrrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbü'rî (hâfiz imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁶⁷ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/?? yılında vefat etmiştir.⁶⁸ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarihte herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁶⁹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbü'rî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtîm (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁷⁰

Abdurrahmân b. el-Hüseyn

⁶³ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâm n-nübelâ*, 14/157-162.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, 2/424-426.

⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâm n-nübelâ*, 16/356-359.

⁶⁷ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmilatu'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürrabbinnebî (fMekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁶⁸ Sâfedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Baġdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *Kitabu'l-cerh ve'l-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboġa, *es-Sikâr*, 7/158-159.

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbü'nî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarikhinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "za'ifün bi-hâze'l-İsnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227/2 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmail b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtîm (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İcî (İâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁷¹

Kesîr b. Yahyâ (Vefat tarihlerini ya ravilerin tamamında zikredelim. Eğer tespit edemiyorsak soru işareti koyalım vada hiçbirinde zikretmeyelim ki makede bir standart olussun.)

Tam adı Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî olup Basra'da yaşamıştır.⁷² Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan nakilde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zûr'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyû' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındırdığı kaydedilmiştir.⁷³ Ebû Hâtîm (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte Şîl temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân ve Ebû Zûr'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁷⁴ Kesîr b. Yahyâ hakkında kullanılan teşeyyû' kavramının bir râvinin adalet vasfını zedeleyecek şekilde bir cerh ifadesi olup olmadığı açık değildir. Öyle ki bu niteleme, cerhin müfesser olması gerektiği şeklindeki genel kurala da aykırı görünmektedir. Teşeyyû' temayülü değerlendirmesinin müteşeddit kimliği ile bilinen Ebû Hâtîm'den gelmiş olması ve kendisinin aynı zamanda Kesîr hakkında teziğe ifadesi olan (mahalluhu's-sıdk) şeklinde bir değerlendirme yapmış olması da önemlidir. Zehebî'nin, bir râvinin cerhine dair hüküm vermede sıkı tenkitçiliğinden ötürü tek başına Ebû Hâtîm'e itibar edilmesinin isabetli olmayabileceği şeklindeki uyarısından hareketle⁷⁵ Kesîr b. Yahyâ hakkındaki müfesser olmayan teşeyyû' değerlendirmesinin onu mecruh kabul etmede yeterli olmayacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla İbn Sâ'd rivayetinin isnadında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Halef'ten dolayı Belâzûrî (öl. 279/892), Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tariki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Teknik anlamda, isnad tenkidi açısından makbul olmayan bu rivayetlerin metin tenkidine gerek bulunmamaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Sâ'd (öl. 230/845), İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tariki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarihleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

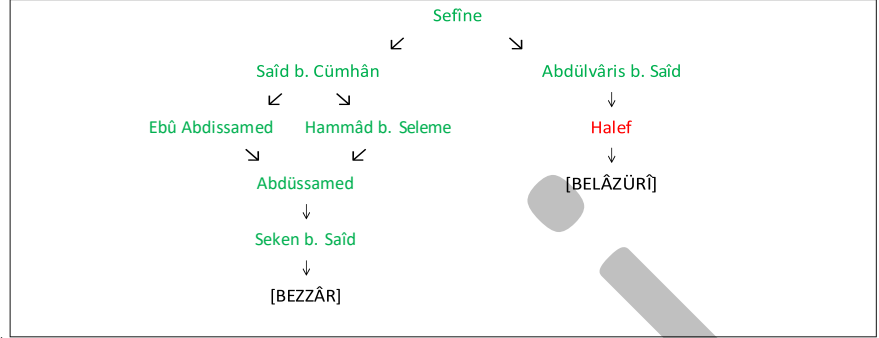
⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 3/446; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁷² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/219.

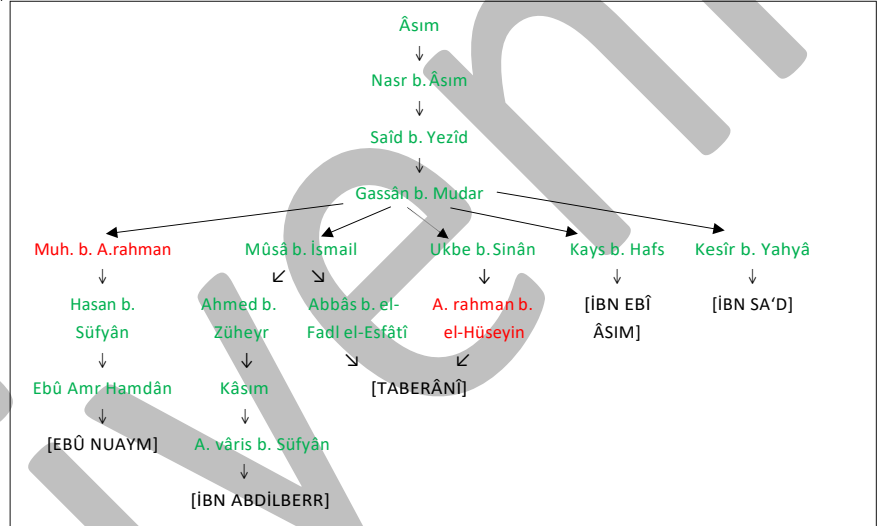
⁷³ Zehebî, *Mizânü'l-iridâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁷⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 13/260.

Tablo 1: Sefine tarikiyle gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 2: Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmiştir. Bu rivayetin aynı konudaki [benzer](#) rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbinin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları

Sildi: kanalıyla

Sildi: emsal

görülmektedir. Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır. Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir. Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in oturduğu sırada oradan binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.

Öte yandan İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Muâviye ile babası (Ebû Süfyân) oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve babasının (Ebû Süfyân) isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.

Bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metnin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüz söz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilkesel tutumuyla bağdaşması mümkün olmayan bu durum rivayetlerin problemli olduğuna işaret etmektedir. Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oturmakta olduğu bir esnada yanından binitli halde geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir. Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde hadis usulü bakımından "idrâc" kabul edilebilecek birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Bu ilaveler müdrecü'l-metin türündendir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye (r.a.) muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran birtakım ilaveler yer almaktadır.

Örneğin şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadenin yada ilavelerin eklenti tabiri üslup

Sildi: cül

Sildi: İliğini yapmakta olan

Sildi: gerekleri

Sildi: misyonu

Sildi: cihetinden

Sildi: eklenti

Sildi: eklenti

Sildi: ilaveler

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: eklenti

Biçimlendirdi: Vurgulu

bakımından sorumlu râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili şahâbiye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır. Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne → Saîd b. Cümhân → Abdülvâris b. Saîd → Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir. Hem Tirmizî'de hem de Ebû Dâvud'ta yer alan bu ifadeler Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir.⁷⁶ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir. Ayrıca bu (müddrec) ibareler *fiten*, *melâhim* ve *eşrîrû's-sâ'â* türü rivayetlerde rastlanan geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir.⁷⁷

Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsilî betimlemeler de dikkat çekmektedir. Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfi durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair **özel** ayrıntılar **imkûn mertebeye** **Türkçe ifadeler kullanalım yabancı menşelli kelimelere müracaat etmeyelim Hocam** ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli (Muâviye ve Ebû Süfyân gibi) birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v) **nisbet edilen** rivayetler de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca hemen herkesin bilgi sahibi olması gereken bir hususun kalabalık bir grup tarafından nakledilmesi gerekirken bir ya da birkaç kimsenin o hususa ilişkin aktarımda bulunması makul değildir. Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.⁷⁸ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Sa'd, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve İbn Abdilber'ın aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı şahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına

⁷⁶ Rivayetler için bk. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamıyla ilgili bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Aynü'l-Mâ'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 59/204.

⁷⁷ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, 229; Aydın, *Hadis İslâhları Sözlüğü*, "Fiten" 83. Bu makaleye de bakılabilir. Çakır, Kamîl **Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Cöküşü**, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: V, sayı: 10, s. 1-29

⁷⁸ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

Sildi: spesifik

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: kaynaklı

Sildi: en rivayetlerdir

Sildi: sal karşılığı için

Biçimlendirdi: Vurgulu

göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbilerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbiler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbiden zivade birçok sahâbeden nakledilmesi gerekmektedir.

Sildi: gelmesi beklenemez. Bu tür olayların çok sayıda nâkili olması gerektiği ortadadır.

İlgili ivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihi gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) aynı anda Ebû Süfyan (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezid'i (öl. 18/639) tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyan'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri⁷⁹ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri⁸⁰ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması⁸¹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Hadisin mevzu olusundan zivade yorumlanması da ayrı bir mesele gibi gözüküyor. Hadis sahih olabilir ama tarihi süreç içerisinde siyasi ve sosyal gelişmeler ışığında yorumları değişebilir Hocam.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleyle dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."⁸² veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."⁸³ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah

⁷⁹ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

⁸⁰ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. اصناف من الصحابة في عهد علي بن أبي طالب

⁸¹ لنا، bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, 6/112.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/143.

⁸³ او من اتى بي يهودي أو من اتى بي نصراني أو من اتى بي يهودي أو من اتى بي نصراني أو من اتى بي يهودي أو من اتى بي نصراني bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

⁸⁴ ابو بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye.”⁸⁴ veya “...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız.”⁸⁵ “Hz. Peygamber bana ‘Ey Muâviye! Eğer hükümrân olursan iyi davran’ diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim”⁸⁶ biçiminde nakledilen rivayetler⁸⁷ söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarının böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira “fitne”den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbasîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e (s.a.v) tebcil ettirilme istendiği görülmektedir. Abbas’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail’in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber’e (s.a.v) de “Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas’ın evlatlarının elbisesidir.” dediği nakledilmektedir.⁸⁸ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v) bir defasında amcası Abbas’ı gelirken görüp “İşte amcam, dört halifenin babası!” dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî’ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁹

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhte bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: “Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!”⁹⁰ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe’nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.⁹¹ Yine benzer içerikli başka nakillerde “Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir.” dediği nakledilmektedir.⁹²

⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru A’lâmî’n-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le’âli’l-Masnû’â*, 1/417.

⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 10/393; İbn Hacer, *Li’ânü’l-Mizân*, 3/56, 5/194.

⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/275. Bu rivayete ilgili inceleme için bkz. A. Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset*, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

⁸⁷ Örneğin Muâviye hakkında lehte ve aleyhte bazı rivayetler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münessebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102.

⁸⁸ في 7 لائيه ليه امة داء باءلجديد نطقة يف ان لتبام القيرلكنه! ال: اجد از يهيك

⁸⁹ Süyûtî, *el-Le’âli’l-Masnû’â*, 1/429, 431.

⁹⁰ Süyûtî, *el-Le’âli’l-Masnû’â*, 1/425.

⁹¹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu’l-*

kebir, 2/181; Taberânî’de Ümmü Habîbe, Buhârî’de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

⁹² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/39.

⁹³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/38. Siyah bayraklılar rivayetiyle

ilgili bir inceleme için bkz. Abdurrahman Yazıcı, <https://www.cerideilmiyye.org/wp-content/uploads/2018/07/abdurrahman-yazici-11-sayi-siyah-bayraklilar.pdf>

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) Gentium Plus, 9 nk, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: Gentium Plus, 9 nk, Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) Gentium Plus, 9 nk, İtalik, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: Gentium Plus, 9 nk, İtalik, Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) Gentium Plus, 9 nk, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: Gentium Plus, 9 nk, Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Yazı tipi: (Varsayılan) Gentium Plus, 9 nk, Karmaşık Yazı İçin Yazı Tipi: Gentium Plus, 9 nk, Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: Bu rivayete ilgili inceleme için bkz. Abdurrahman Yazıcı, <https://www.cerideilmiyye.org/wp-content/uploads/2018/07/abdurrahman-yazici-11-sayi-siyah-bayraklilar.pdf>

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiriye yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemlili görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'fin içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâlî ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebci yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir. **Sonuçta bu türden benzer rivayetlerin çalışılması önerilmeli, özellikle siyasî kimliği olan kişilerle rivayetlerin irtibatının kurulmasına dair teklif de getirilmelidir.**

Kaynakça

- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ' isü'l-HASİS şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşikkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *MARMARA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 5-26.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-MA'bûd şerhu Süneni Ebî DÂVÜD*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *MeğÂNİ'l-AHYÂR fi şerhi esÂMİ ricâli Me'ÂNİ'l-ÂSÂR*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşRAF*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikîf. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRÜ'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ULûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu'd-du'AFÂİ's-SAĞİR*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi Târîhi ricâli ehlil-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısırî, 1410/1989.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî DÂVÜD*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTÜ'l-fukahâ'î*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve TABAKÂTÜ'l-ASFIYÂ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *MA'rifetü's-Sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidî Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.

Sildi: **B**

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: **arak**

Sildi: **öneri**

Biçimlendirdi: Vurgulu

Sildi: **si gerekir**

- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid ALÂ mecmâ'iz-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhisü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *SİYASİ-İctimai HADİSelerle HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullâh Muhammed Derviş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütüh. *Cezvetü'l-muktebis fi tÂrihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ASHÂB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂTİ ulemâ'i'l-HADİS*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbu's-Sıla fi tÂrihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-AHÂD ve'l-mesâni*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takribü't-Tehzib*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzibü't-tehzib*. nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikâat*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.

- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'AS ve'l-meğ'âzi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-SİKÂT mimmen lem YAKA' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *LisÂNü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, Ebü Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû HADİSler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ - Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ri'âl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulümi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *TABAKÂTü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'it-Kütübi'l-Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât fi TABAKÂTİ'l-lugAViyyîn ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-RÂVİ fi şerhi TAKRİBİ'n-Nevevi*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FEVÂ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân An te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-riçâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkîrati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'lââ'in-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Muhammet İkbal ASLAN

Rol: Alan Editörü

E-posta: ikbal.aslan@istanbul.edu.tr

Kurum: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Karar Tarihi: 01-02-2022

Yazara Not: Sn. Hocam, Makaleniz hakemlere sunulmuş ve gelen raporlar online olarak karar metninde tarafınıza açılmıştır. Hakemlerin sisteme yükledikleri ek değerlendirme metinlerini DOSYALAR sekmesinde görebilirsiniz. Sürecin ilerlemesi için çalışmanızı hakem raporları çerçevesinde tashih ederek en kısa sürede dergi sistemine yüklemenizi bekleyeceğiz. Hakemlerin yaptığınız tashihleri kolayca fark edebilmesi için tashihe başlamadan önce Word'ün "Gözden Geçir/İzleme/Değişiklikleri İzle" özelliğini aktif edebilirsiniz. Bunu kullanmak istemiyorsanız tashihlerinizi KIRMIZI yazı tipi rengi ile belirtebilirsiniz. Metinde yaptığınız değişikliklerin fark edilmesi önemlidir.

Hakem görüşlerinden katılmadıklarınız varsa "Hakem A/B/C'ye Bilgi Notu" şeklinde ek bir dosyada gerekçenizi belirtebilirsiniz. Bilgilerinize sunarım.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Telin İçerikli Bir Rivayetin Tahlili Makalesi (Mustafa Tanrıverdi).docx

Tarih:17-03-2022

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID:
05n2cz176) İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University
Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Muğla/Turkey
mustafatanriverdi@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkîm (arbitration) with the Battle of Si'ân (37/657), which took place between Alî (d. 40/661) and Mu'âwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsid period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused.

The fabricated (mawdu') hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with Ftna (disturbance), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsid conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsid period, and some 'Abbâsid caliphs such as Sa'âd, Mansûr and Mahdî were praised as if Prophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes.

An extraordinary example of this situation is that fabricated narrations was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsid caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khutbah) to be delivered on the pulpits (minbar) on fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sûra al-Isrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsid conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords

Hadīth, Fabrication, Curse, Tarikh, 'Abbāsids, Mu'tazid Bi'llāh

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billāh Örneği

Öz

Tel'in söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şahadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'in ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan SıAîn (37/657) hadisesiyle Tahkīm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir.

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da Filin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden SeAâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraGar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcil yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir.

Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'in bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billāh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60) gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billāh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazid-Billāh

Giriş

İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tadrîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir (öl.

1 Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/29 (2014), 22, 26; —Dergi—
Adı

13/634 ve Hz. Ömer'in (öl. 23/644) dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın (öl. 35/656) halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Sıâ'n hadiseleri, İslam Tarihi'nde telaFsi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "**fitne**" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve Fkrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaGar, taraGarın kendilerini övmek muhaliGerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî- **Abbâsî Abbasî** çekişmesi de **birtakım** politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. **Öyle ki Söz gelimi** başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, **Abbâsîler Abbasîler** devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden SeAâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı **Abbâsî Abbasî** halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amillerden **ziyade incelenmeyecek olup** Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru olan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek **ele alınacaktır. incelenmektedir.** Bu örnek,

Cilt/sayı (yıl), sayfa no şeklinde olmalıdır.

Ömer b. Hasan **Osman** el-Felâte, *el-Vad'u 'l-hadîs*, (Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184. **Basım bilgilerini içereb parantezden önce virgül olmamalıdır.**

- 2 Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar Ftne ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk Ftne olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. **bBk.** Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk Ftne olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. **أحدًا ثم وقعت النالفة نلشم عن سعید بن المسیب ووقعت الفئنة الولی یعنی مؤئل عذآن نرفع وللراس طباح نلم نبق من أصحاب بدر أحدًا ثم وقعت الفئنة النالفة یعنی الجرة نلم نبق من أصحاب الردیة** Birinci Ftne yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci Ftne yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü Ftne vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü Ftnenin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. **Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993)Buhârî, "Meğâzi", 9 (No. 3800)**
- 3 Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.
- 4 Ayrıntı için bk. Nüreddîn Itr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* (Dimesşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Abbâsî Abbasî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı sıralandığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki Zira politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle belli bir şahıs ve zümreleri hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer bir husus ise halifenin, tel'in içeren lanet içerikli rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu onların rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

göstermektedir. Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından ele alınmaktadır incelenmekte, sened ve metin bakımından tenkidine tabi tutulmaktadır.

Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'in içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden etrafı bir şekilde tenkide tabi tutulduğu edildiği bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'in metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrılmaktadır.⁵

1. Mu'tazîd-Billâh'ın Tel'in Bildirisi

Tel'in faaliyetlerinin tarihî geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetin ikinci yarısına yansıyan yönetim za'fetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karşıklık ve Ftne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali (öl. 40/661) ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, tara'ar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağının tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin tara'ar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'in faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz edilebildiği kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik söz konusu nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimai bakımdan ayrışmasına neden olan SıA'in (37/657) hadisesi ile Tahkîm sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç

5 İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

6 Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230, 254-258.

içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîî kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla bilinen Mu'tazîd-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ ~~Öyle ki~~ Mu'tazîd-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Mu'aviye ~~'ye b. Ebî Süfyan'a (öl. 60/680)~~ lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlatılması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde Ftneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Aneak Buna rağmen Halife, Cuma namazlarında Ümeyye oğullarının tel'inini için kâtipleri vazifelendirerek ~~onlardan~~ ortak bir metin oluşturmalarını oluşturulmasını istemiştir. ~~Halife bununla da kalmamış, ve~~ daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazîd-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde ~~daha önce~~ belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeGediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bir dizi idari ~~bir~~ hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazîd-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan Flozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir tekliFn birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgili bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

7 Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Mu'aviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma", *Lânet Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'aviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: OTTOtto Yayınları, 2020), 122-125. Tel'in söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme ge(tiri)lmışse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini görünür kılmıştır. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri nedeniyle bazı isimler, Şîî-İmâmî gelenekte cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara "lanetli mescitler" olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyye Şî'asında Lanetli Mescitler Örneği", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

8 Me'mun'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazîd-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımlarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden islah etmiştir. bBk. Hugh. Kennedy, "al-Mu'tadid Bi'llâh", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

9 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55. **MESHUR ADINI YAZMAK YETERLİ.**

10 Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî Fkirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. İbnüEbü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb 'en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof Tabib*

Taberî'nin (öl. 310/923) son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanın gerekçesi sadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *ول اختل* [bu ayetle murât edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilafı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *الشجرة الملعونة* [lanetlenmiş ağaç] ifadesi, Kur'an'ın

kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine *atf—gönderme* yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *الشجرة الملعونة* ibaresinin umumiyetle *شجرة الزقوم* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanmakta ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınmaktadır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

Muhaddisler (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. *Burada Ayrıca*—Halife'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. *Çünkü o, Zira o, söz konusu bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceği endişesini taşıdığını iletmesinden sonra vazgeçmiştir. bk. Taberî, Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk, 10/63.*

11 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

فمما لعزهم الله به على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم وأزل به لنايبا قوله: والشجرة الملعونة نبي القرآن ونخونهم bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl* 58. *فمما يزيدهم إل طغايا لبيرا ول اختل* بين أحد أزه أراد بها بني أمية.

13 bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-SâAât 37/62-66; el-Vâkiâ 56/51-53.

14 bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; *Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, et-Tefsîrü'l-kebîr*; (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âl-i İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibâsen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

15 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

16 *Ebû'l-Fazl* Nasr b. Müzâhim *b. Seyyâr el-Minkârî, Vak'atü SıAîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceeyl, 1410/1990), 220; *Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; *Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); *Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); *Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. MEŞHUR ADINI YAZMAK YETERLİ

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağirtmış, ~~o~~ defakat o yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (akıl başına geldi?) Hâlbuki sen daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." buyurdu.²²

3. Tel'in İçeren Rivayetin Tahlili

17 ~~Ebü'l-Hüseyn~~ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd ~~b. Abdülbâkî Abdülbâkî Abdülbâkî~~ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; ~~Ebü-Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned~~, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/133-134.

18 Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/134.

19 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27; Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 216; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/136; ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, el-Le'âli'l-masnû'a 'l-ehâdîsi'l-mevzû'a~~ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

20 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/136.

21 ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's-sahîh~~, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993); "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; ~~Ebü İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî~~, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1975), "Menâkıb", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); ~~Ebü-Hâtim Muhammed~~

~~b. İbn Hibbân, el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân~~, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned~~, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. **MESHUR ADINI YAZMAK**

YETERLİ

tüm dipnotlar kontrol edilebilir: bk. <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/6-yazar-isimlerinin-yazimi>

22 Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebü Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. ~~Ebü Abdillâh~~ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd ~~Abdülbâkî Abdülbâkî~~ (Beyrut: Dâru İhyâi'l-İtürâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Akdiyye", 20; Buhârî, "Büyü", 100 (No. 2105); "Husumât", 5 (No. 2289); "İtk", 8 (No. 2396); "Vesâyâ", 4 (No. 2594); Müslim, "Radâ", 36-37; Ebü Dâvud ~~Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd~~, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Talâk", 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, "Radâ", 8 (No. 1157); "Vesâyâ", 5 (No. 2120); ~~Ebü Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî~~, thk. Abdülfettâh Ebü Gûdde (Halep: Mektebetü Mîmatbu'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Talâk", 48 (No. 3482-3487); ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İbn Mâce, Sünenü İbni Mâce~~, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihâk meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir/yer almaktadır.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

نصر، عن عبد الغفار بن القاسم، عن عدي بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبل أبو سفيان ومعه معاوية نقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: البراء لبيته: اللهم العن التابع والمتبوع. اللهم عزيك بالأنبياء. نوال ابن من الأنبياء؟ قال معاوية

Berâ' b. Âzib → Adî b. Sâbit → AbdülğaAâr b. el-Kâsim isnadıyla Nasr b. Müzâhîm'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce "Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum." dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

نصر، عن يزيد بن سفيان، حدثني العمري، عن علي بن القاسم قال [عدي بن عمرو] قال وخرج من فجع فنظر رسول الله إلى أبي سفيان وهو ركب ومعاوية وأخوه، أحدهما قائم والآخر سائق، فلما نظر إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اللهم العن القائم والسائق والركب

Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer → Ali b. el-Akmer → A'meş → Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yezîd) de onunlaydı. Biri bineğin önünden onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce "Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et." dedi.²⁴

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

قال: أخبرت عن أبي مالك كثير بن يحيى البصري قال: حدثنا غسان بن مضر قال: حدثنا سعد بن زبيد عن نصر بن عاصم اللبني عن أبيه قال: دخلت مع جد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، فقولون: نعوذ بالله من غضب الله وغضب رسوله! قلت: ما هذا! قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر فخرجان من المسجد، نوال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقول

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûl'ünün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.' dediler."²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

حدثنا خلف حدثنا عبد الوارث بن سعد بن جهمان عن سفينة مولى أم سلمة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان جالساً فمر أبو سفيان على بعير ومعه معاوية وأخوه أبوود البشير والآخر يسوؤه، نوال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله الجاهل والمتحمول والقائد والسائق

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" dedi.²⁶

3.4. İbn Ebûî Âsim (öl. 287/900) Rivayeti

23 Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SiAîn*, 217-218.

24 Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SiAîn*, 220.

25 *Ebû Abdillâh Muhammed b. İbn Sa'd b. Menî' el-Basrî, et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

26 Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/136.

قال فئس بن حفص نا غسان بن مضر عن سعبد بن بزفء عن نصر بن عاصم اللبئف عن أبفه قال: دخلت مسجد رسول الله صلى الله علفه و سلم وأصحابه فقولون نعود بالله عز و جل من غضب الله ورسوله قلت ما شأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله علفه و سلم لعن الله القائلء والمؤوء به

Ebû Nasr Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Kays b. Hafs isnâdıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescide girdiğimde ashabın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınırız!' dediklerini duydum. 'Neyiniz var?' dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah çekip götürene de götürülene de lanet etsin!' dediğini söylediler.²⁷

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

حدثنا السكك بن سعبد قال نا عبد الصمد قال نا أبي وحدثنا حماد بن سلمة عن سعبد بن جهمان عن سفينة رضي الله عنه أن النبي كان جالساً فمر رجل على بعير وبين يديه قايء وخلفه سائق فقال لعن الله القايء والسائق والركب

Sefîne→ Saıd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saıd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

ومنه قول الرسول ع وقد رآه مقبل على حمار ومعاويه فؤوء به وبزفء ابنه بسوق به: لعن الله القايء والركب والسائق

Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezıd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

حدثنا العباس بن الفضل السناطي ثنا موسى بن اسماعيل ح وحدثنا عبد الرحمن بن الحسين العابوري السنبري ثنا عؤبة بن سزان الدارع قال ثنا غسان بن مضر عن سعبد بن بزفء أبي سلمة عن نصر بن عاصم اللبئف عن أبفه قال: دخلت مسجد المدينة ناذا الرأس فقولون نعود بالله من غضب الله و غضب رسول الله قال قلت: ماذا؟ قالوا: كان رسول الله صلى الله علفه و سلم يخطب على منبره فقام رجل فآخذ بيد ابنه فأخرجه من المسجد فقال رسول الله صلى الله علفه و سلم: لعن الله القايء و المؤوء ويل لهذء يوم! لهذء الءة من نلن ذئ السناء

Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Ebû Seleme Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Mûsâ b. İsmâil→ Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Ukbe b. Sinân ed-Dârî→ Abdurrahmân b. el-Hüseyin isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine 'Allah çekip götür (adama) da götür (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!' dedi."³⁰

27 İbn Ebû Âsım-Ebû Bekr Ahmed b. Amr es-Şeybânî, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

28 Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşölerek Sefîne'den isnâdı hazfedilerek nakledilmiştir. bk.-Ebû'l-Hasen Nürüddin Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

29 Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, 10/58.

30 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

حدثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العجلي، ثنا غسان بن مضر، ثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذلك؟ قال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أئمة، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرج، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله القادة والمؤود، ويل لهذه الأمة من نلن ذي السناه

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resûlullah'ın ashâbı 'Allah ve Resûlünün hiddetinden Allah'a sığınınız!' diye dua ediyorlardı. Ben de 'Niçin böyle (söylüyorsunuz?)' diye sordum. Dediler ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da 'Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!' dedi.³¹

3.9. İbn Abdülberr (öl. 463/1071) Rivayeti

حدثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا غسان بن سلمة أبو سلمة بن بزهد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من نلن ذي السناه. وقال مرة أخرى: ويل لمن نلن

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâîl → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi ve bunu iki kez tekrarladi.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzib ile Abdullah b. Ömer'den nakledildiği görülmektedir.

4.1. Sefîne Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaAuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdirrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

31 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. bBk. *İzzeddîn İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş Şeybânî, Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbîye ait biyograFdeki benzer bir atıf için bk. *Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

32 İbn Abdülberr r, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. bBk. *Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn. Abdülberr en-Nemerî, el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 2/784-785.

33 İbn Abdülberr r, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/684-685; *Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,

Saïd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cümhân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebû Evfâ ve Sefîne'den rivayette etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette—nakilde bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtim'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saïd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saïd el-Basrî 180/796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ F't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmalarını konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mûmâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin subjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saïd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle mechûlül'-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

1402/1982), 3/172-173.

34 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye 'l-Kütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetü'l-Ülûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's- sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. İsmâ'îl el-İsmâ'îl Buhârî, *Kitâbu't-târihi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; ~~Ebû Hâtim Muhammed b. İbn~~ Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârif'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

35 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

36 Ebü'l-Hasen ~~Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih~~ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/677; ~~Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

37 ~~وكان يرى القدر ول يدعو اليه~~ bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hirakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humejd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musanniGerî Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniGerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebû Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl. ?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne→ Abdülvâris b. Saîd→ Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu senette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

38 **Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn** Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

39 **Buhârî'nin** bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâs gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; **İbn Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî**, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 7/444-456; Ebû Nuaym **Ahmed b. Abdillâh b. İshâk** el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-as-yâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

41 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; **Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî** İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

42 **Heysemî**, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl. ?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî Fkirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu Fkrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bîşr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme ve), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniGerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musanniGeri tarafından rivayetlerine yer vermiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette nakilde bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden ondan nakilde rivayet etmişlerdir bulunmuşlardır.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İcî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

Ğassân b. Mudar (öl. 184/800)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b.

43 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/112; İbn Abdülberri, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

44 **Ebû Amr** Halife b. Hayyât **b. Halife eş-Şeybânî**, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

45 **Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî**, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/24.

46 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ **İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer bn.** Kesîr, *et-Tekmil , 'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

47 **Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî**, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

48 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

49 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

50 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

51 Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Medâru'l-hadîs" 174.

52 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

53 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, ~~meşgul olduğu işemesliğine~~ nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musanniGerî ~~onun~~ rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

~~Tam adı~~ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî ~~ölüp~~ 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâtî'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de ~~eğli Muhammed başta olmak üzere~~ Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebû'îf Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i* ile Müslim'in *es-Sahîh'ini* örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

54 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebû'îf Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; ~~Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. İbn Şâhî'nin~~, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dâru'ü's-Selefyeye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

55 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

56 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

57 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

58 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebû'îf Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/360-364.

59 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

60 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/492-494.

61 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-~~ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

62 Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

63 Ebû İshâk ~~Cemâlüddîn İbrahîm b. Alî b. Yûsuf~~ eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'ü'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

64 ~~Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gûdde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

65 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbn~~ Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 15/472-474.

66 Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, 3/853-855.

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdülberber de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdülberber gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdülberber rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öl. ?)

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebû Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Sahîh*'inde rivayetini yer verdiği⁷¹ ancak tevsîkine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-Hasan b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilâzîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhıye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

67 ~~Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. İbn~~ Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

68 ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. ~~Ebî Nasr~~ Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'îl-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

69 ~~Ebû Ca'fer~~ Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 8/752-753.

70 ~~Ebû Muhammed~~ Bedreüddîn Mahmûd b. ~~Ahmed el-Aynî~~, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; ~~Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. İbn~~ Kutluboğa b. ~~Abdillâh~~, *es-Sikât mimmen lem yaka' 'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebetü'İbn Abbâs, 2011), 8/430.

71 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

72 ~~وفيه مطهراني، وفيه محمد بن عيسى الرحمن العلي وليهم أعرنفة~~ bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. ~~Bk. Ebû Abdillâh~~ Halîl b. Muhammed b. ~~Avdillâh el-Arabî~~, *el-Ferâid alâ mecma'i'z-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

73 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musanni'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Mmüsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

74 ~~Ebû Nasr~~-Tâceüddîn ~~Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî~~, *Tabakâtü's-Şâ'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

75 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/157-162.

76 Zehebî, *Tezkiratü'l-huAâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâ'i'l-hadîs*, 2/424-426.

~~Tam adı~~ Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsniid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nîsâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebû Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nîsâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdurrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr

b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdurrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığı bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbûrî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkinde herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbûrî, İbrahim b. Ahmed el-Vâstî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarîkinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

77 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

78 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/356-359.

79 İbn Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

80 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

81 Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

82 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/158-159.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Himsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hims bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Kesîr b. Yahyâ (öl. ?)

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîi temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîilik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif, عن أخبرت kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemli olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzib Tarîki

Berâ' b. Âzib (öl. 71/690 ?)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve SıAîn gibi hadiselerde bulunmuştur. Kûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebî gibi birçok tâbiî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzib, 71/690-691'de yine Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734 ?)

Tâbiûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

AbdülgaAâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'dan sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîilik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan AbdülgaAâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtim (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman

⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 3/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524.

⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Müzâhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile AbdülgaAâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmiş ve bu durum onun tezkiyesi yönünde bir karine sayılabilse⁹³ de AbdülgaAâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdirrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halîfe Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl. ?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbîûn neslinden olup Kûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtim (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbiûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebû Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güvenilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şîlikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehlinde olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir

92 قال أحمد: كان أبو جريم يحدث ببلياً في حنبلان. وقال أبو حاتم والبيهقي وغيرهم: من روى الحديث bk. [Ebû-Ahmed Abdullah b. İbn Adî, el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl](#), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 7/18-20; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/379-380.

93 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

94 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

95 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/261; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/174; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 41/262;

96 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

97 Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, 1/154; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/432.

98 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

99 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/226-248.

100 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/257.

Râfizî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (leyse bi-şey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarikinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagansına varmayan ılımlı bir Şiîlikle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r- râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarîkînin de terk edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak AbdülgaAâr ve Telîd'ten ötürü Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) rivayeti, Kesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkıtâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebû'Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdü'İber (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki benzer rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir.¹⁰² Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.¹⁰³ Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın failerini kınayan bir tepki göstermesidir.¹⁰⁴ Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması

rivayetlerdeki ortak hususlardandır.¹⁰⁵

101 İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

102 دخلت مسجد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ومن غضب رسوله. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Ebû'Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

103 كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيته فخرج به من المسجد. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

104 كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيته فخرج به من المسجد. bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

105 عنه أن النبي كان جالساً فمر رجل على عير وبنيه فأبى وخلفه سائق فقال لعن الله الوارد والسائق والرائب. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (Hadis no: 3839); Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

Öte yandan Nasr b. Müzâhim ile İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen Fillerin, telif mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir Fil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binimli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ Öyle ki, Zira aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdülber'r'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin *ويل لهذہ يوم ائذہ الامة من نلن ذي السنه* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdülber'r rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı

söylenbilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin

106 والوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم، علي النهير يخرجان من المسجد، نقال رسول

107 Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kıraşoğlu, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55.

108 Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği **objektiflik bakımından** tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde **titidal**den ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

109 Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kıraşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan "Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!"¹¹² şeklindeki ibareler, *ten, melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz konusu Fiten olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden Fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfî birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da Filin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu

110 İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

111 Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. **Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî**, 'Avnül-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selâfiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, 59/204.

112 Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

113 Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 229; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

114 Bu tür rivayetler üzerinden küllî bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

115 Kırsaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

116 **Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr** Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebû Âsım, Taberânî ve İbn Abdülberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleşiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân (ö. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (ö. 60/680) ve Yezîd'i (ö. 18/639) tel'in etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen Fgürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muâviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u da Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muâviye."¹²² veya "...Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de

117 Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. *Ebû Abdillâh Muhammed b. İbn İshâk b. Yesâr el-Kureşî. Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; *Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

118 Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 6/112.

119 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil 't-târîh*, 2/143.

120 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

121 bk. *Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî es-Şevkânî, el-Fevâ'idü'l-mecmû'a 'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

122 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/417.

sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız.”¹²³ ya da “Hz. Peygamber bana ‘Ey Muâviye! Eğer hükümrân olursan iyi davran’ diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim.”¹²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok Fgür için de geçerlidir. Zira “Ftne”den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî Fgürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalîGeri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tecbil ettirmek istendiği görülmektedir. Abbas’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail’in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de “Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas’ın evlatlarının elbisesidir.” dediği nakledilmektedir.¹²⁶ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas’ı gelirken görüp “İşte amcam, dört halifenin babası!” dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle SeAâh, Mansûr ve Mehdî’ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: “Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydireyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!”¹²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe’nin (öl. 44/664) ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde “Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı Ftne, ortası kaos, sonu da dalalettir.” dediği nakledilmektedir.¹³⁰

Sonuç itibarıyla Mu’tazîd-Billâh’ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemlî görünmektedir.

123 İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 3/56, 5/194.

124 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr **Abdullah b. Muhammed b. İbn Ebû Şeybe**, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü Ulûmi’l-Kur’an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. **Abdullah**: Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

125 Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kelamî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

126 *لأنني جبريل ذات يوم وخطبه عمامة سوداء وقباء أسود وخف أسود ومبطقة وسيف محلى نزلت: ما هذا الذي لثم أرك* 1/429, 431. bk. Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 127 Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 1/425.

128 *لأنني جبريل ذات يوم وخطبه عمامة سوداء وقباء أسود وخف أسود ومبطقة وسيف محلى نزلت: ما هذا الذي لثم أرك* bk. **Taberânî**, *Mu’cemü’l-kebîr*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/181; Taberânî’de Ümmü Habîbe, Buhârî’de hem Ümmü Habîbe hem Benû Abbâs kısmı yer almamaktadır.

129 *ملكهم على رجل من أهل بيت مده، وأشار إلى أم حنيفة* bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/39.

130 *إذا أقبلت الرايات السود من جهة المشرق نلناه أولمًا نلناه وأوسرنا مخرج وأخرها ضلالة* bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/38.

Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'in içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasi Fgürlerin tebcîl yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesiFk olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşın bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmelisi önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu Fgürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılanın hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

Kaynakça

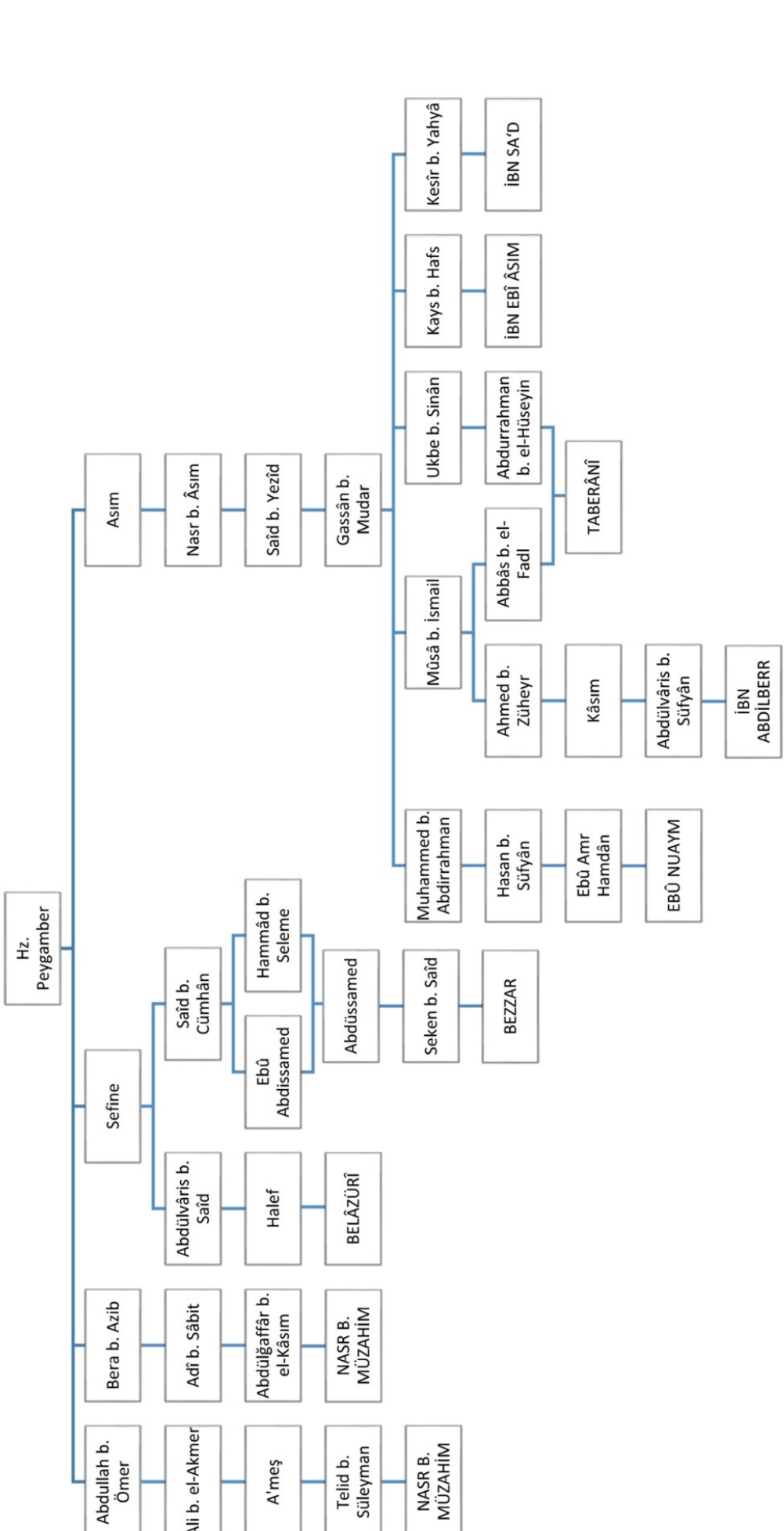
- Ahmed b. Hanbel, ~~Ebû Abdillâh Muhammed eş Şeybânî~~, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşıkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/29 (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: OTTOte Yayınları, 2020.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, ~~Ebü't Tayyib Muhammed Şemsü'l Hak b. Emîr~~. 'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el- Mektebetü's-Selefyee, 1389/1969.
- Bedreddüddîn el-Aynî, ~~Ebü Muhammed Mahmûd b. Ahmed~~. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmi ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, ~~Ebü'l Hasen Ahmed b. Yahyâ~~. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, ~~Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik~~. *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl~~. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillah Muhammed b. İsmâil İsmâil~~. *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl~~. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.

- Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, ~~Ebû Ca'fer~~ Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1410/1989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetinde Yansımaları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud, ~~Süleyman b. el-Es'as~~ es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilâziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- ~~Ebû İshâk eş Şirâzî~~, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *Tabakâtü'l-fukahâ' nşr. İhsân Abbâs*. Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, ~~Ahmed b. Abdillâh b. İshâk~~. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-as, yâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, ~~Ahmed b. Abdillâh~~ el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017. ~~Fahreüddîn er-Râzî~~, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrü'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan ~~Osman~~. *el-Vad'u 'l-hadîs*. Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd- Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- ~~Gömbeyaz, Melek Yılmaz~~. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Halîfe b. Hayyât, ~~Ebû Amr b. Halîfe eş Seybânî~~. *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, ~~Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî~~. *el-Ferâid alâ mecmâ'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, ~~Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit~~. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatîboğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, ~~Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî~~. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. b. Ebî Nasr~~ Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdülberri, ~~Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed~~ en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.

- İbn Abdülhâdî, ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~. *Tabakâtü ulemâ'î'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî, ~~Ebû Ahmed Abdullah~~. *el-Kâmil fî du'afâ'î'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, ~~Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh~~. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşküvâl, ~~Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd~~. *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebû Âsım, ~~Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî~~. *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebû Hâtım, ~~Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî~~. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebû Şeybe, ~~Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed~~. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâġif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, ~~Ebû Hâtım Muhammed~~. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, ~~Ebû Hâtım Muhammed~~. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârif'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, ~~Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdilmelik~~. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî~~. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, ~~Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer~~. *et-Tekmil , 'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboġa, ~~Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh~~. *es-Sikât mimmen lem yaka' , 'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce, ~~Ebû Abdillâh Muhammed~~. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, ~~Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed~~. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, ~~Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî~~. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî~~. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, ~~Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî~~. *el-Kâmil , 't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

- İbnü'l-Esîr, ~~Ebü'l-Hasen İzzeddîn Alî es-Şeybânî~~. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen ~~Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih~~. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- ~~İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes~~. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd ~~Abdûlbâkî Abdûlbâkî~~. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, ~~Abdullah~~. Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musanni, 'l-kütübî'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği". *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Kennedy, Hugh. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam* 7/759-760. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019. Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ~~Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr~~. *Vak'atü SıAîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceeyl, 1410/1990.
- Mizzî, ~~Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn~~ Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müesasetü'r-Risâle, 2. Basımkt, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim, ~~Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc~~. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd ~~b. Abdûlbâkî~~. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nûreddîn İtr. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî, ~~Ebü Abdurrahmân Ahmed~~. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Mmatbu'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmiyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Tâceddîn ~~Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî~~. *Tabakâtü's-Şâ'iyyeti'l-kübrâ*. thk. ~~Mahmûd Muhammed et Tanâhî Abdülfettâh Muhammed el-Hulv~~. 10 Cilt. Kahire: ~~Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî~~, ts.
- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr~~. *el-Le'âlî'l-masnû'a , 'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr~~. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.

- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr.~~ *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî.~~ *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a , 'l-ehâdîsî'l-mevzû'a.* thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ'. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâruü'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.*
- Taberânî, ~~Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed.~~ *el-Mu'cemü'l-kebîr.* thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, ~~Ebü Ca'fer~~ Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, ~~Ebü Ca'fer~~ Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tâceddîn Sübkî. *Tabakâtü's-Sâ'iyeti'l-kübrâ. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.*
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd ~~Süleymân b. Dâvûd.~~ *el-Müsned.* thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî, ~~Ebü İsâ Muhammed b. İsâ.~~ *Sünenü't-Tirmizî.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı).* Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl.* thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye , 'l-Kütübi's-sitte.* nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Kitâbu tezkirati'l-huAâz.* nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'.* thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Ziriklî, ~~Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn.~~ *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim.* 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

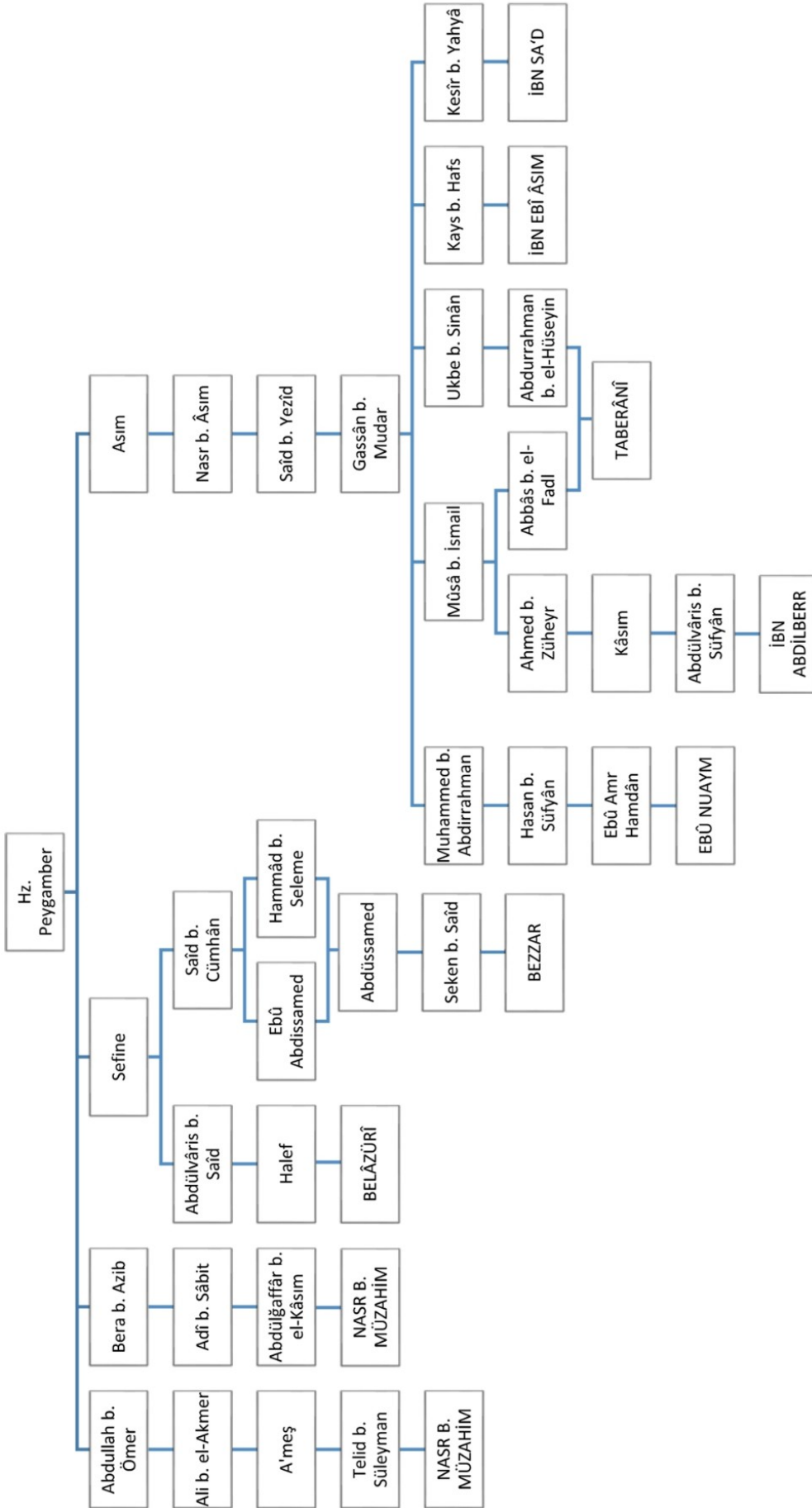
Ek Dosya-1

Başlık: İsnad haritası.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:12-03-2022

Tablo 1: Telîh'in içerikli rivayetin isnad ağının toplu gösterimi

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-2

Başlık: Düzenleme takip formu eski yeni.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:08-02-2022

Düzenleme Takip Formu

(i) Makalenin olgunlaşması için vakit ayıran her bir hakeme ve [editöryal süreç için](#) dergi ekibine teşekkür ederim.

(ii) Hakem raporlarında istenen değişiklikler ana hatlarıyla aşağıya kaydedilmiş ve bu taleplere ilişkin yapılan tashih ve düzeltmeler hakkında bilgi verilmiştir. Yazım yanlışı, noktalama işaretleri, word belgesinden kaynaklı kaymalar, paragraf başı gibi düzeltmelere dair talepler yerine getirilmiş ancak bu dokümana işlenmemiştir.

(iii) İlgili düzeltmelerin daha rahat kontrolü için aşağıdaki tablo oluşturulmuş, ilgili sayfa belirtilmiş ve tashihaht yapılan belgede "Değişiklikleri İzle" özelliği aktif edilmiştir.

Tarih: 08.02.2021

Sorumlu yazar: Mustafa Tanrıverdi, (Dr. Öğr. Üyesi)

Hakem	Hakem Önerisi	Öneriye İlişkin Açıklama	İlgili Sayfa
Hakem 3	Giriş bölümünde konuyla ilgili varsa başka çalışmaların zikredilmesi	Makaleyle ilgili diğer çalışmalara değinilmiş, çalışmanın ayrışan yönü vurgulanmıştır.	s. 3.
Hakem 3	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahrici yapılmış, hadis eserlerinde yer alanlar bu kaynakların yanı sıra diğer müracaat edilen diğer eserler kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6
Hakem 3	"Medâr" teriminin tanımlanıp dipnotta bilgi verilmesi	Açıklanıp dipnotta bilgi verilmiş, atıf yapılmıştır.	s. 13.
Hakem 3	Farklılıkların/benzerliklerinin gösterildiği her bir ifadenin (özgün lafızlarıyla birlikte zikredilerek) geçtiği kaynaklara dipnotta işaret edilmesi	Gereken düzeltme yapılmış olup her bir rivayetin orijinal Arapça lafızları metne eklenmiş, kaynak gösterilmiştir. Ayrıca metin tenkidi kısmında ilgili rivayetlerin benzeşen ve ayrışan yönleri orijinal lafızlarla dipnotta gösterilmiştir.	ss. 5-7, 20-21.
Hakem 3	Metin tenkidi yapılırken hangi kriterlerin esas alındığına ve neye göre belirlendiğine dair kısa bir açıklama ile önceden yapılan çalışmalara da atıf yapılması	Metin tenkidine esas prensiplere dair kısa açıklamalar yapılmıştır.	s. 21-22.
Hakem 4	Girişte hadis uydurma nedenlerinden birkaçına değinilmesi istenmiştir.	Giriş bölümünün ikinci paragrafında ilgili nedenlere değinilmiş, kaynak gösterilmiştir.	s. 2
Hakem 4	Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden bazı Abbasî halifeleri öven rivayetlerin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden kaynak gösterilmesi	İlgili rivayet, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almamaktadır.	
Hakem 4	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahrici yapılmış, hadis kaynaklarında yer alanlar bu kaynaklardan diğer kaynaklarda geçenler de zikredildikleri eserlerden kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6

Düzenleme Takip Formu

Hakem 4	İslam tarihinde telin ya da lanetlemeye dair kısa bir değerlendirme de yazılması	Tel'în söylemlerinin tarihi kökenine ilişkin ilgili kaynaklar incelenmiş ve değerlendirme yapılmış, Halife'nin tel'în bildirisine geçiş mahiyetinde ilgili yazı yazılmıştır.	ss. 3-4
Hakem 4	"Hilafet otuz senedir" rivayetini inceleyen çalışmaların dipnotta belirtilmesi	İlgili çalışmalar incelenmiş ve kaynak gösterilmiştir.	s. 22.
Hakem 4	Ravilerin ortak yönü çoğunun Basralı oluşudur. Bu noktada Basra'nın şehir olarak siyasi konumuna değinilebilir mi?	Kıymetli hocam. Çalışmanın ana aksı, telin içerikli rivayetinin isnad ve metin yönünden tahlilini yapmaktır. İsnadı oluşturan ravilerin çoğunun Basra mensubiyeti olması ise coğrafya ve rivayet etkileşimi bağlamında haricen incelenmesi gereken müstakil bir konudur. Gerek makalede sürdürülen yöntem gerekse amaç bakımından Basra şehir tarihi ve siyasi hadiselerle olan münasebetini incelemek, makalenin hacmini artıracığından bu talebin başka bir çalışmaya konu edilmek üzere geri bırakılması kanaatindeyim.	
Hakem 4	İsnad tenkidi kısmında hakkında biyografik bilgi verilen ravi isimlerinin varsa vefat tarihleriyle beraber standart olarak yazılması	İlgili değişiklik yapılmış olup ravi sunumunda standardizasyon sağlanmıştır.	ss. 9-17.
Hakem 4	Sonuç kısmında "Hz. Peygamber bana 'Ey Muâviye! Eğer hükümler olursan iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim" rivayetinin eklenmesi ve ilgili eserden bu çalışmaya kaynak gösterilmesi	İlgili rivayet eklenmiş, söz konusu eser kaynak gösterilmiştir.	s. 24.
Hakem 4	Sonuç kısmında bu türden rivayetlerin çalışılması önerilmeli, özellikle siyasi kimliği olan kişilerle rivayetlerin irtibatının kurulması teklif edilmeli	Sonuç kısmına bu ve benzeri çalışmalara ihtiyaç olduğuna dair bir öneri/teklif kısmı eklenmiştir.	s. 25.
Hakem 2	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığının belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahriri yapılmış, hadis kaynaklarında yer alanlar bu kaynaklardan diğer kaynaklarda geçenler de zikredildikleri eserlerden kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6
Hakem 2	İbn Sad rivayetinin isnad tetkikinin gözden geçirilmesi, senedteki iki önemli soruna işaret edilmesi	Gözden geçirildi, bahse konu açıklama yapıldı.	s. 17.
Hakem 2	İsmin içeriği yansıtmadığına dair	Esasen seçilen başlık, sayın hakemin belirttiği tenkide kapı aralamamakla	Başlık

Düzenleme Takip Formu

	eleştiri	beraber, ilgili tenkit dikkate alınmış olup isimde revizyona gidilerek isim ile içeriğin tutarlılığı pekiştirilmiştir: Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği	
--	----------	--	--

ESKİNERİ

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 11-02-2022 Değerlendirdiği Dosya:

Revizyon-1

Form Cevabı:

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: *Araştırma / Research*

(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

zet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: *Kısmen / Partially (Yazara Aık)*

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak dzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Aık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Kıymetli Hocam Belirtilen değişikliklerin ve tashihlerin yapılması makalenizi daha da olgunlaştırmıştır diye umut ediyorum* (Yazara Açık)

Editöre Not: *Yazar düzeltme ve tashihleri yaparak yazıyı akademik açıdan daha ileri bir seviyeye taşımıştır*

Öneri: *Kabul* (Yazara Açık)

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Telin İçerikli Bir Rivayetin Tahlili Makalesi (Mustafa Tanrıverdi).docx

Tarih:17-03-2022

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID:
05n2cz176) İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University
Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Muğla/Turkey
mustafatanriverdi@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkîm (arbitration) with the Battle of Si'ân (37/657), which took place between Alî (d. 40/661) and Mu'âwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsid period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused.

The fabricated (mawdu') hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with Ftna (disturbance), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsid conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsid period, and some 'Abbâsid caliphs such as Sa'âd, Mansûr and Mahdî were praised as if Prophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes.

An extraordinary example of this situation is that fabricated narrations was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsid caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khutbah) to be delivered on the pulpits (minbar) on fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sûra al-Isrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsid conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords

Hadīth, Fabrication, Curse, Tarikh, 'Abbāsids, Mu'tazid Bi'llāh

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billāh Örneği

Öz

Tel'in söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şahadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'in ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan SıAîn (37/657) hadisesiyle Tahkîm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir.

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da Filin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden SeAâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraGar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcîl yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir.

Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'in bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billāh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60) gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billāh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkîki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazid-Billāh

Giriş

İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir (öl.

1 Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/29 (2014), 22, 26; —Dergi—
Adı

13/634 ve Hz. Ömer'in (öl. 23/644) dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın (öl. 35/656) halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Sıâ'n hadiseleri, İslam Tarihi'nde telaFsi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "**fitne**" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve Fkrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaGar, taraGarın kendilerini övmek muhaliGerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî- **Abbâsî Abbasî** çekişmesi de **birtakım** politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. **Öyle ki Söz gelimi** başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, **Abbâsîler Abbasîler** devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden SeAâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı **Abbâsî Abbasî** halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amillerden **ziyade incelenmeyecek olup** Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru olan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek **ele alınacaktır. incelenmektedir.** Bu örnek,

Cilt/sayı (yıl), sayfa no şeklinde olmalıdır.

Ömer b. Hasan **Osman** el-Felâte, *el-Vad'u 'l-hadîs*, (Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184. **Basım bilgilerini içereb parantezden önce virgül olmamalıdır.**

- 2 Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar Ftne ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk Ftne olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. **bBk.** Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk Ftne olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. **أحدا ثم وقعت النالفة نلشم عن سعید بن المسیب ووقعت الفئنة الولی یعنی مؤئل عذآن نرتفع وللراس طباح نلم نبق من أصحاب بدر أحدا ثم وقعت الفئنة النالفة یعنی الجرة نلم نبق من أصحاب الردیة** Birinci Ftne yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci Ftne yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü Ftne vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü Ftnenin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. **Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, el-Câmiu's-sahîh, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993)Buhârî, "Meğâzi", 9 (No. 3800)**
- 3 Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.
- 4 Ayrıntı için bk. Nüreddîn Itr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* (Dimesşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Abbâsî Abbasî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı sıralandığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki Zira politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle belli bir şahıs ve zümreleri hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer bir husus ise halifenin, tel'in içeren lanet içerikli rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu onların rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

göstermektedir. Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından ele alınmaktadır incelenmekte, sened ve metin bakımından tenkidine tabi tutulmaktadır.

Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'in içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden etrafı bir şekilde tenkide tabi tutulduğu edildiği bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'in metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrılmaktadır.⁵

1. Mu'tazîd-Billâh'ın Tel'in Bildirisi

Tel'in faaliyetlerinin tarihî geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetin ikinci yarısına yansıyan yönetim za'fetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karşıklık ve Ftne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali (öl. 40/661) ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, tara'ar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağının tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılın bu çekişmenin tara'ar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'in faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir.

Tespit edilebildiği edilebildiği kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik söz konusu nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan SıA'in (37/657) hadisesi ile Tahkîm sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç

5 İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

6 Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230, 254-258.

içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîî kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla bilinen Mu'tazîd-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ ~~Öyle ki~~ Mu'tazîd-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Mu'aviye ~~'ye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680)~~ lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlatılması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde Ftneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Aneak Buna rağmen Halife, Cuma namazlarında Ümeyye oğullarının tel'inini için kâtipleri vazifelendirerek ~~onlardan~~ ortak bir metin oluşturmalarını oluşturulmasını istemiştir. ~~Halife bununla da kalmamış, ve~~ daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazîd-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde ~~daha önce~~ belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeGediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bir dizi idari ~~bir~~ hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazîd-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan Flozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir tekliFn birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgili bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

7 Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Mu'aviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma", *Lânet Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'aviye b. Ebî Süfyân* (Ankara: OTTOtto Yayınları, 2020), 122-125. Tel'in söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme ge(tiri)lmışse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini görünür kılmıştır. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri nedeniyle bazı isimler, Şîî-İmâmî gelenekte cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara "lanetli mescitler" olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyye Şî'asında Lanetli Mescitler Örneği", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

8 Me'mûn'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazîd-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımlarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden islah etmiştir. bBk. Hugh. Kennedy, "al-Mu'tadid Bi'llâh", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

9 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55. **MESHUR ADINI YAZMAK YETERLİ.**

10 Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî Fkirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. İbnüEbü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb 'en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof Tabib*

Taberî'nin (öl. 310/923) son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanının gerekçesi sadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *ول اختل* [bu ayetle murât edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilafı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *الشجرة الملعونة* [lanetlenmiş ağaç] ifadesi, Kur'an'ın

kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine *atf—gönderme* yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *الشجرة الملعونة* ibaresinin umumiyetle *شجرة الزقوم* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanmakta ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınmaktadır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

Muhaddisler (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. *Burada Ayrıca*—Halife'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. *Çünkü o, Zira o, söz konusu bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceği endişesini taşıdığını iletmesinden sonra vazgeçmiştir.* bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/63.

11 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

فمما لعزهم الله به على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم وأزل به لثابا قوله: والشجرة الملعونة نهي القرآن ونحوهم bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl* 58. *فمما يزيدهم إل طغأنا لنبيرا ول اختل* بين أحد أزه أراد بها بني أمية.

13 bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâât 37/62-66; el-Vâkiâ 56/51-53.

14 bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; *Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, et-Tefsîrü'l-kebîr*; (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âl-i İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibâsen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

15 Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

16 *Ebû'l-Fazl* Nasr b. Müzâhim *b. Seyyâr el-Minkârî, Vak'atü SıAin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceeyl, 1410/1990), 220; *Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; *Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); *Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); *Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143. MEŞHUR ADINI YAZMAK YETERLİ

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırtmış, ~~o~~ defakat o yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye görüldü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennemin dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki sen daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." buyurdu.²²

3. Tel'in İçeren Rivayetin Tahlili

17 ~~Ebü'l-Hüseyn~~ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd ~~b. Abdülbâkî Abdülbâkî Abdülbâkî~~ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; ~~Ebü-Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned~~, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/133-134.

18 Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/134.

19 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27; Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SıAîn*, 216; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/136; ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, el-Le'âli'l-masnû'a 'l-ehâdîsi'l-mevzû'a~~ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

20 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 5/136.

21 ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's-sahîh~~, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993); "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; ~~Ebü İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî~~, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1975), "Menâkıb", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); ~~Ebü-Hâtim Muhammed~~

~~b. İbn Hibbân, el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân~~, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned~~, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. **MESHUR ADINI YAZMAK**

YETERLİ

tüm dipnotlar kontrol edilebilir: bk. <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad/akademik-yazim/6-yazar-isimlerinin-yazimi>

22 Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebü Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. ~~Ebü Abdillâh~~ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd ~~Abdülbâkî Abdülbâkî~~ (Beyrut: Dâru İhyâi'l-İtîrâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Akdiyye", 20; Buhârî, "Büyü", 100 (No. 2105); "Husumât", 5 (No. 2289); "İtk", 8 (No. 2396); "Vesâyâ", 4 (No. 2594); Müslim, "Radâ", 36-37; Ebü Dâvud ~~Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd~~, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Talâk", 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, "Radâ", 8 (No. 1157); "Vesâyâ", 5 (No. 2120); ~~Ebü Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî~~, thk. Abdülfettâh Ebü Gûdde (Halep: Mektebetü Mîmatbu'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Talâk", 48 (No. 3482-3487); ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İbn Mâce, Sünenü İbni Mâce~~, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihâk meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir/yer almaktadır.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

نصر، عن عبد الغفار بن القاسم، عن عدي بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبل أبو سفيان ومعه معاوية نقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: البراء لبيته: اللهم العن التابع والمتبوع. اللهم عذيك بالذؤبوعس. نؤال ابن من الذؤبوعس؟ قال معاوية

Berâ' b. Âzib → Adî b. Sâbit → AbdülğaAâr b. el-Kâsim isnadıyla Nasr b. Müzâhîm'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce "Allah'im! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'im! Ukay'is'i sana havale ediyorum." dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

نصر، عن يزيد بن سفيان، حدثني العمري، عن علي بن القاسم قال [عبد الله بن عمر] قال وخرج من فجع فنظر رسول الله إلى أبي سفيان وهو ركب ومعاوية وأخوه، أحدهما قائد والآخر سائق، فلما نظر إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اللهم العن القائد والسائق والركب

Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer → Ali b. el-Akmer → A'meş → Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yezîd) de onunlaydı. Biri bineğin önünden onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce "Allah'im! Binene de çekene de sürene de lanet et." dedi.²⁴

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

قال: أخبرت عن أبي مالك كثير بن يحيى البصري قال: حدثنا غسان بن مضر قال: حدثنا سعد بن زبيد عن نصر بن عاصم اللبثي عن أبيه قال: دخلت مسجد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله وغضب رسوله! قلت: ما هذا! قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر فخرجان من المسجد، نؤال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبهمنا قول

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûl'ünün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.' dediler."²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

حدثنا خلف حدثنا عبد الوارث بن سعد بن جهمان عن سفينة مولى أم سلمة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان جالساً فمر أبو سفيان على بعير ومعه معاوية وأخوه أبو ذؤيب اليماني والآخر يسوءه، نؤال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله الجاهل والمتحمول والقائد والسائق

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" dedi.²⁶

3.4. İbn Ebûî Âsim (öl. 287/900) Rivayeti

23 Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SiAîn*, 217-218.

24 Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü SiAîn*, 220.

25 Ebû Abdillâh Muhammed b. İbn Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

26 Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136.

قال فئس بن حفص نا غسان بن مضر عن سعبد بن بزفء عن نصر بن عاصم اللبئف عن أبفه قال: دخلت مسجد رسول الله صلى الله عليه و سلم وأصحابه بقولون نعوذ بالله عز و جل من غضب الله ورسوله قلت ما شأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله عليه و سلم لعن الله القائء والمقؤود به

Ebû Nasr Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Kays b. Hafı isnâdıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescide girdiğimde ashabın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınınız!' dediklerini duydum. 'Neyiniz var?' dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah çekip götürene de götürülene de lanet etsin!' dediğini söylediler.²⁷

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

حدثنا السكك بن سعبد قال نا عبد الصمد قال نا أبي وحدثنا حماد بن سلمة عن سعبد بن جهمان عن سفينة رضي الله عنه أن النبي كان جالساً فمر رجل على بعير وبين يديه قايء وخلفه سائق فقال لعن الله القايء والسائق والراكب

Sefıne→ Saıd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saıd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

ومنه قول الرسول ع وقد رأه مقبل على حمار ومعاويه بقؤود به وبزفء ابنه بسوق به: لعن الله القايء والراكب والسائق

Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezıd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

حدثنا العباس بن الفضل السناطي ثنا موسى بن اسماعيل ح وحدثنا عبد الرحمن بن الحسين العبادوري السنبري ثنا عؤبة بن سزآن الدارع قال ثنا غسان بن مضر عن سعبد بن بزفء أبي سلمة عن نصر بن عاصم اللبئف عن أبفه قال: دخلت مسجد المدينة ناذا الرأس بقولون نعوذ بالله من غضب الله و غضب رسول الله قال قلت: ماذا؟ قالوا: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يخطب على منبره نؤام رجل فآخذ بيد ابنه فأخرجه من المسجد نؤال رسول الله صلى الله عليه و سلم: لعن الله القايء و المقؤود ويل لهذء يوم! لهذء الءمة من نلن ذف السناه

Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Ebû Seleme Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Mûsâ b. İsmâil→ Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saıd b. Yezıd→ Gassân b. Mudar→ Ukbe b. Sinân ed-Dârî→ Abdurrahmân b. el-Hüseyin isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine 'Allah çekip götür (adama) da götür (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!' dedi."³⁰

27 İbn Ebû Âsım-Ebû Bekr Ahmed b. Amr es-Şeybânî, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

28 Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşölerek Sefıne'den isnâdı hazfedilerek nakledilmiştir. bk.-Ebû'l-Hasen Nürüddin Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beirut: Dâru'l-Fıkr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

29 Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 10/58.

30 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

حدثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العجلي، ثنا غسان بن مضر، ثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذلك؟ قال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أئمة، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرج، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله القادة والمؤود، ويل لهذه الأمة من نلن ذي السناه

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resûlullah'ın ashâbı 'Allah ve Resûlünün hiddetinden Allah'a sığınınız!' diye dua ediyorlardı. Ben de 'Niçin böyle (söylüyorsunuz?)' diye sordum. Dediler ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da 'Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!' dedi.³¹

3.9. İbn Abdülberr (öl. 463/1071) Rivayeti

حدثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا غسان بن سلمة أبو سلمة بن بزهد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من نلن ذي السناه. وقال مرة أخرى: ويل لمن نلن

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi ve bunu iki kez tekrarladi.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzib ile Abdullah b. Ömer'den nakledildiği görülmektedir.

4.1. Sefîne Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaAuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdirrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

31 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. bBk. *İzzeddîn İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbîye ait biyograFdeki benzer bir atıf için bk. *Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

32 İbn Abdülberr r, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. bBk. *Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn. Abdülberr en-Nemerî, el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 2/784-785.

33 İbn Abdülberr r, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/684-685; *Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,

Saïd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cümhân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebû Evfâ ve Sefîne'den rivayette etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette—nakilde bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtim'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saïd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saïd el-Basrî 180/796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ F't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmalarını konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mûmâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin subjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saïd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûl'ü-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

1402/1982), 3/172-173.

34 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye 'l-Kütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetü'l-Ülûmil'-Kur'ân, ts.), 1/433. ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's- sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. İsmâ'îl el-İsmâ'îl Buhârî, *Kitâbu't-târihi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; ~~Ebû Hâtim Muhammed b. İbn~~ Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârif'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

35 Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

36 Ebü'l-Hasen ~~Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih~~ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/677; ~~Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

37 ~~وكان يرى القدر ول يدعو اليه~~ bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hirakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humejd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musanniGerî Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniGerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebû Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl. ?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne→ Abdülvâris b. Saîd→ Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu senette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

38 **Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn** Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'îr-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

39 Buhârî'nin bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâs gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; **İbn Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî**, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 7/444-456; Ebû Nuaym **Ahmed b. Abdillâh b. İshâk** el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-as-yâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

41 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; **Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî** İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

42 **Heysemî**, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl. ?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî Fkirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu Fkrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bîşr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme ve), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniGerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musanniGeri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette nakilde bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden ondan nakilde rivayet etmişlerdir bulunmuşlardır.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İcî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

Ğassân b. Mudar (öl. 184/800)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b.

43 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/112; İbn Abdülberri, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

44 **Ebû Amr** Halife b. Hayyât **b. Halife eş-Şeybânî**, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

45 **Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî**, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/24.

46 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ **İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer bn.** Kesîr, *et-Tekmil , 'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

47 **Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî**, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

48 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

49 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

50 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

51 Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Medâru'l-hadîs" 174.

52 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

53 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, ~~meşgul olduğu işemesliğine~~ nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musanniGerî ~~onun~~ rivayetlerine yervermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

~~Tam adı~~ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî ~~ölüp~~ 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâtî'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de ~~eğli Muhammed başta olmak üzere~~ Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebû'îf Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i* ile Müslim'in *es-Sahîh'ini* örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

54 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebû'îf Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; ~~Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. İbn Şâhî'nin~~, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dâru'ü's-Selefyeye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

55 Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

56 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

57 Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

58 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebû'îf Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/360-364.

59 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

60 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/492-494.

61 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-~~ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

62 Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

63 Ebû İshâk ~~Cemâlüddîn İbrahîm b. Alî b. Yûsuf~~ eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'ü'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

64 ~~Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gûdde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

65 ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbn~~ Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 15/472-474.

66 Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, 3/853-855.

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdülberber de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdülberber gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdülberber rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öl. ?)

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebû Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Sahîh*'inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsîkine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-Hasan b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilâzîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

67 ~~Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. İbn~~ Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

68 ~~Ebû Abdillâh~~ Muhammed b. ~~Ebî Nasr~~ Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'îl-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

69 ~~Ebû Ca'fer~~ Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 8/752-753.

70 ~~Ebû Muhammed~~ Bedreüddîn Mahmûd b. ~~Ahmed el-Aynî~~, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; ~~Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. İbn~~ Kutluboğa b. ~~Abdillâh~~, *es-Sikât mimmen lem yaka' 'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebetü' İbn Abbâs, 2011), 8/430.

71 İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

72 ~~وفيه~~ ~~محمّد بن عيسى~~ ~~الرحمن بن العلاء~~ ~~ولبنم أعرفه~~ bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. ~~Bk.~~ ~~Ebû Abdillâh~~ Halîl b. Muhammed b. ~~Avdillâh el-Arabî~~, *el-Ferâid alâ mecma'iz-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

73 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musanni, 'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Mmüsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

74 ~~Ebû Nasr~~-Tâceüddîn ~~Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî~~, *Tabakâtü's-Şâ'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

75 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/157-162.

76 Zehebî, *Tezkiratü'l-huAâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâ'îl-hadîs*, 2/424-426.

~~Tam adı~~ Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsniid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nîsâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebû Hâtîm gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nîsâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdurrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr

b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdurrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığı bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbûrî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkinde herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbûrî, İbrahîm b. Ahmed el-Vâstî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtîm (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarîkinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

77 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

78 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/356-359.

79 ~~İbn Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b.~~ Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir ~~b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh~~, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

80 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

81 ~~Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit~~ Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

82 İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/158-159.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Himsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hims bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Kesîr b. Yahyâ (öl. ?)

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîi temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîilik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif, عن أخبرت kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemlili olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzib Tarîki

Berâ' b. Âzib (öl. 71/690 ?)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve SıAîn gibi hadiselerde bulunmuştur. Kûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebî gibi birçok tâbiî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzib, 71/690-691'de yine Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734 ?)

Tâbiûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

AbdülgaAâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'dan sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîilik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan AbdülgaAâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtim (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman

⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 3/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524.

⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Müzâhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile AbdülgaAâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmiş ve bu durum onun tezkiyesi yönünde bir karine sayılabilse⁹³ de AbdülgaAâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdirrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halîfe Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl. ?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbîûn neslinden olup Kûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtim (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbiûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebû Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güvenilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şîlikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehlinde olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir

92 قال أحمد: كان أبو جريم يحدث ببلياً في حنّان. وقال أبو حاتم والبيهقي وغيرهما: من روى الحديث bk. [Ebû-Ahmed Abdullah b. İbn Adî, el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl](#), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 7/18-20; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/379-380.

93 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

94 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

95 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/261; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/174; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 41/262;

96 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

97 Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huAâz*, 1/154; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/432.

98 İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

99 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/226-248.

100 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/257.

Râfizî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (leyse bi-şey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarikinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagansına varmayan ılımlı bir Şiîlikle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarîkînin de terk edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak AbdülgaAâr ve Telîd'ten ötürü Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) rivayeti, Keşîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkıtâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebû Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdü'lber (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki benzer rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir.¹⁰² Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.¹⁰³ Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir.¹⁰⁴ Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması

rivayetlerdeki ortak hususlardandır.¹⁰⁵

101 İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

102 دخلت مسجد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ومن غضب رسوله! bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

103 كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيته فإذ خرج منه غضب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ومن غضب رسوله! bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

104 كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيته فإذ خرج منه غضب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ومن غضب رسوله! bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

105 عنه أن النبي كان جالساً فمر رجل على عير وبنيها فإذ دخل خلفه سائق فقال لعن الله الوائد والسائق والرائب! bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (Hadis no: 3839); Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

Öte yandan Nasr b. Müzâhim ile İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen Fillerin, telif mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir Fil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binimli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ **Öyle ki, Zira** aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdülber'r'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin **ويل لهذِهِ يومًا لهذِهِ الامة من نلن ذي السنه** şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdülber'r rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı

söylenbilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin

106 والوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم، على النبي يخرجان من المسجد، نقال رسول

107 Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kıraşoğlu, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55.

108 Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği **objektiflik bakımından** tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde **titidal**den ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

109 Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kıraşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdullah senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan "Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!"¹¹² şeklindeki ibareler, *ten, melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz konusu Ften olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden Ften türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfî birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da Filin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu

110 İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

111 Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. *Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, 'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selâfiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, 59/204.

112 Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

113 Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 229; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

114 Bu tür rivayetler üzerinden küllî bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

115 Kirbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

116 *Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebû Âsım, Taberânî ve İbn Abdülberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân (ö. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (ö. 60/680) ve Yezîd'i (ö. 18/639) tel'in etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen Fgürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muâviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u da Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muâviye."¹²² veya "...Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de

117 Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. *Ebû Abdillâh Muhammed b. İbn İshâk b. Yesâr el-Kureşî. Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; *Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

118 Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6/112.

119 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 't-târîh, 2/143.

120 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

121 bk. *Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî es-Şevkânî, el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 'l-ehâdîsi'l-mevzû'a, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

122 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/417.

sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız.”¹²³ ya da “Hz. Peygamber bana ‘Ey Muâviye! Eğer hükümrân olursan iyi davran’ diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim.”¹²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok Fgür için de geçerlidir. Zira “Ftne”den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî Fgürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalîGeri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tebcil ettirilmek istendiği görülmektedir. Abbas’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail’in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de “Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas’ın evlatlarının elbisesidir.” dediği nakledilmektedir.¹²⁶ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas’ı gelirken görüp “İşte amcam, dört halifenin babası!” dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle SeAâh, Mansûr ve Mehdî’ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: “Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydireyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!”¹²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe’nin (öl. 44/664) ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde “Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı Ftne, ortası kaos, sonu da dalalettir.” dediği nakledilmektedir.¹³⁰

Sonuç itibarıyla Mu’tazîd-Billâh’ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemlî görünmektedir.

123 İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 3/56, 5/194.

124 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr **Abdullah b. Muhammed b. İbn Ebû Şeybe**, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü Ulûmi’l-Kur’an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. **Abdullah**: Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

125 Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kelamî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

126 *لأنني جبريل ذات يوم وخطبه عمامة سوداء وقباء أسود وخف أسود ومبطقة وسيف محلى نزلت: ما هذا النبي لشم أرك* bk. Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 1/429, 431.

127 Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 1/425.

128 *ما لي ولبنّي العبا إسقن عوا أ بيخي وسنكفوا دماءه وألسوده نذاب ال بيواد ألسهم اللّه نذاب النذبات* bk. **Taberânî**, *Mu’cemü’l-kebîr*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/181; Taberânî’de Ümmü Habîbe, Buhârî’de hem Ümmü Habîbe hem Benû Abbâs kısmı yer almamaktadır.

129 *ملكهم على رجل من أهل بيت مده، وأشار إلى أم حنينة* bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/39.

130 *إذا أقبلت الرايات السود من جهة المشرق نلناه أولمًا نلناه وأوسيطها مخرج وأخرها ضللة* bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/38.

Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'in içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâlî ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasi Fgürlerin tebci' yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesiFk olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşın bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmelisi önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu Fgürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılanın hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

Kaynakça

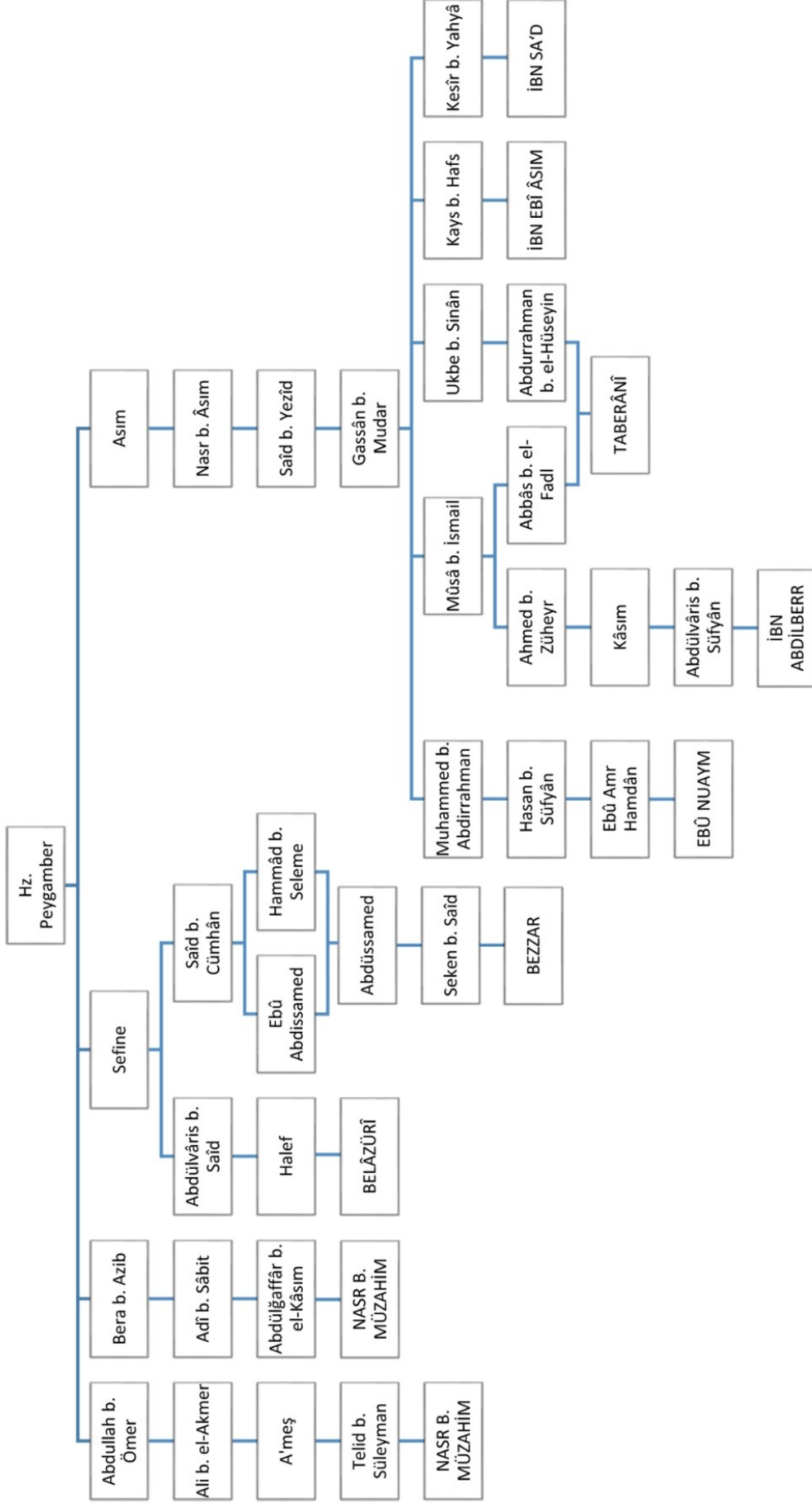
- Ahmed b. Hanbel, ~~Ebû Abdillâh Muhammed eş Şeybânî~~, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâru 'ulûmi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşıkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/29 (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: OTTOte Yayınları, 2020.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, ~~Ebü't Tayyib Muhammed Şemsü'l Hak b. Emîr~~. 'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el- Mektebetü's-Selefyee, 1389/1969.
- Bedreddüddîn el-Aynî, ~~Ebü Muhammed Mahmûd b. Ahmed~~. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmi ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, ~~Ebü'l Hasen Ahmed b. Yahyâ~~. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, ~~Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik~~. *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl~~. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl İsmâil~~. *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl~~. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.

- Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, ~~Ebû Ca'fer~~ Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehlî'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1410/1989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şîf-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetinde Yansımaları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud, ~~Süleyman b. el-Es'as~~ es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilâziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- ~~Ebû İshâk eş Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. Tabakâtü'l-fukahâ'. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.~~
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, ~~Ahmed b. Abdillâh b. İshâk~~. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-as, yâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, ~~Ahmed b. Abdillâh~~ el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017. ~~Fahreüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. et-Tefsîrü'l-kebîr~~. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan ~~Osman~~. *el-Vad'u 'l-hadîs*. Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd- Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- ~~Gömbeyaz, Melek Yılmaz. Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı). Ankara: Fecr Yayınları, 2021.~~
- Halîfe b. Hayyât, ~~Ebû Amr b. Halîfe eş Seybânî~~. *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, ~~Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî~~. *el-Ferâid alâ mecmâ'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, ~~Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit~~. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatîboğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, ~~Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî~~. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. b. Ebî Nasr~~ Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdülberri, ~~Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed~~ en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.

- İbn Abdülhâdî, ~~Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed~~. *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî, ~~Ebû Ahmed Abdullah~~. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, ~~Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh~~. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşküvâl, ~~Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd~~. *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebû Âsım, ~~Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî~~. *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebû Hâtım, ~~Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî~~. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebû Şeybe, ~~Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed~~. *el-Musanef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâġif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer, ~~Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî~~ el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, ~~Ebû Hâtım Muhammed~~. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, ~~Ebû Hâtım Muhammed~~. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârif'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, ~~Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdilmelik~~. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî~~. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, ~~Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer~~. *et-Tekmil , 'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboġa, ~~Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh~~. *es-Sikât mimmen lem yaka' , 'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce, ~~Ebû Abdillâh Muhammed~~. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, ~~Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed~~. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta, ~~Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî~~. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, ~~Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî~~. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, ~~Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî~~. *el-Kâmil , 't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

- İbnü'l-Esîr, ~~Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî~~. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen ~~Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih~~. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- ~~İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes~~. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd ~~Abdülbâkî Abdülbâkî~~. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, ~~Abdullah~~. Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musanni, 'l-kütübî'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği". *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Kennedy, Hugh. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam* 7/759-760. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019. Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ~~Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr~~. *Vak'atü SıAîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceeyl, 1410/1990.
- Mizzî, ~~Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn~~ Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müesasetü'r-Risâle, 2. Basımkt, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim, ~~Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc~~. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd ~~b. Abdülbâkî~~. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nûreddîn İtr. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî, ~~Ebü Abdurrahmân Ahmed~~. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Mmatbu'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmiyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Tâceddîn ~~Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî~~. *Tabakâtü's-Şâ'iyyeti'l-kübrâ*. thk. ~~Mahmûd Muhammed et Tanâhî Abdülfettâh Muhammed el-Hulv~~. 10 Cilt. Kahire: ~~Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî~~, ts.
- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr~~. *el-Le'âlî'l-masnû'a , 'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr~~. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.

- Süyûtî, ~~Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr.~~ *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, ~~Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî.~~ *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a , 'l-ehâdîsi'l-mevzû'a.* thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ'. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâruü'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.*
- Taberânî, ~~Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed.~~ *el-Mu'cemü'l-kebîr.* thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, ~~Ebü Ca'fer~~ Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, ~~Ebü Ca'fer~~ Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tâceddîn Sübkî. *Tabakâtü's-Sâ, 'iyyeti'l-kübrâ. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.*
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd ~~Süleymân b. Dâvûd.~~ *el-Müsned.* thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî, ~~Ebü İsâ Muhammed b. İsâ.~~ *Sünenü't-Tirmizî.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı).* Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl.* thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye , 'l-Kütübi's-sitte.* nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Kitâbu tezkirati'l-huAâz.* nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, ~~Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed.~~ *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'.* thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Ziriklî, ~~Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn.~~ *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim.* 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: İsnad haritası.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:12-03-2022

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-2

Başlık: Düzenleme takip formu eski yeni.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:08-02-2022

Düzenleme Takip Formu

(i) Makalenin olgunlaşması için vakit ayıran her bir hakeme ve [editöryal süreç için](#) dergi ekibine teşekkür ederim.

(ii) Hakem raporlarında istenen değişiklikler ana hatlarıyla aşağıya kaydedilmiş ve bu taleplere ilişkin yapılan tashih ve düzeltmeler hakkında bilgi verilmiştir. Yazım yanlışı, noktalama işaretleri, word belgesinden kaynaklı kaymalar, paragraf başı gibi düzeltmelere dair talepler yerine getirilmiş ancak bu dokümana işlenmemiştir.

(iii) İlgili düzeltmelerin daha rahat kontrolü için aşağıdaki tablo oluşturulmuş, ilgili sayfa belirtilmiş ve tashihat yapılan belgede "Değişiklikleri İzle" özelliği aktif edilmiştir.

Tarih: 08.02.2021

Sorumlu yazar: Mustafa Tanrıverdi, (Dr. Öğr. Üyesi)

Hakem	Hakem Önerisi	Öneriye İlişkin Açıklama	İlgili Sayfa
Hakem 3	Giriş bölümünde konuyla ilgili varsa başka çalışmaların zikredilmesi	Makaleyle ilgili diğer çalışmalara değinilmiş, çalışmanın ayrışan yönü vurgulanmıştır.	s. 3.
Hakem 3	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahrici yapılmış, hadis eserlerinde yer alanlar bu kaynakların yanı sıra diğer müracaat edilen diğer eserler kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6
Hakem 3	"Medâr" teriminin tanımlanıp dipnotta bilgi verilmesi	Açıklanıp dipnotta bilgi verilmiş, atıf yapılmıştır.	s. 13.
Hakem 3	Farklılıkların/benzerliklerinin gösterildiği her bir ifadenin (özgün lafızlarıyla birlikte zikredilerek) geçtiği kaynaklara dipnotta işaret edilmesi	Gereken düzeltme yapılmış olup her bir rivayetin orijinal Arapça lafızları metne eklenmiş, kaynak gösterilmiştir. Ayrıca metin tenkidi kısmında ilgili rivayetlerin benzeşen ve ayrışan yönleri orijinal lafızlarla dipnotta gösterilmiştir.	ss. 5-7, 20-21.
Hakem 3	Metin tenkidi yapılırken hangi kriterlerin esas alındığına ve neye göre belirlendiğine dair kısa bir açıklama ile önceden yapılan çalışmalara da atıf yapılması	Metin tenkidine esas prensiplere dair kısa açıklamalar yapılmıştır.	s. 21-22.
Hakem 4	Girişte hadis uydurma nedenlerinden birkaçına değinilmesi istenmiştir.	Giriş bölümünün ikinci paragrafında ilgili nedenlere değinilmiş, kaynak gösterilmiştir.	s. 2
Hakem 4	Hz. Peygamber'in (s.a.v) dilinden bazı Abbasî halifeleri öven rivayetlerin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden kaynak gösterilmesi	İlgili rivayet, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almamaktadır.	
Hakem 4	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahrici yapılmış, hadis kaynaklarında yer alanlar bu kaynaklardan diğer kaynaklarda geçenler de zikredildikleri eserlerden kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6

Düzenleme Takip Formu

Hakem 4	İslam tarihinde telin ya da lanetlemeye dair kısa bir değerlendirme de yazılması	Tel'în söylemlerinin tarihi kökenine ilişkin ilgili kaynaklar incelenmiş ve değerlendirme yapılmış, Halife'nin tel'în bildirisine geçiş mahiyetinde ilgili yazı yazılmıştır.	ss. 3-4
Hakem 4	"Hilafet otuz senedir" rivayetini inceleyen çalışmaların dipnotta belirtilmesi	İlgili çalışmalar incelenmiş ve kaynak gösterilmiştir.	s. 22.
Hakem 4	Ravilerin ortak yönü çoğunun Basralı oluşudur. Bu noktada Basra'nın şehir olarak siyasi konumuna değinilebilir mi?	Kıymetli hocam. Çalışmanın ana aksı, telin içerikli rivayetinin isnad ve metin yönünden tahlilini yapmaktır. İsnadı oluşturan ravilerin çoğunun Basra mensubiyeti olması ise coğrafya ve rivayet etkileşimi bağlamında haricen incelenmesi gereken müstakil bir konudur. Gerek makalede sürdürülen yöntem gerekse amaç bakımından Basra şehir tarihi ve siyasi hadiselerle olan münasebetini incelemek, makalenin hacmini artıracığından bu talebin başka bir çalışmaya konu edilmek üzere geri bırakılması kanaatindeyim.	
Hakem 4	İsnad tenkidi kısmında hakkında biyografik bilgi verilen ravi isimlerinin varsa vefat tarihleriyle beraber standart olarak yazılması	İlgili değişiklik yapılmış olup ravi sunumunda standardizasyon sağlanmıştır.	ss. 9-17.
Hakem 4	Sonuç kısmında "Hz. Peygamber bana 'Ey Muâviye! Eğer hükümrân olursan iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim" rivayetinin eklenmesi ve ilgili eserden bu çalışmaya kaynak gösterilmesi	İlgili rivayet eklenmiş, söz konusu eser kaynak gösterilmiştir.	s. 24.
Hakem 4	Sonuç kısmında bu türden rivayetlerin çalışılması önerilmeli, özellikle siyasi kimliği olan kişilerle rivayetlerin irtibatının kurulması teklif edilmeli	Sonuç kısmına bu ve benzeri çalışmalara ihtiyaç olduğuna dair bir öneri/teklif kısmı eklenmiştir.	s. 25.
Hakem 2	Bildiride geçen rivayetlerin başka hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmesi	İlgili rivayetlerin tahriri yapılmış, hadis kaynaklarında yer alanlar bu kaynaklardan diğer kaynaklarda geçenler de zikredildikleri eserlerden kaynak gösterilmiştir.	ss. 5-6
Hakem 2	İbn Sad rivayetinin isnad tetkikinin gözden geçirilmesi, senedteki iki önemli soruna işaret edilmesi	Gözden geçirildi, bahse konu açıklama yapıldı.	s. 17.
Hakem 2	İsmin içeriği yansıtmadığına dair	Esasen seçilen başlık, sayın hakemin belirttiği tenkide kapı aralamamakla	Başlık

Düzenleme Takip Formu

	eleştiri	beraber, ilgili tenkit dikkate alınmış olup isimde revizyona gidilerek isim ile içeriğin tutarlılığı pekiştirilmiştir: Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği	
--	----------	--	--

ESKİNERİ

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 11-02-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanızın son metnini hakem raporlarına göre hazırladıktan sonra 150 kelimelik "Öz" ile 150 kelimelik "Abstract" kısmını, her biri 350-400 kelime olacak şekilde genişleterek Dosyalar sekmesinden sisteme eklemenizi rica ederim. Öz/Abstract genişletileceği için ayrıca Summary ve Özet eklenmesine gerek yoktur. Word içeriğinin şu şekilde olması beklenmektedir: Başlık *Tezden, tebliğden vb. üretilmiş ise Türkçe ve İngilizce Etik Beyan (Bk. İSNAD) Yazar Adı Kurum Bilgisi Türkçe-İngilizce (Bk. İSNAD) ORCID İngilizce Başlık Abstract Keywords Öz Anahtar Kelimeler Metin Ek Kaynakça • Metinlerde yer alan Arapça özel isimler (din, mezhep, şahıs, sûre vb), kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. baskısının kullanımına uyulmalıdır:

<https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3> • Tercüme metni bir dil uzmanına kontrol ettirmeniz de önem taşımaktadır. • Kullanılan eserlerin DOI numaraları bulunup kaynakçaya eklenmelidir: <https://search.crossref.org/references> • Sayı Yayın Tarihi: 20 Mart 2022 • Son Metin Son Gönderim Tarihi: 25 Şubat 2022 Bilgilerinize sunarım. Abdullah Demir Eskiye Editörü 0 539 249 77 18

Karar: Kabul Edildi

Tel'ın İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billāh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID: 05n2cz176)

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University

FACULTY of ISLAMIC SCIENCES, DEPARTMENT of HADİTH

Muğla/Turkey mustafatanriverdi@mu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llāh

Abstract

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmān (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkīm with the Battle of Siffin (37/657), which took place between Alī (d. 40/661) and Mu'āwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbāsīd period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused.

The fabricated hadīth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with fitna, gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbāsīd conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'āwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbāsīd period, and some 'Abbāsīd caliphs such as Saffāh, Mansūr and Mahdī were praised in the language of the Prophet (pbuh). The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives for and against their own political purposes.

An extraordinary example of this situation is that fabricated news was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbāsīd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llāh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon to be delivered on the pulpits on fridays against Mu'āwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abū Sufyān (d. 31/651) and his sons Mu'āwiya and Yazīd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses such as (Sūra al-Isrā' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbāsīd conflict, is examined through the fabricated hadīth phenomenon. In addition, the isnād and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llāh's political attitude, are examined.

Keywords

Hadīth, Fabrication, Curse, Tarikh, 'Abbāsīds, Mu'tadid Bi'llāh

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halîfe Mu'tazîd-Billâh Örneği

Öz

Tel'în söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'în ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan Sıffîn (37/657) hadisesiyle Tahkîm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir.

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbasî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraflar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcîl yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir.

Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbasî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazîd-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halîfe'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halîfe, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60) gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazîd-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'în, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazîd-Billâh

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tadrîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasî ve toplumsal güven

atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Siffin hadiseleri, İslam Tarihinde tafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricilik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbasî çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbasîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdi gibi bazı Abbasî halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbasî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulmuş uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbasî halifesi

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *MARMARA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velid b. Yezid'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar fitne ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk fitne olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. Bk. Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlamasına da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk fitne olduğu şeklindeki sarih beyanı önemlidir. عنه يدرب ولفقة الأروى نل مان في

في اليبية للولفة لم تقع لناس اخ Birinci fitne yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir

ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci fitne yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü fitne vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü fitnenin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. Buhârî, "Meğâzî", 9 (No. 3800)

³ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidî Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.

⁴ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecü'n-Nakd fi ulûmi'l-Hadis* (Dimeşk; Dârü'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyigit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle belli bir şahıs ve zümreyi hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'în metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'în içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbasî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır.

Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'în içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden etraflı bir şekilde tenkide tabi tutulduğu bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'în metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrılmaktadır.⁵

1. Mu'tazid-Billâh'ın Tel'în Bildirisi

Tel'în faaliyetlerinin tarihî geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetinin ikinci yarısına yansıyan yönetim zafiyetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karışıklık ve fitne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, taraflar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağının tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin taraflar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'în faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik söz konusu nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan Sıffîn (37/657) hadisesi ile Tahkim

⁵ İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünnî İhtilafının HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatipoğlu, *SİYASİ-İCTİMÂİ HÂDİSELERLE HADİS MÜNASEBETLERİ* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

⁶ Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230. 254-258.

sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîi kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla Mu'tazîd-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ Öyle ki Mu'tazîd-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Mu'aviye b. Ebî Süfyân'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Ümeyye oğullarının tel'îni için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'în metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazîd-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde daha önce belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okumageleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda idari bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'în kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazîd-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîilik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgili bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

⁷ Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Mu'aviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma", *LÂNET KİTABI*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *SALTANATA Giden Yolda Mu'AVİYE b. EBİ SÜFYÂN* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 122-125. Tel'în söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme gel(tiri)lmışse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini göstermektedir. Öyle ki, imâma ve imâmî akideye muhalefetleri nedeniyle bazı isimler, Şîi-İmâmî gelenekte cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara "lanetli mescitler" olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmîliğe Şî'asî'nde Lanetli Mescitler Örneği", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

⁸ Me'mûn'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazîd-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımlarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden ıslah etmiştir. Bk. H. Keneddy, "al-Mu'tadid Bi'llâh", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

¹⁰ Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-*

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanının gerekçesadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadisler dengeriyekalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *لَا يَنْفَعُ الْكُفْرَانَ* [bu ayetle murât edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusUNDA kimsenin

ihTİLâfi yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *لَا يَنْفَعُ الْكُفْرَانَ* [Lanetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu

doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine atfı yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *لَا يَنْفَعُ الْكُفْرَانَ* ibaresinin

umumiyetle *رَفَعْنَا قُرُونَهُمْ* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevilde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

A'lâm: Kâmûsü terâcim (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof TABİB MUHADDİSİLER* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. Ayrıca Halîfe'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. Çünkü o, söz konusu bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceği endişesini taşıdığını iletmesinden sonra vazgeçmiştir. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/63.

¹¹ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹² *مَقَامًا لِلَّهِ يَأْتِيهِ مِنَ السَّمَاءِ آيَاتٌ وَمُتَنَزَّلَاتٌ لِيُنذِرَ لِقَوْمٍ كَانُوا يَكْفُرُونَ* [Lanetlenmiş Ağaç] *لَا يَنْفَعُ الْكُفْرَانَ*

¹³ bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/57-58.

¹⁴ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkıâ 56/51-53.

¹⁵ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân An te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âli İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibâsen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

¹⁶ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkârî, *VAK'ATU SİFFİN*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1410/1990), 220; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzûrî, *ENSÂBÜ'L-EŞRAF*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-BAHRÜ'Z-ZEHHÂR*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143.

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırılmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çığırıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." buyurdu.²²

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit

¹⁷ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *SAHİHU MÜSLİM*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *VAK'ATÜ SİFFİN*, 220; Belâzürî, *ENSÂBÜ'L-EŞRAF*, 5/133-134.

¹⁸ Nasr b. Müzâhim, *VAK'ATÜ SİFFİN*, 220; Belâzürî, *ENSÂBÜ'L-EŞRAF*, 5/134.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27. Nasr b. Müzâhim, *VAK'ATÜ SİFFİN*, 216; Belâzürî, *ENSÂBÜ'L-EŞRAF*, 5/136; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âlî'l-MASNÜ'A fi'l-eh'âdisi'l-mevzû'A* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

²⁰ Belâzürî, *ENSÂBÜ'L-EŞRAF*, 5/136.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcîd", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), "Menâkıb", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi SAHİHI İBN HİBBÂN*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164.

²² Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebî'hî (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Akdiyye", 20; Buhârî, "Büyü", 100 (No. 2105); "Husumât", 5 (No. 2289); "İtk", 8 (No. 2396); "Vesâyâ", 4 (No. 2594); Müslim, "Radâ", 36-37; Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Talâk", 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, "Radâ", 8 (No. 1157); "Vesâyâ", 5 (No. 2120); Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdüfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Talâk", 48 (No. 3482-3487); Ebû Abdillâh Muhammed b. Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istilhâk meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

عبد الغفار بن الناسم، عن مدي بن 4بت عن البراء بن 2ازب قال: **كُنْتُ لِبِئْسَ سَلْطَانٍ وَمَعَهُ مَعَاوِيَةُ فَنَالَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى مَعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ»** **نصر، في**
لَعْنَةُ النَّبِيِّ وَالْمَنْبُوعِ، اللَّهُمَّ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى مَعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ، فَنَالَ الْبَرَاءُ [بِهِ: مِنْ] لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ؟ نَالَ مَعَاوِيَةُ لَمْ

Berâ' b. Âzib → Adî b. Sâbit → Abdülğaffâr b. el-Kâsım isnadıyla Nasr b. Müzâhim'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce "Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum." dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

مَدَنِي أَوْ عَمَّش، عَنْ مَدْيِ بْنِ ٤ قَمَرٍ نَالَ [عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍ] نَالَ وَخَرَجَ مِنْ فَجِّ نَاطِرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ سَائِقٌ، نَلَّمَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَالَ: اللَّهُمَّ الْعَنْ الْعَنَّانَ وَالسَّائِقَ وَلِرَأْتِيبِ نَصْرٍ، عَنْ بَلْبَدِ بْنِ لَهْنَبٍ وَمَعَاوِيَةَ وَآخِرِهِ، وَكُهُو، كُهُمَا نَالَ وَإِلَّا خَر

Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer → Ali b. el-Akmer → A'meş → Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yezîd) de onunlaydı. Biri bineğin önünde onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce "Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et." dedi.²⁴

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

أَقْل: أَخْبَرْتُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ كَثِيرِ بْنِ يَحْيَى الْبَصْرِيِّ فِي حَدِيثِنَا غَسَانَ بْنِ مَضَرَ فِي حَدِيثِنَا سَعِيدِ بْنِ

يَدْرِزْنَ نَصْرَ بْنَ عَاصِمِ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِيهِ فِي دَخَلْتُ مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَصْحَابُ لِي، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُونَ: نَعُوذُ بِكَ يَا مَعْزُومَ اللَّهِ مِنْ غَضَبِ اللَّهِ وَغَضَبِ رَسُولِهِ! قُلْتُ: مَا هَذَا! قَالُوا: مَعَاوِيَةُ قَبِيلٌ أَخَذَ بِيَدِ أَبِيهِ وَرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَنْبَرِ يَخْرُجَانِ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيهِمَا قَوْلًا

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.' dediler."²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

ثَنَا خَلْفٌ ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جَمَّانٍ عَنْ سَفِينَةَ مَوْلَى أُمِّ سَلْمَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَفْيَانَ عَلَى بَعِيرٍ وَمَعَهُ مَعَاوِيَةُ وَأَخُوهُ أَحَدُهُمَا يُوَقُودُ الْبَعِيرَ وَالْآخَرُ يَسُوقُهُ، فَقَالَ وَلِلَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْحَامِلِ وَالْمَحْمُولِ وَالْقَائِلِ السَّائِقِ

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî

²³ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffin*, 217-218.

²⁴ Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffin*, 220.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resülü de onları böyle görünce “Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin” dedi.²⁶

3.4. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

لقيس بن حفص نا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه ابي دخلت
رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه يقولون نعوذ باV عز وجل من غضب الله ورسوله قلت
ثمأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعن الله لمقود به
القائد

Ebû Nasr Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Kays b. Hafs isnâdıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: “Mescide girdiğimde ashabın ‘Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah’a sığınırız!’ dediklerini duydum. ‘Neyiniz var?’ dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin!’ dediğini söylediler.²⁷

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

ثنا السكن بن سعيد قال نا عبد الصمد قال نا أبي و ثنا حماد بن سلمة عن سعيد بن مان عن
بنة رضي الله عنه أن النبي كان جالسا فمر رجل علىعير وبين يديه قاييد وخلفه سائق فقال لعن الله
لاقائد وللسائق ولأراكب

Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah’ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah “Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!” buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

نه قول الرسول ع وقد رآه مقبلا على حمار عاويه يقود به ويزيد ابنة يسوق به: لعن الله القائد
لراكب لسائق

Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân’ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Binddiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah “Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin.” dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

ثنا العباس بن الفضل الأسفاطي ثنا موسى بن اسماعيل ح و ثنا عبد الرحمن بن لالحسين
لأعابوري للتستري ثنا عقبه بن سنان للارع قالنا ثنا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد أبي مسلمة عن
فقاومزين عاصم الليثي عن أبيه قال : دخلت مسجد المدينة فاذا الناس يقولون نعوذ باV من غضب الله و
رسوله قال قلت : ماذا ؟ قالوا : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره

²⁶ Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Belâzürî, *EnsAbü'l-eşRAF*, 5/136.

²⁷ İbn Ebî Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *KitAbu'l-ÂHÂD ve'l-mesÂni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

²⁸ Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından “ricâli güvenilir” notu düşülerek Sefîne’den isnâdı hazfedilerek nakledilmiştir. bk. Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâ'id ve menba'ü'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

لِفَأْخِذْ بِيَدِ ابْنِهِ فَأُ ٤ من المسجد فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم: لعن الله القائد و المقود و ويل
لجميع ما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Ebû Seleme Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Abbâs
b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dâri' →
Abdurrahmân b. el-Hüseyin isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi
ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze
ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O
sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun
üzerine 'Allah çekip götürün (adama) da götürülen (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden
yazık bu milletin haline!' dedi."³⁰

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

ثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العلاف، ثنا غسان بن
إن وثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب ول
الله صلى الله عليه وسلم يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذاك؟ قال:
ول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أنفا، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرجا، فقال
الله عليه وسلم: لعن الله القائد و المقود، و ويل لهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Gassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman
el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki:
"Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resûlullah'ın ashâbî 'Allah ve Resûlü'nün hiddetinden Allah'a sığınırız!' diye dua
ediyorlardı. Bende 'Niçin böyle (söylüyorsunuz?)' diyesordum. Dediler ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) konuşmayacağı
sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da
'Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin
haline!' dedi."³¹

3.9. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

ثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا
ان بن مضر، حدثنا أبو سلمة سعيد بن يزيد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله
ي الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من ذي الاستاه. وقال مرة أخرى: ويل لأمتي من فلان

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *MA'rifetü's-Sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyografisinde yer
vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. Bk.
Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdül-Gâbe fi MA'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed
Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbiye ait biyografideki benzer bir atıf için bk. Ebü'l-
Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/5- 6.

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) “Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” dedi ve bunu iki kez tekrarladı.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdırrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzib ile Abdullah b. Ömer’den nakledildiği görülmektedir.

4.1. Sefîne Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme’nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne’nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdırrahmân veya Ebû’l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne’nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman’ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillah ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

Saîd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saîd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne’den rivayette etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur “Hilafet otuz senedir” rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be’sa bih) kendisini ta’dîl ederken Ebû Hâtîm’in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra’da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saîd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180/796 civarında Basra’da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi’l-müntehâ fi’t-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet

³² İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî’yi tanıtırken söz konusu tel’în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym’ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 2/784-785.

³³ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

³⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü’l-’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu’avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kâşif fi ma’rifeti men lehû rivâye fi’l-Kütübi’s-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru’l-Kible – Müessesetu’Ulûmil’-Kur’ân, ts.), 1/433. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü’d-du’afâ’i’s-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1986), 42; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu’t-Târîhi’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu’s-sikât*, thk. Muhammed Abdülmû’id Hân (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmaması konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle mechûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humejd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika),

³⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/677; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-tehzib*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

³⁷ *ان يرى القدر* bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

³⁸ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

³⁹ *ان لم ي البخاري* *تكتلي* Buhârî'nin bu tutumu, onun

Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkîd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medînî (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl.?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarîkinin de makbul olduğu, sened bakımından problemlili olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne→ Abdülvâris b. Saîd→ Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl. ?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 97/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve'tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

⁴¹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

⁴² نأى ورجالbk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

⁴³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'ab fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

⁴⁴ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-Âlâm*, 8/24.

fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsim, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

ĞASSÂN b. MUDAR (öl. 184/800)

Âsim kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) tezkiesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

⁴⁷ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A'Âmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

⁵¹ Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Medârü'l-hadîs" 174.

⁵² Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*, 7/107.

⁵³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁵⁵ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*, 7/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru A'Âmi'n-nübelâ'*, 10/360-364.

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *TÂRİHU RUVÂTİ'L-HADİS* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. AsBAĞ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-SAHİH*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-SAHİH* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

MuHAMMED b. AbdİrrAhMÂN (öl. ?)

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'LÂMi'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehbî, *Kitâbu tezkirâti'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁶² Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁶³ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁶⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru A'LÂMi'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁶⁶ Zehebî, *Kitâbu tezkirâti'l-huffâz*, 3/853-855.

⁶⁷ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁶⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru A'LÂMi'n-nübelâ*, 17/84-85; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 8/752-753.

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehlinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-SİKÂT*'inde zikrettiği ve *es-SAHİH*'inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâid*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-HASAN b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfız, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeün* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhıye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtım gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

⁷⁰ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *MeğÂNİ'l-AHYÂR fî şerhi esÂmi ricÂli Me'Âni'l-ÂSÂR*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-SİKÂT mimmen lem YAKA' fî'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâT*, 9/98.

⁷² زَيْدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ رَوَاهُ بِمَحْمُودٍ عَنِ الْعَلَفِ بْنِ عَدِيٍّ bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, 6/459 (No. 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisindedir. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid ALÂ mecmâ'i'z-zevâid* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁷³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ – Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁷⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübki, *TABAKÂTÜ'Ş-ŞAFİ'İYYETİ'L-KÜBRÂ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âmi'n-nübelâ'*, 14/157-162.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *TABAKÂTÜ'LEMÂ'İ'L-HADİS*, 2/424-426.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru'l-Âmi'n-nübelâ'*, 16/356-359.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet “zaîfün bi-hâze'l-isnâd” hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbü'rî (hâfiz imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkide herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbûrî, İbrahîm b. Ahmed el-Vâsîti, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarîkide Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet “zaîfün bi-hâze'l-isnâd” hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürrre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Kesîr b. Yahyâ (öl. ?)

⁷⁹ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (fMekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târihu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁸¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/158-159.

⁸³ İbn Hibân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 3/446; Mizî, *Tehziibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîîlik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif ^{عنه} kalıpla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî' durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemlili olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzib Tarîki

Berâ' b. Âzib (öl. 71/690 ?)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzib b. el-Hârîs b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve Sıffîn gibi hadiselerde bulunmuştur. Kûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebîî gibi birçok tâbîî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzib, 71/690-691'de yine Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734 ?)

Tâbîûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

Abdülğaffâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'dan sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîîlik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan Abdülğaffâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtim (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Mûzâhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile Abdülğaffâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclî, *MA'rifetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

⁹² ^{عنه} bk. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-*

hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahriç edilmiş ve bu durum onun tezkiyesi yönünde bir karine sayılabilse⁹³ de Abdülgaffâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdirrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halîfe Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl. ?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbîûn neslinden olup Kûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtim (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbîûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim ve Şa'bi gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebî Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güvenilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şîlikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehlinde olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir Râfîzî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Ma'în (leyse bişey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarikinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagandasına

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 6/261; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/174; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 41/262;

⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

⁹⁷ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 1/154; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/432.

⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

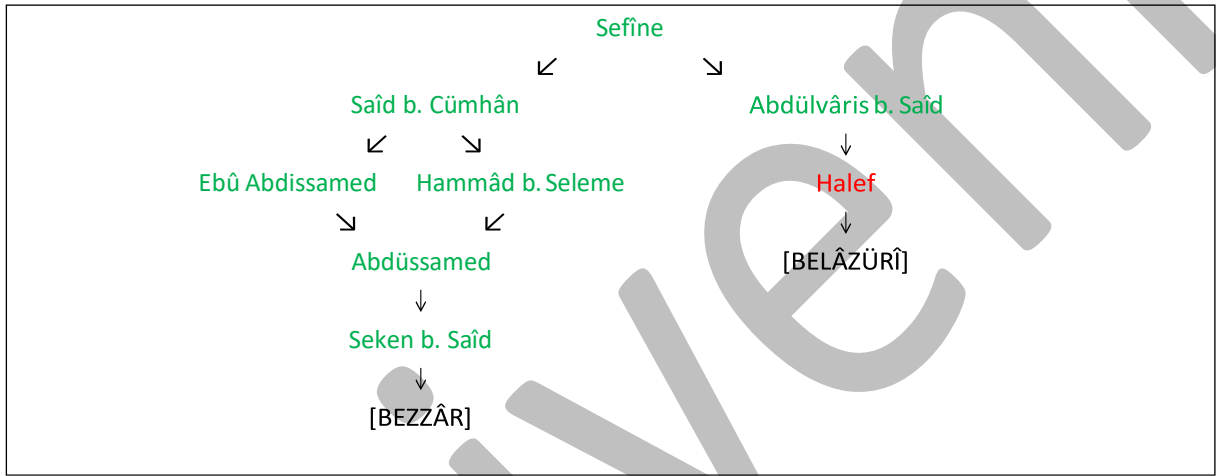
⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübela'*, 6/226-248.

¹⁰⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/257.

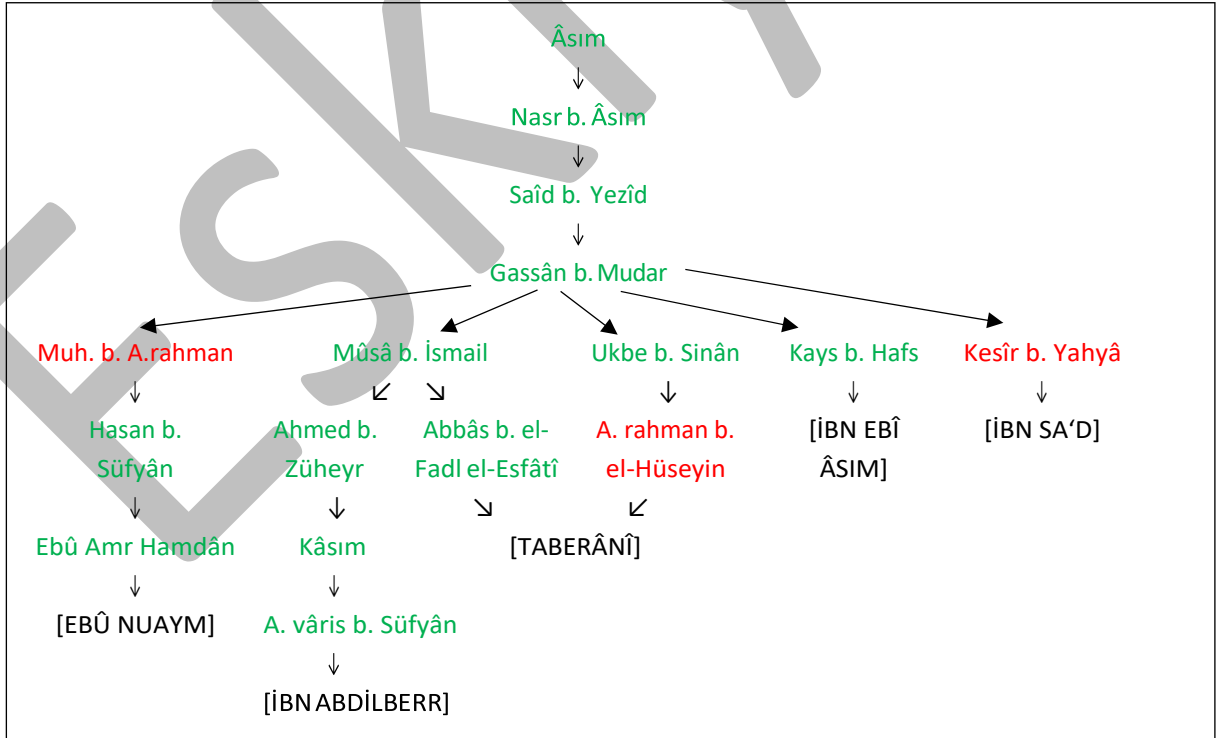
¹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

varmayan ılımlı bir Şîlikle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhîm rivayetinin İbn Ömer tarîkînin de terk edilmesigerekmeğidir.

Sonuç olarak Abdülgaffâr ve Telîd'ten ötürü Nasr b. Müzâhîm (öl. 212/827-828) rivayeti, Kesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkıtâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Sefîne tariki ile gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 2: Âsım tariki ile gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer

almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde

¹⁰⁶ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ bk. İbn Sa'd, *et-Tarîk*, 1/107.

TABAKÂTÜ'l-kübrâ, 7/54-55.

¹⁰⁷ Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: OTTO Yayınları, 2019), 197-354.

¹⁰⁸ Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği, objektiflik bakımından tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde "itidal"den ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

¹⁰⁹ Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan “Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!”¹¹² şeklindeki ibareler, *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebî Âsım, Taberânî ve

¹¹⁰ İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri “Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği”, *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *SİYASİ Düşüncenin OluşumUNDA Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

¹¹¹ Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud “Sünne”, 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, “Fiten”, 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği “Ebu'z-zerkâ” ile tahkir içeren “estâh” ifadeleri yer almaktadır. Metindeki “seteh: estâh” kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-MA'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan “racülen müstehen” şeklindeki nitelendirme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 59/204.

¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

¹¹³ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidî*, 229; Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, “Fiten” 83.

¹¹⁴ Bu tür rivayetler üzerinden küllî bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, “Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı”, Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

¹¹⁵ Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

¹¹⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili ivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'i (öl. 18/639) tel'in etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetdeki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'in içerikli rivayet, Emevî-Abbasî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefati sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah

¹¹⁷ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzi*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

¹¹⁸ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. عَدِيٍّ اصْبَنًا
٤

وَيَذَالِي bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-Sahâbe*, 6/112.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/143.

¹²⁰ هَؤُلَاءِ يَأْتِي أَرْلَيْتُمْ لَوْ
٤ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

¹²¹ لَوْ يَتَّبَعُونَ وَفِرْعَوْنَ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-*

Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye.¹²² veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendem. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."¹²³ ya da "Hz. Peygamber bana 'Ey Muâviye! Eğer hükümler olursan iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim."¹²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira "fitne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebcil ettirmek istendiği görülmektedir. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de "Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.¹²⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydireyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!"¹²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.¹³⁰

¹²² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/417.

¹²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü'l-Ümî'l-Kur'an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. A. Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

¹²⁵ Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kalamî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

¹²⁶ داء باعساود جؤلد نطقه يف تن لت باه القيل لري له؟ ال باه ا ف ؤف امة ليعوم ت جليتي زي9:

لزام اللعاعة bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/429, 431.

¹²⁷ Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/425.

¹²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benû Abbâs kısmı yer almamaktadır.

¹²⁹ bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39.

¹³⁰ لة جؤوما لة bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38.

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemleri görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'în içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâlî ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasi figürlerin tebci yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmeli önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu figürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılanın hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-HASİS şerhu ihtisârü 'ulûmi'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.

Aşikkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958

Aycan, İrfan. *SALLANATA Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstihlaları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-MA'bûd şerhu Süneni Ebî DAVÛD*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.

Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *MeğÂNİ'l-AHYÂR fî şerhi esÂmi ricâli Me'Âni'l-ÂSÂR*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensÂbi'l-eŞRÂF*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRÛ'z-zehâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-SAHİH*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.
- Canikli, İlyas. *SiYAsi Düşüncenin OluşumUNDA HADİSlerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şû-Sünnî İhtilafının HADİS Rivâyetine YANSIMALARI*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî DÂVÜD*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTÜ'l-fukahâ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve TABAKÂTÜ'l-Asfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-SAHÂbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid ALÂ mecmâi'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Saîd. *SiYAsi-İctimai HADİSlerle HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Mecmâ'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ASHÂb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂtü ulemâi'l-HADİs*. thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî du'afâ'ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkûvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-ÂHÂD ve'l-mesÂni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-TA'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dımaşk: Müessesetü Ulûmî'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-SAHÂbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *LisÂNü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğif el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsıme, 1413.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahimez-Zeybek-Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *el-İhsÂN fî takrîbi SAHİhi İbn HibBÂN*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'AS ve'l-meġÂZi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-TA'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboĝa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Abdillâh. *es-Sikât mimmen lem YAKA' fî'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünenü İbni MACE*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *LisÂNü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.

- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebi. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTÜ'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *MA'rifetü's-sikât*. thk. Abdüalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-türâsi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, A. Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ – Dâru İhyâit-türâsi'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği". *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Kennedy H. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam* 7/759-760. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr. *Vak'atü Sıffin*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1410/1990.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-riCâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müesasetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *SAHİHU Müslim*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdüfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu matbu'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyye Ş'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *TABAKÂTÜ'Ş-ŞAFİ'İYYETİ'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdüfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-MASNû'A fi'l-ehÂDîsi'l-mevzû'A*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ÂT fi TABAKÂTi'l-lugAViyyîn ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-RÂVî fi şerhi TAKRİBİ'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FEVÂ'idü'l-mecmû'A fi'l-ehÂDîsi'l-mevzû'A*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân An te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *Hadisın Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi mâ'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirâti'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru'l-Âmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Eskiyeni

İngilizce Dil Editörü Makale İnceleme Formu

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halîfe el- Mu'tazîd-
Billâh Örneği

Dil Editörü 12

Mart 2022

Makalenin başlığı İngilizce açısından uygun mu?

- Uygundur.

Makalenin özeti İngilizce açısından uygun mu?

- Uygundur, bu şekli ile yayımlanabilir.

Makalenin anahtar kelimeleri, İngilizce imla açısından doğru yazılmış mı?

- Uygundur, bu şekli ile yayımlanabilir.

Dil editörü olarak üzerinde düzeltme yaptığınız makale metnini, ek dosya olarak DergiPark sistemine eklediniz mi?

- Evet

İngilizce metin tashih mi edilmeli, baştan mı çevrilmelidir?

- Tashih edilmesi yeterlidir.

Diğer

- Metin üzerinde yapılan düzeltme ve önerilerin yapılması durumunda metnin yayınlanması uygundur.

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahli: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID: 05n2cz176)

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University

Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith

Muğla/Turkey

mustafatanriverdi@mu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh

Abstract

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkîm (arbitration) with the Battle of Siffin (37/657), which took place between Alî (d. 40/661) and Mu'âwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsîd period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused. The fabricated (mawdu') hadîth is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with fitna (trial), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsîd conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsîd period, and some 'Abbâsîd caliphs such as Saffâh, Mansûr and Mahdî were praised as if Prophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes.

An extraordinary example of this situation is that fabricated narrations was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khutba) to be delivered on the pulpits (minbar) on fridays against Mu'âwiya (d. 60/680) and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abû Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sûra al-Isrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Açıklamalı [A1]: Tahkim ifadesinin metin içindeki ilk kullanımında İngilizce karşılığının parantez içinde kullanılması faydalı olacağı kanaatindeyim. Tahkim'in İngilizce karşılığının arbitration diye biliyorum, teyit etmeniz iyi olur.

Sildi: in the language of the

Sildi: news

Sildi: (

Keywords

Hadîth, Fabrication, Curse, Tarikh, 'Abbāsids, Mu'tazid Bi'llāh

Tel'in İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billāh Örneği

Öz

Tel'in söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'in ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan Sıffin (37/657) hadisesiyle Tahkim sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir.

Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraflar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcil yahut tahkir içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir.

Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'in bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billāh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye (öl. 60/680) olmak üzere Ümeyyegoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60) gibi bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazid-Billāh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazid-Billāh

Giriş

İslam Tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tedricî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasî ve toplumsal güven

atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemal ve Sıffin hadiseleri, İslam Tarihinde telafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki "fitne" ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nitekim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricilik ve Şillik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbâsî çekişmesi de birtakım politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Öyle ki başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasi ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amiller incelenmeyecek olup Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru olan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek ele alınacaktır. Bu örnek, Abbâsî halifesi

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan Osman el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-Hadis*, (Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Uşûl'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velid b. Yezid'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar fitne ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk fitne olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. Bk. Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk fitne olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. عنه بدهب قوله

عنه بدهب قوله Birinci fitne yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir

ashâbından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci fitne yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashâbından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü fitne vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü fitnenin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. Buhârî, "Meğâzî", 9 (No. 3800)

³ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kâble't-tedvin*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidî Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.

⁴ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecû'n-Nakd fi ulûmi'l-Hadis* (Dimeşk; Dârü'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin kullanıldığı bildiride yer almaktadır.

Bu bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasi çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halifenin marifetiyle belli bir şahıs ve zümreyi hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan bir diğer husus ise halifenin, tel'in içeren rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bu rivayetlerin doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Abbasî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın (279/892-289/902) gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarifleri hadis tekniği açısından ele alınmakta, sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulmaktadır.

Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'in içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden etraflı bir şekilde tenkide tabi tutulduğu bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'in metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrılmaktadır.⁵

1. Mu'tazid-Billâh'ın Tel'in Bildirisi

Tel'in faaliyetlerinin tarihi geçmiş irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetin ikinci yarısına yansıyan yönetim zafiyetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karşıklık ve fitne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, taraflar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağına tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin taraflar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'in faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik söz konusu nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Muâviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan Sıffin (37/657) hadisesi ile Tahkim

⁵ İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünni İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

⁶ Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230. 254-258.

sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şiî kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ Öyle ki Mu'tazid-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye b. Ebî Süfyan'a (öl. 60/680) lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başlamış, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Ancak Halife, Cuma namazlarında Ümeyye oğullarının tel'ini için kâtipleri vazifelendirerek onlardan ortak bir metin oluşturmalarını istemiştir. Halife bununla da kalmamış, daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlanan tel'in metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde daha önce belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda idari bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi saikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'in kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şiîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgili bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

⁷ Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma", *Lânet KİTABI*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *SALLANATA Giden Yolda Mu'Âviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 122-125. Tel'in söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme ge(tiri)lmışse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini göstermektedir. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri hedeniyle bazı isimler, Şiî-İmâmî gelenekte cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara "lanetli mescitler" olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

⁸ Me'mun'un Ehl-i Beyt'e mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazid-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımlarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden islah etmiştir. Bk. H. Keneddy, "al-Mu'tazid Bi'llâh", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

¹⁰ Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn ez-Zirikfî, *el-*

Taberî'nin son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanın gerekçesi sadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* [bu ayetle murâd edilenin Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilâfi yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *لَا تَلْعَبُونَ* [Lanetlenmiş Ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine atfı yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *لَا تَلْعَبُونَ* ibaresinin umumiyetle *رُفُلًا قَوْمًا* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildiriye rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevlinde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanacak ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınacaktır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezid de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

A'lâm: Kâmûsü terâcim (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof TABİB MUHADDISLER* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. Ayrıca Halife'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. Çünkü o, söz konusu bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meyllettireceği endişesini taşıdığını iletmesinden sonra vazgeçmiştir. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/63.

¹¹ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹² *مَقَامًا لِلَّهِ وَاللَّهُ يَهْوَى مَوْلَاهُ وَأَبَا* لَهُ: لَمْ يَلْعَبُوا بِرُفُلٍ قَوْمًا أَوْ بِدَمٍ لَا يَأْتِي إِلَّا بِالْإِنْفِاسِ وَالْأَلْبَانِ

¹³ bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/57-58.

¹⁴ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkiâ 56/51-53.

¹⁵ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili Âyil-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Ebû Abdillâh Fahrüddin er-Râzi, *et-Tefsîru'l-kebir*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âli İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibasen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

¹⁶ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkârî, *Vak'atü Siffin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru'l-ceyl, 1410/1990), 220; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); Ebû'l-Kâsim Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mucemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143.

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtilik yapması için çağırılmış, o da yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinden öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürünüz!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennemin dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet olsun." ve "Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." buyurdu.²²

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halife'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit

¹⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Saîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; Ebü Dâvud Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffin*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/133-134.

¹⁸ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffin*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/134.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffin*, 216; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136.

²¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; Ebü İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), "Menâkib", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164.

²² Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebî'hî (öl. 53/673) Ebü Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Akdiyye", 20; Buhârî, "Büyü", 100 (No. 2105); "Husumât", 5 (No. 2289); "İtk", 8 (No. 2396); "Vesâyâ", 4 (No. 2594); Müslim, "Radâ", 36-37; Ebü Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Talâk", 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, "Radâ", 8 (No. 1157); "Vesâyâ", 5 (No. 2120); Ebü Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde (Halep: Mektebetu matbu'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Talâk", 48 (No. 3482-3487); Ebü Abdillâh Muhammed b. Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihlak meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda geçmektedir.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

شهد الغفار أن الناسم، عن لُدي أن أبت عن البراء أن لُازب قال: **قُلْتُ** كَبُو سَدْلَانِ وَمَعَهُ مَعَاوِيَةُ فَذَالَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ

صِر

لِنَ تَلْبَعِ وَالنَّبِيعِ إِلَيْهِمْ لَيْلِكَ \ كُنْتُمْ سَمِعْتُمْ، فَذَالَ الْبِرَاءَ [بِهِ: مِنْ] الْكُنْتُمْ؟ ذَالَ مَعَاوِيَةَ

Berâ' b. Âzib → Adî b. Sâbit → Abdülğaffâr b. el-Kâsım isnadıyla Nasr b. Müzâhim'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce "Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum." dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

هَدَيْتِي أَيْ عَمَشَ، عَنْ لُذِيِّ أَنْ كُنْتُمْ نَالِ [عَبْدَ اللَّهِ] نَالَ وَخَرَجَ مِنْ فَجٍ نَظَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ سَائِقٌ، نَظَرَ نَظَرَ إِلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَالَ: لَيْتُمْ لَعْنُ الْقَائِدِ وَالسَّائِقِ وَلِرَبِّبِ **صِر**، عَنْ بَلِيدِ أَنْ لُغَرَّبَ وَمَعَاوِيَةَ وَآخُوهُ، كُنْتُمْ مَعَهُ نَالَ [وَأَخْرَجَ]

Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer → Ali b. el-Akmer → A'meş → Tefid b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yezîd) de onunlaydı. Biri bineğin önünde onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce "Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et." dedi.²⁴

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

أَقْل: أَخْبَرْتُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ كَثِيرِ بْنِ يَحْيَى الْبَصْرِيِّ فِي حَدِيثِنَا غَسَّانَ بْنِ مَضَرَ أَقْل: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ

يَدْرِيقَ نَصْرَ بْنِ عَاصِمِ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالِي دَخَلْتُ مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَصْحَابُ لِي، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُونَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِ اللَّهِ وَغَضَبِ رَسُولِهِ! قُلْتُ: مَاذَا قَالُوا؟ مَعَاوِيَةَ قِيلَ أَخَذَ بِيَدِ أَبِيهِ وَرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَنِيرِ يَخْرُجَانِ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا قَوْلَا

Âsim el-Leysi → Nasr b. Âsim → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysi dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.'"²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

ثَنَا خَلْفٌ ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جَمْهَانَ عَنْ سَفِينَةَ مَوْلَى أُمِّ سَلْمَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا فَمَرَّ أَبُو سَفِينَانَ عَلَى بَعِيرٍ وَمَعَهُ مَعَاوِيَةُ وَأَخٌ لَهُ أَحَدُهُمَا يَوْقُودُ الْبَعِيرِ وَالْآخَرُ يَسُوقُ قَالَ وَلِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعْنُ اللَّهِ الْحَامِلَ وَالْمَحْمُولَ وَالْقَائِدَ وَالسَّائِقَ

Sefîne → Abdülvâris b. Saïd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî

²³ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Süffîn*, 217-218.

²⁴ Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Süffîn*, 220.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" dedi.²⁶

3.4. İbn Ebî Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

ثنا قيس بن حفص نا بان بن مضر عن سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت
بجرسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه يقولون نعوذ بالله عز وجل من غضب الله ورسوله قلت
شأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعن الله لمقود به
القائد

Ebü Nasr Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saïd b. Yezîd→ Gassân b. Mudâr→ Kays b. Hafs isnâdıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescide girdiğimde ashabın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınınız!' dediklerini duydum. 'Neyiniz var?' dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah çekip götürüne de götürülüne de lanet etsin!' dediğini söylediler.²⁷

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

ثنا السكن بن سعيد قال نا عبد الصمد قال نللي وحدثنا حماد بن سلمة عن سعيد بن جهمان عن ينة
رضي الله عنه أن النبي كان جالسا فمر رجل عليه وبين يديه قائد وخلفه سائق فقال لعن الله
للقائد وللسائق ولراكب

Sefine→ Saïd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saïd isnâdıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

نه قول الرسول ع وقد رآه مقبلا على حمار عاويه يقود به وي زيد ابنه يسوق به: لعن الله القائد
لراكب لسائق

Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebü Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

ثنا العباس بن الفضل الأاطي ثنا موسى بن اسماعيل ح وحدثنا عبد الرحمن بن الحسين
الله وللعبور يلتسنري ثنا عقبه بن سنان لمدارح قالنا ثنا عسان بن مضر عن سعيد بن يزيد أبي مسلمة عن
بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد المدينة فإذا الناس يقولون نعوذ بالله من غضب
خوسول الله فقلت: ماذا؟ لوا: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب على منبره فقام

²⁶ Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. Bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşîf*, 5/136.

²⁷ İbn Ebî Âsım Ebü Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âhid ve'l-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

²⁸ Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefine'den isnâdı hafzedilerek nakledilmiştir. bk. Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alf el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Muhammed Derviş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

²⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

لَأُخَذَ بِيَدِ ابْنِهِ فَأُ ٤ من المسجد فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله القائد والمقود ويل
لهيوملهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Ebû Seleme Saïd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Abbâs
b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saïd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Ukbe b. Sinân ed-Dâri' →
Abdurrahmân b. el-Hüseyin isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî dedi
ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze
ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O
sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun
üzerine 'Allah çekip götürün (adama) da götürülen (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden
yazık bu milletin haline!' dedi."³⁰

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

ثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العلاف، ثنا غسان بن إن
وثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب ول
الله صلى الله عليه وسلم يقولون: عذبا من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذاك؟ قال:
ول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أنفا، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرجا، فقال الله
عليه وسلم: لعن الله القائد والمقود، ويل لهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saïd b. Yezîd et-Tâhî → Gassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman
el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî diyor ki:
"Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resûlullah'ın ashâbı 'Allah ve Resûlü'nün hiddetinden Allah'a sığınırız!' diye dua
ediyorlardı. Ben de 'Niçin böyle (söylüyorsunuz?)' diye sordum. Dediler ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) konuşma yaptığı
sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da
'Allah çekip götürüne de götürülüne de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin
haline!' dedi."³¹

3.9. İbn Abdilberr (öl. 463/1071) Rivayeti

حدثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا
بن مضر، حدثنا أبو سلمة سعيد بن يزيد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله
صلى الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من ذي الأستاه. وقال مرة أخرى: ويل لأمتي فلان

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsim el-Leysî'nin biyografisinde yer
vermiş, oğlu Nasr b. Âsim'in kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. Bk.
Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe fi ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed
Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbiye ait biyografideki benzer bir atif için bk. Ebü'l-
Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saïd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmail → Ahmed b. Zühreyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadiyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!" dedi ve bunu iki kez tekrarladı.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdırrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzîb ile Abdullah b. Ömer'den nakledildiği görülmektedir.

4.1. Sefîne Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdırrahmân veya Ebû'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkerî, Sâlim b. Abdillâh ve Saïd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

Saïd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saïd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebî Evfâ ve Sefîne'den rivayette etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris rivayette bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dil ederken Ebû Hâtîm'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saïd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saïd el-Basrî 180/796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhî'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet

³² İbn Abdilberr, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'in rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/784-785.

³³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/684-685; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

³⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *el-Kişîf fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübü's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible – Müessesetu'l-Ülûmil-Kur'ân, ts.), 1/433. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ'is-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

³⁵ Zehebî, *el-Kişîf*, 1/673.

kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmaması konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâreseyi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dfili ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle mechûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureyş veya Temimoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kimseler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika),

³⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-tehziib*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-'Âsime, 1413), 632.

³⁷ ان يرتفقوا له bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

³⁸ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

³⁹ ان زعم البخار بن عبد الرحمن بن زيار بن الزوي بن شاذان

Buhârî'nin bu tutumu, onun

Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/364.

Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebü Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkid gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebî Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtîm er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl.?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarafının da makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne → Abdülvâris b. Saîd → Halef isnadiyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796 ?) Sefîne'den (öl. 80/699 ?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkıta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl.?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 97/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiün kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir. Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru'l-Âmâ'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve'tabakâtü'l-Asfiyâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

⁴¹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzib*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 1/356.

⁴² *رواه* bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

⁴³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/112; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsabe fi temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

⁴⁴ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Ziriklî, *el-Â'lâm*, 8/24.

fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde (b. Diâme), Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsim, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saïd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saïd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdi nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri tarafından rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtîm (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dil edilmiştir.⁵⁰

ĞASSÂN b. MUDAR (öl. 184/800)

Âsim kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdi en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saïd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvî hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtîm (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadis) tezkiesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, meşgul olduğu işe nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrâhîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühîl gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musannifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlîsî (sika sadûk), Ebû Hâtîm (sika), İbn Hibbân (mütkin) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dil eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Şâdf b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

⁴⁷ Ebû's-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefevât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 3/184 dn.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

⁵¹ Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvî anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, "Medâru'l-hadis" 174.

⁵² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

⁵³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 7/51; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

⁵⁵ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/169-170, Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru'l-Âmî'n-nübelâ*, 10/360-364.

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî olup 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târihu ruvâti'l-HADİS* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Muhammed başta olmak üzere Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkin) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebî Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuna beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-Saħih*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef (el-Müntekâ)* ve *es-Saħih* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebû'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdilberr de aynı tariikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdilberr gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdilberr rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öl. ?)

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁶² Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'at*, 2/251.

⁶³ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁶⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'i'l-HADİS*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁶⁶ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 3/853-855.

⁶⁷ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁶⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mütemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru A'LÂMİ'n-nübelâ*, 17/84-85; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 8/752-753.

Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. Abdîrrahmân el-Allâf, Basra ehliinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebî Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Satîh*'inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâ'id*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-HASAN b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfiz, sebt, müsnid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkîye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsnid, hâfiz ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şîf eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

⁷⁰ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr fî şerhi es-ami ricâli Me'âni'l-Asâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/547; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *es-Sikât mimmen lem YAKA 'fi'l-kütübü's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

⁷² يعحصين بن عبد الرحمن لعلاف ليرؤفه bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753).

Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. Bk. Ebû Abdillâh Halîl b. Muhammed b. Avdillâh el-Arabî, *el-Ferâid alâ mecmâ'iz-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

⁷³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifil-kütübü'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-müsenâ – Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁷⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâm n-nübelâ*, 14/157-162.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis*, 2/424-426.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru'l-Âlâm n-nübelâ*, 16/356-359.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdîrrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdîrrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığı bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebû'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbü'rî (hâfiz imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarihte herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-'Âbü'rî, İbrahim b. Ahmed el-Vâsıtî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtîm (sadûk) tarafından ta'dîledilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbü'nî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarihte Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtîm (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Kesir b. Yahyâ (öl. ?)

⁷⁹ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî b. Nukta, *Tekmilatü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (fMekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir b. Alf b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefevât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁸¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alf b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁸² İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikâir*, 7/158-159.

⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikâir*, 9/15; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 3/446; Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zûr'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtîm (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zûr'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîîlik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif ^{بهرت} kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî' durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemli olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzîb Tarihi

Berâ' b. Âzîb (öl. 71/690 ?)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzîb b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve Siffin gibi hadiselerde bulunmuştur. Küfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebîî gibi birçok tâbî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzîb, 71/690-691'de yine Küfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734 ?)

Tâbiündan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclîf (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtîm (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

Abdülğaffâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'dan sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîîlik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan Abdülğaffâr, Nesâî (metrûku'l-hadis), Ebû Hâtîm (metrûku'l-hadis) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Müzâhim rivayetinin Berâ tarihinde yer alan Adî b. Sâbit ile Abdülğaffâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclîf, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 19/522-524.

⁹¹ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

⁹² ^{بهرت} bk. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 7/18-20; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/379-380.

hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahric edilmiş ve bu durum onun tezkियesi yönünde bir karine sayılabilir⁹³ de Abdülgaffâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şilliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdîrrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halîfe Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl. ?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbiün neslinden olup Küfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtîm (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkियeye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbiün'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhûr muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzim ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebî Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güvenilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şillikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehliinden olup adı Belfid şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiyeye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaretsöylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî' onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir Râfîzî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Ma'în (leyse bişey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarihinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagandasına

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 6/261; İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-Tâ'dil*, 6/174; İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk*, 41/262;

⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

⁹⁷ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 1/154; İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 1/432.

⁹⁸ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-Tâ'dil*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

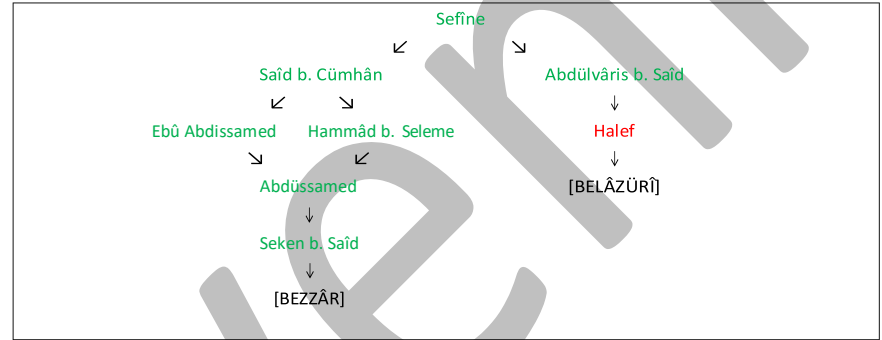
⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmi'n-nübelâ*, 6/226-248.

¹⁰⁰ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 1/257.

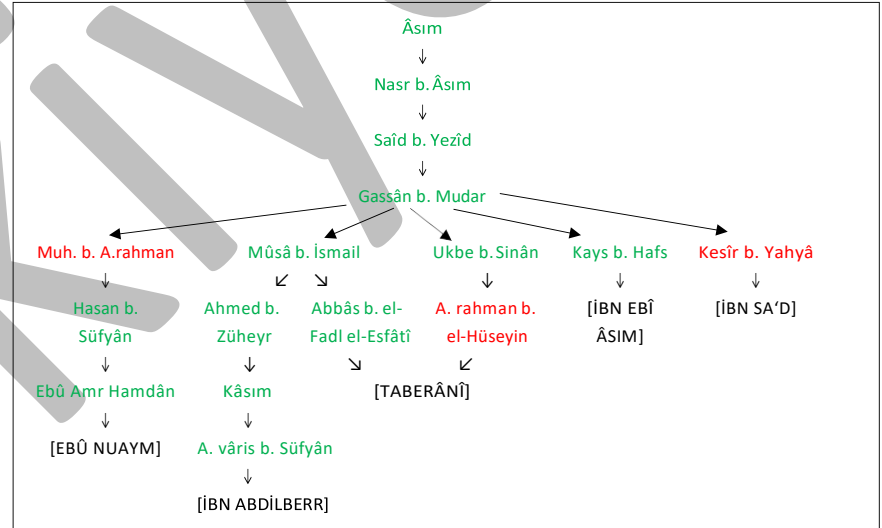
¹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

varmayan ılımlı bir Şiilikle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarîkinin de terk edilmesi gerekmektedir.

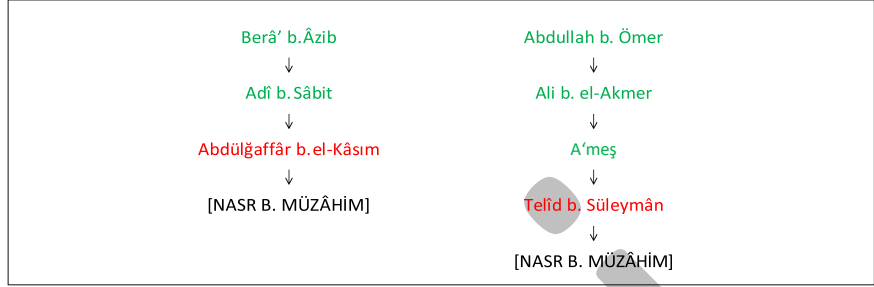
Sonuç olarak Abdülgaffâr ve Telid'ten ötürü Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) rivayeti, Kesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkitâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebî Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdilberr (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Sefine tariki ile gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 2: Âsım tariki ile gelen rivayetlerin toplu gösterimi

Tablo 3: Nasr b. Müzâhim rivayetlerin toplu gösterimi

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki benzer rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekabül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashâbın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir.¹⁰² Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.¹⁰³ Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir.¹⁰⁴ Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.¹⁰⁵

Öte yandan Nasr b. Müzâhim ile İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu

¹⁰² لم يقولوا ولا يذبحون لله تعالى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم، bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Ebî Âsım, *Kitâbu'l-Âhid ve'l-mesâni*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰³ لم يرحلوا فيه أو جرحوه، bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁴ لم يرحلوا فيه أو جرحوه، bk. İbn Ebî Âsım, *Kitâbu'l-Âhid ve'l-mesâni*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁵ لم يرحلوا فيه أو جرحوه، bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (Hadis no: 3839); Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, tel'î mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın lanet talepedilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binittil bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ Öyle ki, aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdilberr'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat itibai uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin *وَيُرْمِلُ عَلَيْهِ وَرَسُولَ اللَّهِ* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdilberr rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvî tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde

106 *bk. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, 7/54-55.*

107 *Hadîste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kırbaçoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi*

(Ankara: OTTO Yayınları, 2019), 197-354.

108 Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği, objektiflik bakımından tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde "itidal" den ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

109 Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbiye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvarîs b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan "Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!"¹¹² şeklindeki ibareler, *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum imâ edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfi durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyan gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebî Âsım, Taberânî ve

¹¹⁰ İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

¹¹¹ Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşılığı'nın bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebu'z-zerkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnû'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

¹¹² Taberânî, *el-Mu cemü'l-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdilber, *el-İstî'âb fi mârifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

¹¹³ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 229; Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

¹¹⁴ Bu tür rivayetler üzerinden küllî bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

¹¹⁵ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

¹¹⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

İbn Abdilberr'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili ivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihi gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyan (öl. 31/651-652) ile oğulları Muâviye (öl. 60/680) ve Yezîd'i (öl. 18/639) tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyan'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleyle dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muaviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah

¹¹⁷ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğ'izî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

¹¹⁸ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. اص، بنابر قول الجاح و دلي

¹¹⁹ لنعام، وبنادي bk. İbn Hacer, *el-İsabe fi'temyizi's-sahabe*, 6/112.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/143.

¹²⁰ لو ارايتم لو bk. İbnü'l-Cevzi, *el-Mevzü'ât*, 2/25-27.

¹²¹ لو يجرى بان قال bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevezü'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muaviye.¹²²² veya "...Ey Muaviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."¹²²³ ya da "Hz. Peygamber bana 'Ey Muâviye! Eğer hükümrân olursan iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim."¹²²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarına böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira "fitne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebcil ettirilmek istendiği görülmektedir. Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail'in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de "Bu kıyafet, senden sonra amcam Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.¹²²⁶ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbâsoğullarına ne oluyor da, ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydireyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirdin!"¹²²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.¹³⁰

¹²²² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru'l-Âlâmî'n-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Mashû'â*, 1/417.

¹²²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

¹²²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü Ulûmü'l-Kur'an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayette ilgili inceleme için bk. A. Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

¹²²⁵ Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kelimî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

¹²²⁶ دا باءسأودخوفسأود نطقة يف ن: نام القجر لكو له! ال: ايو: از و لوف امة ليوقت عليل

¹²²⁷ bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-Mashû'â*, 1/429, 431.

¹²²⁸ Süyûtî, *el-Le'âli'l-Mashû'â*, 1/425.

¹²²⁹ bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

¹²³⁰ كم زرحلث ده أطر نية bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39.

¹³⁰ لة أودا جأودا نةأوطدا نةأوطدا جأودا لة bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38.

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiriye yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemligörünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'fın içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebci yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmeli önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu figürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılanın hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-Hâsîs Şerhu ihtisârü 'ulûmi'l-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşikkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivayetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *SALLANATA Giden YolDA Mu'AVİYE b. Ebî Süfyan*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *'Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-Ahyâr fi Şerhi esâmî riCâli Me'âni'l-Asâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-BAHRÜ'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü 'd-du'afâ'is-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.
- Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Misrî, 1410/1989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şii-Sünni İhtilafının Hadis Rivâyetine Yansımaları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *TABAKÂTÜ'L-FUKAHÂ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve TABAKÂTÜ'L-ASFIYÂ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten HADİSLERİ ÖRNEĞİ*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrü'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vad'u fi'l-HADİS*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. *Ziyâd b. Ebîh (HAYAT - ŞAHİİYETİ - Devlet Adamlığı)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî. *Kitâbu't-TABAKÂT*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed, Ebû Abdillâh b. Avdillâh el-Arabî. *el-Ferâid ALÂ mecmâ'iz-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhisü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *SIYASİ-İCTİMÂİ HADİSELERLE HADİS MÜNASEBETLERİ*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ASHÂB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *TABAKÂTü ulemâi'l-HADİS*. thk. Ekrem el-Bûşî – İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsim b. Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târihu medineti Dumâşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saïd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsim Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd. *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbî'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebî Âsim, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu'l-ÂHÂD ve'l-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-TA'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dimâşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdüfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takribü't-Tehzib*. thk. Ebû'l-Eşbâl Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzibü't-tehzib*. nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-İhsân fi takribi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr el-Kureşî. *Siretü İbn İshâk el-Mübede' ve'l-meb'AS ve'l-meğâzi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-TA'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsim b. Abdillâh. *es-Sikât mimmen lem YAKA' fi'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.

- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-TABAKÂTÜ'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alf eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alf eş-Şeybânî. *Üsdü'l-GÂBE fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Alf Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcüd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, A. Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifil-kütübü'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ – Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği". *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Keneddy H. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam* 7/759-760. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "Mezû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr. *Vak'atü Sıffin*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1410/1990.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müsesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne KABLE't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Saîihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-NAKD fi ulûmi'l-HADİS*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu matbu'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmiyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alf. *TABAKÂTÜ'Ş-ŞAFİ'İYYETİ'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabî, ts.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-MASnû'A fi'l-ehâdisi'l-mevzû'A*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât fi TABAKÂTI'L-lugAViyyîn ve'n-NÜHÂT*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvi fi şerhi TAKRİBİ'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-FEVÂ'idü'l-mecmû'A fi'l-ehâdisi'l-mevzû'A*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân An te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tayâlisî, Ebü Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü'l-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *HADISIN DOĞUŞ VE GELİŞİM TARİHİNE YENİDEN BAKIŞ*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidî". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fi NAKDİ'r-riCİL*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-K.âşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetu 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Kitâbu tezkirAti'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru A'LÂMI'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Zirikî, Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-A'âm: Kâmusü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

19/03/2022

YAYIN KURULU KARARLARI

Karar-1

Eskiyeeni (1306-6218) dergisinin 20 Mart 2022 tarihli 46'ncı sayısında hakem değerlendirmesinde geçen aşağıda belirtilen makalelerin yayımlanmasına karar verilmiştir.

Üniversitelerdeki Bilimsel Yayıncılığın Kalite Süreçlerindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme	Araştırma Makalesi	Rifat TÜRKEL
Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği	Araştırma Makalesi	Mehmet Akif CEYHAN
Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması	Araştırma Makalesi	Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN
Şintoizm'deki Tanrı İnançının Japon Sosyal Yaşamına Etkisi	Araştırma Makalesi	Halil İbrahim ŞENAVCU
Değerlerin Doğasına Dair Üç Mesele: Güç, İrade Eylem	Araştırma Makalesi	Emrullah KILIÇ
Plotinos Felsefesinde Sudur ve Hipostaz Sisteminin Düzeni Üzerine	Araştırma Makalesi	Hüseyin AYDOĞAN
ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ: BİLGİ TANIMI BAĞLAMINDA HÜSÂM ÇELEBİ'NİN HATİBZÂDE TENKİDİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Bilal ÖZTÜRK
İBN KEMÂL'İN VÜCÛDRİSÂLESİ'NİN ALİ NİHAD TARLAN TARAFINDAN YAPILAN OSMANLICA TERCÜME EŞLİĞİNDE İNCELENMESİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Salim GUVEN
el-Müsülül'l-Akhiyyetü'l-Eflâtûniyye isimli Eser Bağlamında Vücûd-Vâcib Özdeşliğinin Kanıtlarının İncelenmesi	Araştırma Makalesi	Muhammed BEDİRHAN
Mûsikî Nazariyatı Tarihinin Keşfedilmemiş Bir Siması: Allâme Kutbuddîn Şîrâzî	Araştırma Makalesi	Sema DİNÇ, Ahmet ÇAKIR

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halife el-Mu'tazîd-Billâh Örneği	Araştırma Makalesi	Mustafa TANRIVERDİ
Kur'ân'ın Müheymînliğinde İlâhî Vahiyeleerin Korunmuşluğu Üzerine	Araştırma Makalesi	Aslan ÇITIR
Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî'nin Yaklaşımı	Araştırma Makalesi	Ali KAYA
Âhirete Ait Ödül ve Cezanın Kur'ân'da sim ve Fiil Cümlesiyle İfade Edilmesi	Araştırma Makalesi	Bekir YILDIRIM
Şeyh Hâmid-i Velî'ye (Somuncu Baba) Atfedilen ve Ondan Bahseden Eserlerdeki Tasavvufî Kavramlar	Araştırma Makalesi	Mahmut ULU
Religion in the Age of Digitalization: From New Media to Spiritual Machines	Kitap İncelemesi	Hesna Serra AKSEL

Karar-2

Hakem değerlendirmesinden geçen aşağıdaki belirtilen makalelerin ise 20 Eylül 2022 tarihli 47'nci sayıda yayımlanmasına karar verilmiştir.

Immanuel Kant Bir Faydacı Olabilir mi?: Kant'ın, Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri	Araştırma Makalesi	Hümeyra ÖZTURAN, Fatıma GÜNER
Muhammed Âbid el-Câbirî'nin 'Üç Bilgi Sistemi Teorisi' Üzerine Eğitimsel Bir Analiz	Araştırma Makalesi	Fatih İPEK
Ayrık Beyin Vakalarından Teslise Yol Çıkar mı?	Araştırma Makalesi	Aykut Alper YILMAZ
Osmanlı Hukukunun Afgan Hukukuna Etkisi: Ceza ve Medeni Kanunları Örneği	Araştırma Makalesi	Mehterhan FURKANI
The Meanings of the Preposition "Bel" in the Qur'ân and the Problem of Its Translation into Turkish	Araştırma Makalesi	Servet DEMİRBAŞ

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tadid-Billâh Örneği**Mustafa Tanrıverdi** † Sorumlu Yazar/Corresponding AuthorDr. Öğr. Üyesi, Mugla Sıtkı Uoçman Üniversitesi (RORID: 05n2c2fi76)
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim DalıAssist. Prof. Dr., Mugla Sıtkı Uoçman University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Hadith, Mugla/Turkey

mustafatanrıverdi@mu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3329-00f9

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh**Abstract**

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35f656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkim (arbitration) with the Battle of Siffin (37f657), which took place between Ali (d. 40f66fi) and Mu'âwiya (d. 60f680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsîd period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the trophet (pbuh) was abused. The fabricated (mawdu') hadith is a word or an act that is fudged and attributed to trophet. The fabrication phenomenon, which started with fitna (disturbance), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsîd conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsîd period, and some 'Abbâsîd caliphs such as Saffâh, Mansur and Mahdi were praised as if trophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes. An extraordinary example of this situation is that fabricated narrations was turned into a curse

Yayın † published: 20 Mart/March 2022 Uabul † Accepted: fifi Şubat/Fabruary 2022

Geliş † Received: 07 Aralık/Decem ber 202fi De gerlendirme † teer Review: Dış Bagım sı2 † Externally teer-re viewed.

Hakem Raporları † teer Review Reports: ...

Atıf † Citation: Mustafa Tanrıverdi, "Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tadid-Billâh Örneği = An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh", *Eskiyeni* 46 (Mart/March 2022), 243-278.<https://doi.org/10.37697/jeskiyeni.fi033630>

© Mustafa Tanrıverdi | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadîd Bî'llâh (279f892-289f902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khubbah) to be delivered on the pulpits (minbar) on Fridays against Mu'âwiya and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the trophet cursed Abu Sufyân (d. 3fif65fi) and his sons Mu'âwiya and Ya2id (d. fi8f639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sura al-Isrâ' fi7f60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the trophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadith phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadîd Bî'llâh's political attitude, are examined.

Ueywords

Hadith, Fabrication, Curse, Tarikh, 'Abbâsîds, Mu'tadîd Bî'llâh
Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'ta2id-Billâh Örneği
Ö2

Tel'în söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle H2. Osman'ın (öl. 35f656) şehadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. İra tel'în ifadelerinin H2. Ali (öl. 40f66fi) ile Muâviye (öl. 60f680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan Siffîn (37f657) hadisesiyle Tahkîm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle Zaman Zaman tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve Zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve H2. teygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir. Mev2û hadis, genel anlamıyla bir söz ya da fiilin H2. teygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kaZanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok ke2 politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. İra başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve H2. teygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi ba2ı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraflar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcîl yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bi22at bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'ta2id-Billâh (279f892-289f902) hilafetinin son dönemlerine doğru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye olmak üzere

Ümeyyegulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bi22at Halife'nin emriyle ha2ırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, H2. teygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 3fi65fi) ve oğulları Muâviye ile Ye2id'e (öl. fi8f639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ fi7f60 gibi) ba2ı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi ö2elinde siyasî ikbâl ugruna H2. teygamber'in dinî otoritesini istismara kadar u2anan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu ü2erinden incelenmekte; Mu'ta2id-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden sö2 konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkîki yapılmaktadır.

Anahtar Uelimeler

Hadis, Mev2u, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'ta2id-Billâh

Giriş

İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve H2. teygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekilllerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tadrîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bo2ulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.^{fi} Öyle ki, H2. teygamber'den (s.a.v.) sonra H2. Ebû Bekir (öl. fi3f634) ve H2. Ömer'in (öl. 23f644) dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları ba2ı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak H2. Osman'ın halifeliginin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bo2ulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce H2. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemal ve Siffin hadiseleri, İslam Tarihi'nde telafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki *fitne* ile ilişkilendirilen sö2 konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nite-

^{fi} Emin Aşıkıktlı, "Hadis Va2'ının H2. teygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Degerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (20fi4), 22, 26; Ömer b. Hasan el-Felâte, *ef-YAdü fi'f-HAdis* (Mısır: Câmî'atü'l-E2her, Uülliye2ü Usûlî'd-Dîn, Doktora Te2i, fi98fi), fiifi2-fi84.

² H2. Osman'ın 35f656'da şehit edilmesi, Abdullah b. e2-Lübeyr'in 73f692'deki katli ve Emevî halifesi Velîd b. Ye2id'in fi26f744'te öldürülmesi gibi olaylar *fitne* ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, H2. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk *fitne* olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. bk. Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde Isnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* fi2ffi (20fi2), fi6fi. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94f7fi3) de H2. Osman'ın şehit edilmesinin ilk *fitne* olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. 9iz9ié ö...xtiü2şâşztirtâisártU2E99iT>Zl,>şŞT.Qİ za 9iz9ié vrtqİG usâa vü2ş_r9ââisártU2E9cş.şT çş >ş2G çG çtia ,tiir9,â.z.9ié äirtirtU2E99iT>Zlâşşş>.xtŞT.Qİ za Birinci *fitne* yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci *fitne* yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü *fitne* vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü *fitne*nin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *ef-Câmiu ş-Sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâru İbn Uesîr, fi993), "Megâ2î", 9 (No. 3800).

kim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da sö2 konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Uaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislerle başvurularıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten 2ındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hi2met ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbâsî çekişmesi de politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Sö2 gelimi başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve H2. teygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi ba2ı Abbâsî halifeleri övülmüştür.⁴

Sö2 konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna H2. teygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amillerden 2iyade Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvurulan uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek incelenmektedir. Bu örnek, Abbâsî halifesi Mu'ta2ıd-Billâh'ın Ümeyyeogulları aleyhinde ha2ırlattığı te2yif ve tahkir içerikli rivayetlerin sıralandığı bildiride yer almaktadır.

Bildiri, mev2u haberlerin hadis tarihindeki siyasî çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. İra politik bir tavır haline gelen Ümeyyeogulları ve Haşimogulları arasındaki siyasî rekabetin dogrudan dogruya bir halife marifetiyle belli şahıs ve 2ümreleri hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan diğere bir husus ise halifenin, lanet içerikli rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bunların dogrulugunu ba2ı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem H2. teygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Uur'an'ın siyasî gayelerle bi22at bir halife tarafından istismar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

³ Muhammed Accâc eI-Hatîb, *es-Sünne İAb fe't-tedvin* (Uahire: Mektebetü Vehbe, fi988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidî Gayb ve Fitin Hadîsleri Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları 20fi7), 230-232; Yavuz Ünal, *HAdîsin Doguş ve Geçişim Tarihine Yeniden BAŞİç* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 20f0), 345-353

⁴ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhe Süh-NABd fi ufumi'f-HAdis* (Dımeşk; Dâru'l-Fikr fi399fffi979) 302-307; Uandemir, *Mevsü HAdîsler*, 27-6f; Talat Uoçyigit, "Mev2ü Hadislerin İuhuru", *AnİARA Üniversitesi İlahiyat FAİüftesi Dergisi* fi5ffi (fi968), 57-68.

Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tadid-Billâh'ın gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkiki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından incelenmekte, sened ve metin tenkidine tabi tutulmaktadır. Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'in içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden tenkid edildiği bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'in metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrılmaktadır.⁵

fi. Mu'tadid-Billâh'ın Tel'in Bildirisi

Tel'in faaliyetlerinin tarihî geçmişini irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra H2. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyegullarına geçmiş; ancak hilafetinin ikinci yarısına yansıyan yönetim Zafiyetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. H2. Osman'ın, patlak veren dahilî karışıklık ve fitne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin H2. Ali ile birlikte yeniden Hâşimogullarına geçmesi, taraflar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağını tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin taraflar arasında süregelen sürüşmeyi tel'in faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem H2. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin H2. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan Siffin hadisesi ile Tahkîm sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abasiler döneminde çeşitli saiklerle Zaman Zaman bu tür sebb ve tel'in söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

⁵ İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji (İl-Sünnî İhtifâtların Hadis Rivayetine YanışmaFart* (Ankara: OTTO Yayınları, 20fi5), fi18-fi20; Mehmed Said Hatiboglu, *Siyasî-İstimaî Hâdiselerfe Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-fi02; Orhan Yılma2, "H2. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkid'i", *Bosof Üniversitesi İlahiyatFakültesi Dergisi* fi8 fi18 (2020), 9fi-fi17.

⁶ Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İsfâm Önsesinden Abbâsîlere Uadar Kmevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 202fi), 2fi7-230, 254-258.

⁷ Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in H2. Ali ve Taraftarlarına Hakaret politikası Üzerine", *İSTKM4/8* (2006), 83-fi07; Adnan Demircan, "Ali-Muâviye Uavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîî kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (fi98f8fi3-2fi8f833) ve Ümeyyeogulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla bilinen Mu'ta2ıd-Billâh (279/892-289f902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayü2 etmişlerdir.⁸ Mu'ta2ıd-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284f897 yılında minberlerden Mu'âviye'ye lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler ha2ırlatılması emrini vermiştir. Ve2iri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum ne2dinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Buna rağmen Halife, Cuma nama2larında Ümeyyeogullarının tel'îni için kâtipleri va2ifelendirerek ortak bir metin oluşturulmasını ve daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından ha2ırlatılan tel'în metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'ta2ıd-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma gelenegini yeniden canlandırmak istemiştir. Sö2 konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya dogrudan dogruya bir Halife'nin H2. teygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bir di2i idari hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeogullarına yönelik sö2 konusu tel'în kampanyasının arkasında, Uindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'ta2ıd-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filo2of Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286f899) olduğu belirtise de ona isnat edilen Şîilik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Łaten onun Halife ne2dindeki itibarlı konumu, ilgi-

olarak Lanet Okuma", *L'Anet U'itab*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Utıabevi, 2009), fi5fi-fi63; İrfan Aycan, *Saifan Ata Giden Yolda Mu'âviye b. Kbî Süfyân* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), fi22-fi25. Tel'în söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerenden gündeme ge(2iri)lmışse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini görünür kılmıştır. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri nedeniyle ba2ı isimler, Şîî-İmâmî gelekte cerh edildikleri gibi bu kimşelerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara "lanetli mescitler" olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk Yusuf Oktan, "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmîye Şî'asî'nde Lanetli Mescitler Örneği", *Turkish Studies* fi3f25 (20f8), 3fi9-334.

⁸ Me'mûn'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dini AraçtırmaFak Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'ta2ıd-Billâh yaklaşık kon yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Ve2iri Ubeydullah'ın yardımlarıyla takip ettiği dogru politikalar sayesinde hem merke2i otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bo2ulan devlet ha2inesini yeniden islah etmiştir. bk. Hugh Uennedy, "al-Mu'tadid B'illâh", *The Knysöpædia of İsfam* (Leiden: E. J. Brill tress, fi993), 7f759-760; Nahide Bo2kurt, *AbbAsifer* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

⁹ Muhammed b. Ceñr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûf ve f-müfûl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Uahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), fi0f54-55.

li bildiri ya2ılmadan önce 283f896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.^{fi0}

Taberî'nin (öl. 3fi0f923) son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça u2un ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeogulları ve Muâviye'ye yönelik tel'in fermanının gerekçesi sadedinde 2fi adet delil sıralanmıştır. Bunlardan fi3 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan fi tanesi de ilgili amaca hi2met ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.^{ffi}

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının gö2 ardı edildiği; belli bir 2ümre ve müntesipleri hedef alındığından 2ikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeogulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sö2 gelimi ba2ı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardındanâşâî ç.. t.. >B,İ asİ >Zİ ...ç>flzzB 69 [bu Ayette murÂt edifenin Ümeyyeoguffart ofduğu Bonusunda Bimsenin ihtîfaft yobtur] şeklinde kayıt düşülmüştür.^{fi2} Oysa sö2 konusu ayette geçen ve Ümeyyeogulları ile ilişkilendirilen âs9xTSB ö,ç÷JB [FANetfenmiş AGAÇ] ifadesi, Uur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,^{fi3} ilgili terkinin Ümeyyeogullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. İira tefsir kaynaklarında âs9xTSB ö,ç÷JB ibaresinin umumiyetlep9eçJB ö, .ms ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.^{fi4}

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevlinde olduğu gibi metnin ha2ırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeogullarını hedef alan pejoratif bir içerige sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'in niteliğindeki bir kısmı da te2yif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın

^{fi0} Ayrıntı için bk. İlhan Uutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Yayınevi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 2fi23fi. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. İbnü'n-Nedîm, *Li tabuf-Fihrist*, thk. Rı2â Teceddüd (Tahran: y.y., fi97fi), 320-32fi; İirikli, *el-A'fâm: UAmüsü terÂsim* (Beirut: Dâru'l-İlm il-Melâyi'n, 2002), fi205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filosof Tabib Muhaddisler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. Burada Halife'nin sö2 konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan va2geçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. İira o, bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kub'un (öl. 297f9fi0) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceğini endişesini taşıdığını iletmesinden sonra va2geçmiştir. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûf ve f-müfûb*, fi0f63.

^{ffi} Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûf ve f-müfûb*, fi0f55-62

^{fi2} >flzzB 69 B..şZttşxb 6I t.B ,Q9..G9 âs9xTSB ö,ç÷JB9e ttz aç #,İ9)s 9 aştG tf)Q aşş ýtwJ)G aç tf ,..XJ
ø>: İ.âB Q TQ.B

âşâî ç.t.. >B,İ asİ >Zİ ...ç bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûf ve f-müfûb*, fi0f57-58.

^{fi3} bk. el-İsrâ fi7f60; ed-Duhân 44f43-44; es-Sâffât 37f62-66; el-Vâkiâ 56f5fi-53.

^{fi4} bk. Muhammed b. Ceñir et-Taberî, *Câmiu'f-beyân An te'vifi Âyi f-Uur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, fi420f2000), fi4f647-652; Fahreddîn er-Râ2î, *el-Tefsirü f-kebîr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, fi40fiffi98fi), 20f238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Uasas 28f50; Âl-i İmrân 3f74; el-Ah2âb 33f33 (telmihen); el-İsrâ fi7f60; el-Mâide 5f78; el-Uadir 97f3; Yunus fi0f9fi (iktibâsen); et-Tevbe 9f32; en-Nisâ 4f93; el-Ah2âb 33f5; el-Uasas 28f5; et-Tevbe 9ffi2; el-Mücâdele

ESKİYENİ

hacmini açacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanmakta ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınmaktadır. Metindeki rivayetler şöyledir.^{fi5}

fi. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindigi hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Ye2îd de yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.^{fi6}

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtilik yapması için çağırtdı, fakat o yemegi- ni gerekçe göstererek işi oldugunu ileri sürünce H2. teygamber (s.a.v.) "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.^{fi7}

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.^{fi8}

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünü 2 Zaman onu öldürün!" dedi.^{fi9}

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennemin dibinde "Yâ Hanñân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, fi0f9fi) "Şimdi mi (akıl başına geldi?) Hâlbuki sen daha önce isyan etmiş ve bo2gunculardan olmuşsun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37f657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.^{2fi}

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet ol-

^{fi5} Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûf ve'f-müfûs*, fi0f55-62

^{fi6} Nasr b. Mü2âhim, *Yâb'Atü Stffin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, fi4fi0fi990), 220; Belâ2ürî, *KnsAbü'f-eçrâf*, thk. Süheyl tekkâr - Riyâd Eirikî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi4fi7fi996), 5ffi36; Be22âr, *ef-Bahrü's-sæhhâr*, thk. Mahfu2urrahman Eynullah (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, fi988), 9f286 (No. 3839); Taberânî, *ef-Mu'semü'f-Bebir*, thk. Hamdî b. Abdülme2id es-Selefi (Uahire: Mektebetü Ibn Teymiye, fi4fi5fi994), fi7fi76 (No. 475); Ebû Nuaym el-Isfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-A2â2î (Riyâd: Dâru'l-Vatan, fi4fi9fi998), 4f2fi42-2fi43.

^{fi7} Müslim b. Haccâc, *Sâhihu Müsîm*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-Uütübü'l-İlmiyye, fi4fi2ffi99fi) "Birr", 96-97; Tayâlisî, *ef-Müsne2*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, fi420ffi999), 4f464 (No. 2869); Nasr b. Mü2âhim, *Yâb'Atü Stffin*, 220; Belâ2ürî, *KnsAbü'f-eçrâf*, 5ffi33-34.

^{fi8} Nasr b. Mü2âhim, *Yâb'Atü Stffin*, 220; Belâ2ürî, *KnsAbü'f-eçrâf*, 5ffi34.

^{fi9} Ibnü'l-Ce2î, *ef-Mevsü'ât* 2/25-27; Nasr b. Mü2âhim, *Yâb'Atü Stffin*, 2fi6; Belâ2ürî, *KnsAbü'f-eçrâf*, 5ffi36; Süyûtî, *ef-Le'âfi f-Masnü'A fi f-eh'âdîsi'f-mevsü'A* (Beyrut: Dâru'l-Uütübü'l-İlmiyye, fi996), fi388-389.

²⁰ Belâ2ürî, *KnsAbü'f-eçrâf*, 5ffi36.

^{2fi} Buhârî, "Cihâd", fi7 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; Tirmizî, *Sünenü't-Timîsî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru lhyâi'l-Uütübü'l-Arabî, fi975), "Menâkib", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsne2*, fi5fi7-5fi8 (No. 637); 2f39 (No. 684); 3ffi74 (No. fi703); 3f622 (No. 2282); 3f655 (No. 23fi6); Ibn Hibbân, *ef-Ihsân fi tAsrîbi Sâhihi Ibn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müesse2etü'r-Risâle, fi408ffi988), fi5f553-554 (No. 7078); Ahmed b. Hanbel, *ef-Müsne2*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müesse2etü'r-Risâle, fi42fi200fi), fi4fi42 (No. 6499); fi7f3fi9 (No. fi4fi22fi); fi8f368 (No. fi8fi6fi); Taberânî, *ef-Mu'semü'f-Bebir*, fi320 (No. 954); 5f220 (No. 5fi46); 5f266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Uoparılmış Bir Hadis: "Onu A2gın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimle ri A2Acemîs Araç tırma Dergisi* 7f2 (2007), fi43-fi64.

sun." ve "Çocuk (dogdugu) yataga nispet edilir, Zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer." buyurdu.²²

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Uütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildigimi kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda yer almaktadır.

fi. Nasr b. Müzâhim (öl. 2fi2f827-828) Rivayeti

#tâé â:9txa axa9 ýtsás 9çl #seÍ :#te ÇZTG .., ,B..JB çG uçmt .., Y>G çG ,çtäJB .., ,tâxJB >şG çG ,ps
#te c.xşç,6ß ça :aşç,6 ,B..JB ..,ß #tâé..xşç,6.t ™şTG ,gTJB .ç9şzS89 ,çtzJB çxJB ,gTJB :)s9 AşTG tç)Q tç
#9s,
ã:9txa

Berâ' b. Âzîb < Adî b. Sâbit < Abdülgaffâr b. el-Uâsım isnadıyla Nasr b. Müzahîm'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'ningeldigini görünce "Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum." dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

#9s, #az ça ç ,z9#te [,a .., tç >şG #te ,B,6ß .., .)G çG ,ya,6ß ,ý.†Ts .., >şTç çG ,ps
é i>Z

)s9AşTG tç)Q tç #9s, ..JI , #s tbé ,Q:TS ,z,6ß9>:te Tj>ZÍ ,09zÍ9ã:9txa9 çZB, 9æ9ýtsás ç #I tç
çZB ,JB9ç:TWJ69>:täJB çxJB ,gTJB

#te Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer < Ali b. el-Akmer < A'meş < Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineginin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (YeZîd) de onunlaydı. Biri binegin önünden onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce "Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et." dedi.²⁴

3.2. Ibn Sa'd (öl. 230f845) Rivayeti

²² Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin İyâd b. Ebî'hi (öl. 53f673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. Mâlik b. Eneş, *ef-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, fi406ff085), "Akdiyye", 20; Buhârî, "Büyü", fi00 (No. 2fi05); "Husumât", 5 (No. 2289); "İtk", 8 (No. 2396); "Vesâyâ", 4 (No. 2594); Müslim, "Radâ", 36-37; Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Kbî DÂVûd*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, fi420ffi999), "Talâk", 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, "Radâ", 8 (No. fifi57); "Vesâyâ", 5 (No. 2fi20); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Sudde (Halep: Mektebetü Matbu'ât'İl-İslâmiyye, fi406ffi986), "Talâk", 48 (No. 3482-3487); İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâse*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Dâru İhyâ'it-kütüb'İl-'Arabî, ts.), "Nikâh", 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihâk meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılma2 Gömbeya2, *Liyâdb. Kbîh (HayAtt - (Ahsiyetî - Devfet Adâmtgtç) (Ankara: Fecr Yayınları, 202fi), fi28-fi38.*

²³ Nasr b. Müzâhim, *YAB'Atü Stffin*, 2fi7-2fi8.

ps ğG >şxs TZFi>Z :#te .pa ..., ýtwú TZFi>Z :#te ..., ..÷Z TM)ta çÍ ğG s..ZÍ :#te
>: ypsjB G

:ý9J9ä: ,)s9 AŞTG tJ)Q ,zjB çteÍ9 ,)s9 AŞTG tJ)Q ,tJ #9s, >çwa uTz> :#te aşçÍ ğG .ıxşjB GTG
)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s,9 aşçÍ >şç szÍ #şşe ,a â:9txa:ß9Jte !ßsce ta :uTe !b9s, ÇQÚ9 tJ ÇQÚ ğa a.t s9xs
69e TQ..É ,)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, #täé ,>çwSB ğa ýtç, ..zSB)G

Âsım el-Leysî< Nasr b. Âsım< Saïd b. Ye2îd< Sassân b. Mudar< Ebû Mâlik Uesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün ga2abından dolayı istia2e ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun ü2erine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, bira2 evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.' dediler."²⁵

3.3. Belâ2ürî (öl. 279f892) Rivayeti

»twJtç ý6)s9 AŞTG tJ)Q .zjB ýÍ äbs pÍ #9a äzsás ğG >şxs i,ß9Jß >şç TZFi>Z gTz TZFi>Z
ýtg

ğxJ :)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, #täé ,ae9wç ,z,6ß9 ..xşjB >9e9: Tj>ZÍ b ğÍ9 ä:9txa axa9 ..xç)G ýtsás 9çÍ
,.B

Q:TWJß9 >:täjß9 #9QZß9 #atEB tJ

Sefîne< Abdülvâris b. Saïd b. Cümhân< Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve ü2erinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Ye2îd b. Ebî Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" dedi.²⁶

3.4. Ibn Ebû Âsım (öl. 287f900) Rivayeti

#9s, >çwa uTz>:#te aşçÍ ğG şjB ps ğG >şxs ğG .pa .., QÁZ .çe #te
GTG >: ýwú

tJ #9s, #te ß9Jte \$súu ta uTe b9s,9 tJ ÇQÚ ğa #ç 9 ğG s9xs ý9J9ä: açteÍ9)s 9 AŞTG tJ)Q tJ
a aç >9äsß9 :täjB tJ ğxJ)s9 AŞTG tJ)Q

Ebû Nasr Âsım el-Leysî< Nasr b. Âsım< Saïd b. Ye2îd< Gassân b. Mudar< Uays b. Hafs isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescide girdiğimde ashâbın 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınırız!' dediklerini duydum. 'Neyini2 var?' dedim. Bunun ü2erine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin!' dediğini söylediler."²⁷

..g, äzşás ÷G ÝTQ. . .., >şxs ÷G äbs .., >ta TZFi>Z9 Ç .t #te >QQJß >ŞG .t #te >şxs .., ÷ZwJß TZFi>Z ÇZß, JB9Q:TWJß9 >:täJß tñ ÷xJ #täé Q:TS aáTz9>:te a:>: ...ç9 ..xç)G #ç, , .BtwJtç ý6 zJß ýÍ AZG tñ

Sefîne < Saîd b. Cümhân < Babası ve Hammâd b. Seleme < Abdüssamed < Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 3fi0f923) Rivayeti

Q:TWJß9 ÇZß, JB9 >:täJß tñ ÷xJ :aç Q9Wç azçß >:..,9 aç >9ä: a:9txa9 ,ta)G flşää oI, >e9 ç #9s, JB #9e aza9

Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindigi hayvanı Muâviye çekiyor, (diger) oğlu Ye2îd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360f97fi) Rivayeti

tñfi y..wzJß y,9çtxJß ...wEB .., ÷a, JB >ŞG TZFi>Z 9 , #ŞG{ß .., ,9a tñfi .Ştás,6ß #QÁJß .., ,tşxJß TZFi>Z uTz : > #te aşçI ÷G ŞJß GTG .., ps ÷G äbwa .., >şxs ÷G ýtwú tñfi 6te ç,ß>JB ýtzs .., ÄŞÄŞ Ç> .pa

tñ #9s, ý6: B9Jte c Bsta : uTe #te tñ #9s, ÇQÚ 9 tñ ÇQÚ ÷a a s9xs ý9J9ä: ,tzJß Bsté äz:>Şß >çwa (:)s 9 AŞTG tñ)Q tñ #9s, #täé >çwSB ÷a aç, zúé azçß >şç szúé #ç, ptäé o .za)G çb)s 9 AŞTG tñ)Q otzs6ß ys ýflé ÷a ää,6ß osØ ta9: osØ #: 9 >9äSB 9 >:täJß tñ ÷xJ

Âsım el-Leysî < Nasr b. Âsım < Ebû Seleme Saîd b. Ye2îd < Gassân b. Mudar < Mûsâ b. İsmâil < Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî f Âsım el-Leysî < Nasr b. Âsım < Saîd b. Ye2îd < Gassân b. Mudar < Ukbe b. Sinân ed-Dârî' < Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın ga2abından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istia2e ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O sırada bir adam ansı2ın ayaga kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mescitten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine 'Allah çekip götürülen (adama) da götürülen (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yü2ünden ya2ık bu milletin haline!' dedi."³⁰

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430ffi038) Rivayeti

²⁸ Be22âr, *ef-Bahrü's-sehhâr*, 9f286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807ffi405) tarafından "ricâli güvenilirdir" notu düşülerek Sefîne'den isnâdı ha2fedilerek nakle edilmiştir. bk. Heysemî, *MeSMA'u's-sevâid* ve

.., >şxs tzi ,.pa .., ýtwú tzi ,>flxjB ça ,jB >şg .., Ç tzi ,ýtsás .., ÷wEB tzi ,ýB>a .., 9 ,a 9çÍ TZFi>Z
 :ý9J9ä:)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, çteÍ9 äz:>SB >çwa uTz>#te ,aşçÍ çG ,GTG .. , ps çG ,..tbjB
 >:.., ptâé ,tásI çb..G ý6)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, ýI:#te c"Bs ç :uTe :#te ,b9s,9 tJ ÇQÚ ç a
 a.t s9xs
 ys ýflé ç a äa6B os0 # :9 ,>9äSB9 >:täjB tJ çxj)s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, #täé ,tç ,z mç ,aşçÍ >şç szúé #ç,
 otzs6B

Âsim el-Leysî < Nasr b. Âsim < Saîd b. Ye2îd et-Tâhî < Sassân b. Mudar < Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf < Hasan b. Süfyân < Ebû Amr b. Hamdân isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî diyor ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde Resûlullah'ın ashâbı 'Allah ve Resûlü'nün hiddetinden Allah'a sığınırız!' diye dua ediyorlardı. Ben de 'Niçin böyle (söylüyorsunuz?)' diye sordum. Dediler ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) konuşma yaptığı sırada bir adam ayaga kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da 'Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yü2ünden ya2ık bu milletin haline!' dedi.^{3fi}

3.9. Ibn Abdülber (öl. 463ffi07fi) Rivayeti

,.pa .., ýtwú TZFi>Z ,#şG{ ,I .., ,9a TZFi>Z ,..œz .., >aÍ TZFi>Z ,çte TZFi>Z ,ýtsás .., i ,ß9jB >şg
 TZFi>Z os0 # :9 :s9 AŞTG tJ)Q tJ #9s, #te:#te ,aşçÍ çG ,şjB GTG .., ps çG ,>:.., .., >şxs äbs
 9çÍ TZFi>Z

ýflé ç a .46 # :9 :ç ,ZÍ ö ,a #te9.otzs,6B ys ç a äa,6B

Âsim el-Leysî < Nasr b. Âsim el-Leysî < Saîd b. Ye2îd < Sassân b. Mudar < Mûsâ b. Ismaîl < Ahmed b. Lûheyr < Uâsim < Abdülvâris b. Süfyân isnadiyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Ardına bakıp giden şu adam yü2ünden ya2ık bu milletin haline!" dedi ve bunu iki ke2 tekrarladı.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Uonuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsim el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Mü2âhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Â2ib ile Abdullah b. Ömer'den nakledildiği görülmektedir.

4. fi. Sefîne Tarîki

^{3fi} Ebû Nuaym el-Isfahânî, *MA'rifetü's-Sahâbe*, 4f2fi42-2fi43. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsim el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsim'in kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. bk. İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavvî2 - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrût: Dâru'l-Uütübü'l-İlmiyye, ts.), 3ffi2. Aynı sahâbîye ait biyografideki benzer bir atıf için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *ef-Isâbe fî temyîzi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Uütübü'l-İlmiyye, ts.), 4f5-6.

³² İbn Abdülber, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsim b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd 2inciri kısmen farklı isimler ih-

Sefîne (öf. 8Df699 ?f

Sefîne olarak anılan sahâbînin, H2. teygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hi2metkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Uays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffu2 edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdîrrahmân veya Ebü'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cü2î miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

Saîd b. Cühmân (öf. 136f754f

Saîd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafes el-Eslemî olup Basralıdır. İbn Ebû Evfâ ve Sefîne'den rivayet etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris nakilde bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otu2 senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmî2î (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtîm'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu ba2ı kimseler tarafından cerhe ugramıştır. fi36f754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saîd (öf. 18Df796 ?f

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî fi80f796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Lehebî (ileyhî'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini te2kiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafî2ı olduğu, üst dü2eyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Uaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Leyd'in (öl. fi79f795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmamaları konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Ben2er şekilde Ye2îd b. Lûrey' de (öl. fi82f798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

³³ İbn Abdülber, *ef-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/684-685; Lehebî, *Siyeru A'Âmi'n-nübe'â'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, fi402ff982), 3ff172-fi73.

³⁴ Lehebî, *Misânu'f-i'tidâf fi n-Asdî'r-ri-Sâf*, thk. Alî Muhammed Mu'avvi2-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, fi4fi6ffi995), 3ffi93; Lehebî, *ef-Uâçif fi ma'rifeti men fehû rivâye fi'f-Uütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Uible - Müessesetü 'Ulûmil' - Uur'ân, ts.), fi433. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Uitâbü'd-du'afâi's-sagîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Lâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifê, fi986), 42; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Uitâbu't-Târîhi'f-İbebîr* (Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, ts.), 3ffifi7, 462; İbn Hibbân, *Uitâbu's-siBâ't*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, fi393ffi973), 2f304, 4f278.

³⁵ Lehebî, *ef-Uâçif*, fi673.

³⁶ Ebü'l-Hasen el-İclî, *MA'rifetü's-siBâ't*, thk. Abdülalîm Abdüla2im el-Beste2vî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, fi405ffi985), 2ffi07; Lehebî, *Misânu'f-i'tidâf*, 2f677; İbn Hacer el-Askalânî, *TAsrîbü't-Te'hsib*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâgîf el-tâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, fi4fB), 632.

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Uaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odagı haline geldiği anlaşılmaktadır. Me2hep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği gö2 önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin dogrudan rivayetin sıhhatini 2edeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öf. ?f)

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Uimliginin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle mechûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Be22âr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öf. 167f784f)

Adı Uureyş veya Temîmogulları ile birlikte 2ikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Ha22â2, el-Be22â2 ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kiraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kişiler arasındagösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Uatâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Uütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, e2berden naklettiği rivayetlerde de 2aman 2aman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi mü-

³⁷ aşlB 9G>: 69 ,>âİB Ç., ı69bk. İclî, *Ma'rifetu's-sıBâ2*, 2ff107.

³⁸ Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mı22î, *Tehsibü'f-Uemâf fi esmâ'ir-risâf*, thk Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mûesse setü'r-Risâle, f405ff1985), 7f254-259.

³⁹ TSTQZ ş>ş9 YTSÇ İŞTS9 y.&Yrtşi İŞTS9 ,tişs İŞ T >İG İŞ İQZ.RT>İ2ş İSZŞ 9.ş 9r9y,tzirt İG .aTİZ İTİZ İŞT uZz >e9 Buhârî'nin bu tutumu, onun Abdurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimseleerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı gö2 ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. bk Mi22î, *Tehsibü'f-Uemâf*, 7f267; İhehbî, *Mısânü'f-i'ti'dâf*, 2 /364.

Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Uraat ve nahiv birikimi, hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69f688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. H2. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bîşr b. Ubeyd, Câbir b. İeyd, Uatâde b. Diâme ve Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Uütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yesîd (öf. 140f757f)

Ebû Mesleme Saîd b. Ye2îd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-E2dî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ fi40f757 yılında vefat etmiştir. Uütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Uilâbe el-Cermî gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. İeyd, Ye2îd b. İürey', Sassân b. Mudar gibi isimler de ondan rivayet etmişlerdir.⁴⁹ İbn Maîn (si-ka), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Be22âr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

Gassân b. Mudar (öf. 184f8DDf)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Sassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Sassân b. Mudar el-Basrî el-E2dî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve fi84f800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdüla2î2 b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Uendisinden de İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Uays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Sassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû İür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) te2kiyesinden yana degerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

⁴⁵ Süyûtî, *Bugyetü'l-vuâ't fi tabâ'âtî'l-fugaviyyîn ve'l-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi399ff1979), 2f3fi3-3fi4; İirikli, *ef-Afâm*, 8/24.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Uitâbu's-siâ't*, 5f475; Mi22î, *Tehsibü'l-Uemâf*, 29/347-349; İe hebî, *Târîhu'l-İsfâm*, 2ffi0fi3; Ebü'l-Fidâ İbn Uesîr, *et-Teblîf fi'l-Şerh ve't-Ta'dîf*, thk. Şâdî b. Muhammed (Ye men: Merke2ü'n-Nu'mân, fi432f20fifi), fi346-347.

⁴⁷ Safedî, *ef-Yâfî bi'l-veşyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, fi420f2000), fi5ffi7fi.

⁴⁸ İe hebî, *Şiyeru Afâmi'n-nübe'â'*, 3ffi84 dn.

⁴⁹ İe hebî, *Târîhu'l-İsfâm*, 3f664; Mi22î, *Tehsibü'l-Uemâf*, fiiffi4-fifi6.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehsibü'l-tehsib*, 2f5fi.

⁵¹ Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadîs İttihâf Art Söşföğü*, "Medârü'l-hadîs" fi74.

⁵² Buhârî, *Uitâbu't-Târîhi'l-İebîr*, 7ffi07.

⁵³ İe hebî, *ef-Uâçif*, 2ffi6; İbn Hibbân, *Uitâbu's-siâ't*, 7f3fi2; Mi22î, *Tehsibü'l-Uemâf*, 23ffi08.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehsibü'l-tehsib*, 3f376; İbn Ebû Hâtim, *Uitâbu'l-Şerh ve't-Ta'dîf*, 7f5fi; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-siâ't*, thk. Subhî es-Sâmîrâî (Uuevıt: Dâru's-Selefiyye, fi404ffi984), fi83; İe hebî, *Târîhu'l-İsfâm*, 4f94fi, fiifi80.

Mûsâ b. İsmâîl (öf. 223f838f)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, meslegine nispetle et- Tebû2ekî nisbesiyle meşhurdur. 223f838' de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Ye2îd, İbrahim b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Lûr'a er-Râ2î, Yahyâ b. Maîn ve e2-Lûhlî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Uütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebû2ekî'yi ta'dîl eden degerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Kbî Hayseme (öf. 279f892f)

Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Lûheyr b. Harb en-Nesâî 279f892 yılında Bagdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Uaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *TÂrihu ruvÂti'f-HADİS* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Lûheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebû2ekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Uendisinden de Ebû'l-Uâsım el-Begavî, Uâsım b. Asbag, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bagdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

UÂstm b. ASBAG (öf. 34Df951f)

Ebû Muhammed Uâsım b. Asbag b. Muhammed b. Yûsuf dogdugu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Uurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247f86fi'de Uurtuba'nın Beyyâne kasabasında dogmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbag b. Halîl ve İbn Ebû Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Uendisinden torunu Uâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfi2 ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hif2 ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirir-

⁵⁵ Buhârî, *UitAbu't-TÂrihi'f-Bebîr*, 7f280; İirikî, *ef-A'fAm*, 7/320.

⁵⁶ İbn Hibbân, *UitAbu's-siSÂt*, 9ffi60.

⁵⁷ İehebî, *ef-Uâçif*, 2f30fi.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-TabAâAtü'f-Bübrâ*, 7f222; İbn Ebû Hâtim, *UitAbu'f-Şerh ve't-TA'dif*, 8ffi36; İbn Hacer, *Tehsibü't-Tehsib*, 4ffi69-fi70, Mî22î, *Tehsibü'f-Uemâf*, 29f2fi-27; İehebî, *Siyeru AfÂmi'n-nübefâ*, fi0f360-364.

⁵⁹ İbn Hibbân, *UitAbu's-siSÂt*8/55.

⁶⁰ İehebî, *Siyeru AfÂmi'n-nübefâ*, fiifi492-494.

⁶¹ İehebî, *UitAbu't-siSÂtü'f-huffâs*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Uütübü'l-İlmiyye, fi374), 2f596.

⁶² Süyûtî, *Bugye'tü'f-vu'ât*, 2f25fi.

⁶³ Ebû İshâkeş-Şîrâ2î, *TabAâAtü'f-fuSâhâ'*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, fi40ffi98fi), fi63.

⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'f-Misân*, thk Abdülfettâh Ebû Sudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, fi423f2002), 6f367-368.

len Uâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i* ile Müslim'in *es-Sahîh'*ini örnek olarak onların tertibinde *ef-Musannef (ef-Müntelâ)* ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Uâsım 340f95fi yılında Uurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

Abdüfvâris b. Süfyân (öf. 395f1DD4f)

Ebû'l-Uâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Uurtubî 3fi7f929'da Uurtuba'da doğmuştur. Çogu Uâsım b. Asbag'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebû Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Uâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi Ibn Abdülber de aynı tarikle onun *ef-Musannef'*ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîfî, Ebû Imrân el-Fâsî ve Ibn Abdülber gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Êâhid kişiligi ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyü2 eden Abdülvâris, 395ffi004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla Ibn Abdülber rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öf. ?f)

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehinden olup Muhammed b. Sevâ' ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ibn Ebû Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ Ibn Hibbân'ın *es-Siâât'*inde zikrettiği ve *es-Sahîh'*inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsîkine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *es-Levâ'id'*indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

⁶⁵ Şemseddîn İbn Abdilhâdî, *TAbâÛü ufeMâî f-HAdîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim e2-Leybek (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, fi4fi7ffi996), 3f46-48; Êehebî, *Siyeru A'fâmi'n-nübefâ'*, fi5f472-474.

⁶⁶ Êehebî, *Uitâbu teslîrâti f-huffâs* 3 / 853-855.

⁶⁷ İbn Beşkûvâl, *Uitâbü's-Sifâ fi târihi e immeti f-Kndûs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Sarbi'l-İslâmî, 20fi0), fi482-483.

⁶⁸ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cesvetü f-muÛebbis fi târihi 'ufeMâî f-Kndûs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Sarbi'l-İslâmî, fi429f2008), 428-429.

⁶⁹ Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Bugye ü f-müftemîs fi târihi ri sâfi ehfi f-Kndûs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Uahire: Dâru'l-Uitâbi'l-Mısrî, fi4fi0fi989), 2f520-52fi; Êehebî, *Siyeru A'fâmi'n-nübefâ'*, fi7f84-85; Êehebî, *Târihu f-Isfâm* 8 / 752-753.

⁷⁰ Bedreddîn Aynî, *Megâni'f-AHYAR fi çerhi esâmî ri sâfi Me'âni'f-ÂSAR*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, fi427f2006), 3f547; İbn Uutluboga, *es-Siâât mimmen fem yAbâ' fi f-Sütübi's-si te*, thk. Şâdîb. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Uahire: Mektebetü İbn Abbâs, 20fifi), 8f430.

⁷¹ İbn Hibbân, *Uitâbu's-siâât* 9 / 98.

⁷² AÉ.GI 9r9 > N2RT ÇZ.RT > IG ÇŞ Ç aşé9 çz.çart ot9, bk. Heysemî, *MeSmA'u's-sævâ'id ve menbâü f-levâ'id*, 6f459 (No. fi0753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de me2kûr râvî hakkında benzer bir tutum içeresindedir. bk. Halîl b. Muhammed, *ef-Ferâid Afâ meSmA'i's-sævâ'id* (Uatar: Dâru'l-İmâmi'l-Buhârî, fi429f2008), 236.

ef-Hasan b. Süfyân (öf. 303f916f)

Tam adı Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdila2î2 olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfi2, sebt, müsni2 ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *ef-Müsned* ve *ef-Krbeûn* adlı eserlerden sö2 edilmek- tedir. Horasan, Bagdat, Basra, Mısır ve Hica2 bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303f9fi6 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ Ishâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de Ibn Hu2eyme, Yahyâ b. Mansûr el-Uâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râ2î ve Ibn Hibbân gibi isimler tarafından te2kiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öf. 376f986f)

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283f896' da doğmuş- tur. Irak, Acem ve Ce2îre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölge- sinde âlim ve 2âhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve ede- biyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsni2, hâfi2 ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nîsâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta ho- cası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ibn Hu2eyme, Ibn Ebû Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Uendisinden de Ebû Abdillah el-Hâkim, Ebû Nuaym el-Isfahânî ve Muhammed b. Abdila2î2 en- Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376f986 senesinde vefat etmiştir. Ibnü'l-Uayserânî onu teşeyyü' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken çehebî, ondaki Şîî egi- liminin tıpkı Hâkim en-Nîsâbûrî'deki temayül gibi a2 oldugunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fa2lalığının yanı sıra Ibnü'l-Uayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-Isfahânî'nin Âsım el-Leysî < Nasr b. Âsım < Saîd b. Ye2îd et-Tâhî < Sassân b. Mudar < Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf < Hasan b. Süfyân < Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle 2ayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan sö2 konusu rivayet "2aifün bi-hâ2e'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile 2ayıf kabul edilmelidir.

⁷³ Ömer Ri2â Uehhâle, *Mu'semüf-müeffifin: Terâsmü musAnnifi f-Bütübif-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ - Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts.) 3f228.

⁷⁴ Tâceddîn Sübkî, *Tabâ2âtü'-(Âfi fyye tî'f-2übrâ*, thk Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Uahire: Dâru lhyâit-Uütübî'l-Arabî, ts.) 3f263-265; Ibn Hacer, *Lisânü'f-Mîsân*, 3f52; İiriki2, *ef-Afâm*, 8ffi7.

⁷⁵ çehebî, *Siyeru Afâmi'n-nübe2â'*, fi4ffi57-fi62.

⁷⁶ çehebî, *Te2sîratü'f-huffâs* 2/703-705; Ibn Abdülhâdî, *Tabâ2âtü ufemâi'f-HAdîs* 2/424-426

⁷⁷ Ibn Hacer, *Lisânü'f-Mîsân*, 6/499-500, 9ffi34.

⁷⁸ çehebî, *Siyeru Afâmi'n-nübe2â'*, fi6f356-359.

Abbâs b. Fadl (öf. 283f896f)

Tam adı Ebü'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nîsâbûrî (hâfi2 imâm sika), Dârekutnî (sadûk), ʔehebî (sadûk), Ibn Hace (sika) Sâfedî (sadûk husnû'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dımaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283f896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkide herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ußbe b. Sinân (öf. ?f)

Ebû Bişr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, e2-ʔehrânî, el-Fe2ârî, el-Basrî, el-Ua22â2 gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ fi Ibn Hu2eyme es-Sülemî, Sassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Satafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-Âbûrî, İbrahîm b. Ahmed el-Vâsîti, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. ef-Hüseyn (öf. ?f)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarikinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "2aîfün bi-hâ2e'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad ö2elinde 2ayıf sayılmalıdır.

Uays b. Hafs (öf. 227f842f)

Tam adı Ebû Muhammed Uays b. Hafs b. el-Ua'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227f842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Sassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ

⁷⁹ İbn Nukta, *Telâmîfetu'f-İsmâf*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Uurâ, fi408ffi987) fiffi88; Ebü'l-Uâsım İbn Asâkir, *Târîhu me dine'î Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi4f5ffi995), 26f390-39fi.

⁸⁰ Safedî, *ef-Yâfi bi'f-ve feyât*, fi6f376; ʔehebî, *Târîhu'f-İsfâm*, 6f65fi, 76fi; Halîl b. Muhammed, *ef-Ferâid*, fi29.

⁸¹ Hatîb el-Bagdâdî, *Tefhîsü'f-müteçâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Tlasdar, fi985), fiff353.

⁸² İbn Ebû Hâtim, *U'f-İbu'f-Şerh ve'f-Ta'dîl*, 6f3fifi; İbn Uutluboga, *es-Siâat*, 7ffi58-fi59.

be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Uays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Uesîr b. Yahyâ (öf. ?f)

Ebû Mâlik Uesîr b. Yahyâ b. Uesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Sassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Lür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakıncı olduğunu kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîfî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. Ibn Hibbân ve Ebû Lür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîfîlik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca Ibn Sa'd isnadında müellif, *İG S..Zİ* kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî' durumuna düşmektedir. Bu açıdan Ibn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemlidir. 2.

4.3. Berâ b. Âzîb Tarîki

Berâ' b. Âsîb (öf. 71f69D?f)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzîb b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok ga2vede yer almıştır. H2. Ali'nin yanında Cemel ve Sıffin gibi hadiselerde bulunmuştur. Uûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebîî gibi birçok tâbîî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzîb, 7fif690-69fi'de yine Uûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öf. 116f734?f)

Tâbîûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Uûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Lehebî vefat tarihini 116f734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

⁸³ Ibn Hibbân, *Uitâbu's-siâât*, 9fi5; Ibn Ebû Hâtim, *Uitâbu'f-seh ve't-ta'dîf*, 7f95; Lehebî, *ef-Uâçif*, 2fi39; Ibn Hacer, *Ta'sîbü't-tehsîb*, 3f446; Mi22î, *Tehsîbü'f-Uemâf*, 24f2fi-23.

⁸⁴ Buhârî, *Uitâbu't-târîhi'f-sebîr*, 7f2fi9.

⁸⁵ Lehebî, *Misânü'f-i't-dâf*, 5/496-497; Ibn Hacer, *Lisânü'f-Misân*, 6f4fi5.

⁸⁶ Ibn Ebû Hâtim, *Uitâbu'f-seh ve't-ta'dîf*, 7f158; Ibn Hibbân, *Uitâbu's-siâât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1f333-335.

⁸⁸ Ibn Sa'd, *et-TAbâsâtü'f-İüb râ*, 7/54-55; Ibn Hacer, *ef-İsâbe fî le myisi's-sahâbe*, 1f147.

⁸⁹ Ibn Ebû Hâtim, *Uitâbu'f-seh ve't-ta'dîf*, 7f2. İclî, *MA'ri'feti's-siâât*, 2fi32.

⁹⁰ Ibn Hibbân, *Uitâbu's-siâât*, 5f270; Mi22î, *Tehsîbü'f-Uemâf*, 19f522-524.

Abdülgaffâr b. ef-Uâstm (öf. 16Df777'den sonra ?f

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Uûfeli olduğu, hakkında Şîlik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan Abdülgaffâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtim (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve H2. Osman hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber fi60f777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Mü2âhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile Abdülgaffâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahric edilmiş ve bu durum onun te2kiyesi yönünde bir karine sayılabilir⁹³ de Abdülgaffâr'ın H2. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abduffah b. Ömer (öf. 73f693f

Ebû Abdurrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Uuresî el-Adevî, Halife H2. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbilerden biridir.⁹⁴

Afi b. ef-Aßmer (öf. ?f

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbiûn neslinden olup Uûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, Ibn Ömer ve Ikrima el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Uidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), Ibn Hibbân (sika), Ebû Hâtim (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu te2kiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meç (öf. 148f765f

A'meş olarak bilinen Tâbiûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Uûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b.

⁹¹ Ibn Ebû Hâtim, *Uitâbu'f-SErh ve't-TA'dif*, 6/54.

⁹² U: > £ B " 9 . . a : t j . . ú 9 Ç w z l 8 9 . Ç T Z 9 Ç l # t e 9 . y m t g . . q . t f i ş i > . G . ç , a 9 ç l ý 6 > a l ç t e b k . Ibn Adî, *ef-Uâmif fi du'âfâir-risâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvi2 (Beyrût: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, ts.), 7ff18-20; tehebî, *Misânü'f-i'ti'dâf*, 4/379-380.

⁹³ Mi22î, *Tehsübü'f-Uemâf*, fi9f522-524; tehebî, *ef-Uâçif*, 2ffi5.

⁹⁴ Ibn Sa'd, *et-TAbasâtü'f-ßüb râ*, 4ffi05-fi42.

⁹⁵ Ibn Sa'd, *et-TAbasâtü'f-ßüb râ*, 6f3f0; Buhârî, *Uitâbu't-Târîhi'f-ßebîr*, 6f26fi; Ibn Ebû Hâtim, *Uitâbu'f-SErh ve't-TA'dif*, 6ffi74; İclî, *MA'rifetü's-siâf*, 2ffi52; Ibn Asâkir, *Târîhu medine ü Dtmâçl*, 4fif262;

⁹⁶ Mi22î, *Tehsübü'f-Uemâf*, 20/323-325.

⁹⁷ tehebî, *Uitâbu teslîrâti'f-huffâs*, fiffi54; İclî, *MA'rifetü's-siâf*, fiff432.

Cübeyr, Uays b. Ebî Hâzim ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfi2 kabul edilen A'meş'in Enes ve Ibn Ebû Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güve- nilir kabul edilmiştir.⁹⁸ H2. Ali'nin fa2iletine yönelik rivayetlerle meşguliyetin- den ötürü Şiîlikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca H2. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin Ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş fi48f765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Tefîd b. Süleyman (öf. 19Df8D4f)

Ebû İdris künyeli Tefîd b. Süleyman el-Muhâribî, Uûfe ehlinde olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyü' temayülünü belirterek hakkındaki te2kiye kaydına ragmen^{fi00} onda teşeyyü' eğilimi olduğu ve bu temayülün H2. Ebû Bekir ve H2. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve Ibn Adî onu 2ayf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir Râfi2î olduğunu, (ke22âb) yalan söylediğini ve H2. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (leyse bi-şey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.^{fi0fi}

Nasr b. Mü2âhim rivayetinin Ibn Ömer tarihinde de Tefîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyü' laf2ının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına ragmen, Tefîd'in teşeyyü' temayülü, me2hep propagandasına varmayan ılımlı bir Şiîlikle i2ah edileme2. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve bug2 içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Mü2âhim rivayetinin Ibn Ömertarihînin de terk edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Abdülgaffâr ve Tefîd'ten ötürü Nasr b. Mü2âhim (öl. 2fi2f827- 828) rivayeti, Uesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkitâdan dolayı Ibn Sâ'd (öl. 230f845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâ2ürî (öl. 279f892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360f97fi) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430ffi038) rivayeti kabule el-verişsi2 hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 3fi0f923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre Ibn Ebû Âsım (öl. 287f900), Be22âr (öl. 292f905),

⁹⁸ Ibn Ebû Hâtim, *Ui Tabu'f-Şerh ve 'f-Ta'dif*, 4fi46-fi47; Ibn Hibbân, *Ui Tabu's-siBât*, 4/302

⁹⁹ Ibn Sa'd, *et-TabaBÂtü'f-Bübrâ*, 6f33fi-333; Buhârî, *Ui Tabu't-Târihi'f-Şebîr*, 4/37-38; Tehebî, *Siyeru A'Âmin-nübeFâ*; 6/226-248.

^{fi00} İclî, *MA'rifetu's-siBât*, fi257.

^{fi0fi} Ibn Adî, *ef-UÂmif*, 2/284-287; Mi22î, *Tehsibü'f-Uemâf*, 4/320-323.

Taberânî (öl. 360f97fi) rivayetinin bir tarîki ile Ibn Abdülber (öl. 463ffi07fi) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarihleriyle birlikte gösteren isnad çözümlmesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesigerekmektedir.

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Mü2âhim ve Ibn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki ben2er rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesi2 kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe teka-bül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâ2ürî ve Be22âr'dan yaklaşık yarım asır önce Ibn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni ü2erindeki olası lafi2 değişimlerini i2leme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Mü2âhim ve Ibn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından ben2erliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki ben2erlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı man2aradır. Burada ashabın Allah ve Resûl'ünün hiddetinden dolayı istia2e etmekte oldukları görülmektedir.^{fi02} Diğer bir ben2erlik ise H2. teygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuş- masının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.^{fi03} Başka bir ortak unsur da H2. teygamber'in cere- yan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesi- dir.^{fi04} Yine Sefine kanalıyla aktarılan rivayetlerde de H2. teygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile binegin önünden ve ardından giden iki evladını lanet- lemş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.^{fi05}

Öte yandan Nasr b. Mü2âhim ile Ibn Sa'd rivayetinde H2. teygamber'in kına- yıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça

^{fi02} ! b9s, ççú9 tç ççú á a. t s9 x999ä: ,)s9 AŞTG tç)Q , z10 çteÍ9 ,)s9 AŞTG tç)Q , tç #9s, >çwa uT zçk. Ibn Sa'd, *et-Taba2â2ü f-Bübrâ*, 7/54-55; Ibn Ebû Âsım, *Ui fâbu f-AHÂD ve f-me2ânî*, 2ffi92; Taberânî, *ef-Mu'semü f-Bebîr*, fi7ffi76 (No: 475); Heysemî, *Me2ma'u's-sevÂid*, 5f437; Ebû Nuaym el-Isfahânî, *MA'rifetü's-Sahâbe*, 4f2fi42-2fi43.

^{fi03} >çwS8 á a aç , zúé azçb >şç szúé #ç, ptâé o...za)G çb..G)s 9 AŞTG tç)Q tç #9s, tçk. Ibn Sa'd, *et-Taba2â2ü f-Bübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *ef-Mu'semü f-Bebîr*, fi7ffi76 (No: 475); Heysemî, *Me2ma'u's-sevÂid*, 5f437; Ebû Nuaym el-Isfahânî, *MA'rifetü's-Sahâbe*, 4f2fi42-2fi43.

^{fi04} >98S8 9 >:tâ10 tç çx1)s 9 AŞTG tç)Q tç #9s, #tâk. Ibn Ebû Âsım, *Ui fâbu f-AHÂD ve f-me2ânî*, 2ffi92; Taberânî, *ef-Mu'semü f-Bebîr*, fi7ffi76 (No: 475); Heysemî, *Me2ma'u's-sevÂid*, 5f437; Ebû Nuaym el-Isfahânî, *MA'rifetü's-Sahâbe*, 4f2fi42-2fi43.

çZBfi099B9 Q:TWJ89 >:tâ10 tç çx1 #tâé Q:TS aâTz9 >:te a>: - ç9 ..xç)G #ç, , .B twJtç ý6 z. 10 ýÍ AZG bk. Belâ2ürî, *KnsAbü f-eçRâf*, 5ffi36; Be22âr, *ef-Bahrü's-sehâR*, 9f286 (Hadis no: 3839); Taberî, *TÂrihu r-rusüf ve f-müfüB*, fi0f58.

ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. H2. teygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Ye2îd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.^{fi06}

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde^{fi07} birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgili2 olmalarıdır. Uendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsü2lük söz konusudur.^{fi08} İra beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin H2. teygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Be22âr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde H2. teygamber'in (s.a.v.) yanından binegiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında H2. teygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Ualdı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculugunu konu edinmektedir. Risâlet va2ifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin H2. teygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. İra Uur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Uuşkusuz böyle bir içeriğin H2. teygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

^{fi06} تَقْوَىٰ... (س) أَشْرَافِ قَوْمٍ أَشْرَفِيَّةً، وَتَأْتِيهِمْ مِنَ الْجِبَالِ وَالْأَنْهَارِ وَالْأَشْجَارِ أَصْوَابٌ مِّنْ مَّاءٍ حَلِيمٍ
 ýtç, 69e bk. İbn Sa'd, *et-Tabâ2âtü'l-İsüb rA* 7/54-55.

^{fi07} Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Uırbaşoglu, *Afemâ2if Hadîs Me2dofjisi* (Ankara: OTTO Yayınları, 20fi9), fi97-354.

^{fi08} Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği tartışmaya açık olsa da hayatın olagan akışı içerisinde itidalden ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı H2. teygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü 2zerinden sorgulanmalıdır.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin H2. teygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.^{f109} Kıra aynı rivayetin 4.f10. ve 5.f11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve Ibn Abdülber'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibahı uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin $\text{ys} \text{ýflé} \text{á} \text{ã}, 6\beta \text{os} \text{Ø} \text{ta}9: \text{os} \text{Ø} \text{þ}: 9$ otzs6β şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almaktadır. Dahası Ibn Abdülber rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri H2. teygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görülmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin râvininfrâvilerin Ümeyyeogullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.^{f110} Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne < Saîd b. Cümhân < Abdülvâris b. Saîd < Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.^{f111} Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan "Şu adam yüzünden ya2ık bu milletin haline!"^{f112} şeklindeki ibareler, *fiten*, *mefâhim* ve *eçrâtü's-Sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz

^{f109} Dil ve üslûp bakımından H2. teygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Urrbaşoğlu, *Afê mAtifHAdis Me to dofo jisi*, 254-257.

^{f110} İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Ueleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve tproblemeleri "Hilafet Benden Sonra Otu2 Senedir" Hadisi Örneği", *ISTKM 4/7* (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşünmenin Oluşumunda HAdislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), f106-f114.

^{f111} Hem Tirmidî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud "Sünne", 9 (No. 4646-4647); Tirmidî, "Fiten", 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği "Ebû'2-2erkâ" ile tahkir içeren "estâh" ifadeleri yer almaktadır. Metindeki "seteh: estâh" kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. A2îmâbâdî, *'AvnüF-MAbûd çerhu Süneni Kbî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, f1389f1969), f2f398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan "racülen müstehen" şeklindeki niteleme için bk. Ibn Asâkir, *TArthu medîneti Dimaç*, 59/204.

^{f112} Taberânî, *ef-Mu'semüF-İebîr*, f17f176 (No. 475); He ysemî, *MeSMA'u's-sevâid ve menbAuF-fevâid*, 5f437; Ibn Abdülber, *ef-İstî'Ab fi mAri fe üF-Ashâb*, 2/784-785.

konusu fitne olaylarından icmâlen sö2 eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsilî betimlemeler de dikkat çekmektedir.^{fifi3} Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maru2 kalacağı menfi durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. H2. teygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri H2. teygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ika2 ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.^{fifi4} Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler ö2elinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili H2. teygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun hu2urunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.^{fifi5} Kıra bir kitlenin hu2urunda cereyan eden hadisenin yahut sö2 ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.^{fifi6} Bu bakımdan Be22âr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebû Âsım, Taberânî ve İbn Abdülber'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada H2. teygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bi22at tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise H2. teygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre H2. teygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân ile oğulları

^{fifi3} Kıra bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecektir birtakım olagan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Me2in TenSid2*, 229; Aydınlı, *Hadis İstifhafat Sö2süğü*, "Fiten" 83.

^{fifi4} Bu tür rivayetler üzerinden külli bir yargıya varmak yerine ba2ı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Uamil Çakın, "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Üçük'e Armagan, ed. Ahmet Hikmet Eroglu (Ankara: Berikan Yayınevi, 20fi6), 262-266.

^{fifi5} Uırbaşoğlu, *Afite mAtif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

^{fifi6} Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi çerhi Tabirih-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beirut: Mektebetü'l-Ue vser, fi4fi5), fi326.

Muâviye ve Ye2îd'i tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi H2. teygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri^{fi17} nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin ogullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazı- larında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın H2. teygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'agirmeleri^{fi18} ve Huneynga2vesi sonrası elde edilenganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması^{fi19} dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen 2ayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da 2aten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet mal2emesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoglullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bi22at H2. teygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, H2. teygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, H2. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusundagirişilen mücadele; Ümeyye ve Abbasogulları arasındaki rekabeti, rivayet mal2emeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muâviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünü2de onu öldürünü2."^{fi20} veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."^{fi21} şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güveni- lir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muâviye."^{fi22} veya "...Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmagını birleştirerek) işte böyle bir-

^{fi17} Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek H2. teygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından va2geçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e mü2akereye giden Uureş eşrâfi içinde olduğu görülmektedir. bk. Ibn İshâk *Sîretü İbn İshâk ef-Mübtece' ve 'f-meb'AS ve 'f-megâsî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, fi396fi976), fi29; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfi2 Şelebî (Uâhire: y.y., fi955), fi264-265.

^{fi18} Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-ka2â esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henü2 küfür üzere olduğu belirtilmektedir. >XS çG >6 s-a9: Bsc9 ,tctzTxé çEB ,m,Í ..Q ö ,qxjB ..Q #te asÍ ,gte9 ç . ,

likte olacağı.^{fi23} ya da "H2. teygamber bana 'Ey Muâviye! Eger hükümler olursa iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim."^{fi24} biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. İra "fitne"den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, H2. teygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir teahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.^{fi25} Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya H2. teygamber'e (s.a.v.) tebcil edilmesi istendiği görülmektedir. Abbas'ın H2. teygamber'in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bi22at Cebraîl'in giydiği ve sebebini soran H2. teygamber'e (s.a.v.) de "Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas'ın evlatlarının elbisesidir." dediği nakledilmektedir.^{fi26} Yine H2. teygamber'in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas'ı gelirken görüp "İşte amcam, dört halifenin babası!" dediği, dahası ondan sonra da bi22at isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî'ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.^{fi27}

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin H2. teygamber (s.a.v.) ile bağını kurabilmek mümkün değildir. İra bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân'dan H2. teygamber'in (s.a.v.) şöyle bir serenişte bulunduğu aktarılmaktadır: "Abbasogullarına ne oluyor da ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbi-

^{fi23} İbn Adî, *ef-U'Amîf*, 3ff179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hıfye ü'l-Fe'vâiyâ'*, fi0f393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Misân*, 3/56, 5ff194.

^{fi24} Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28ff129-fi30 (No. fi6933); Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *ef-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü'l-Ür'an, fi427f2006), fi6ff136-fi37 (No. 3fi358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. Abdullah Taha İmamoglu, *Hadîs ve Sıyasat* (İstanbul: Beka Yayınları, 20fi5), 44fi-449.

^{fi25} Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kelimî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidî ölçütü için bk. Uırbaşoglu, *Af'le mâtî f'Hadîs Me'bdob'jisi*, 297-305.

âata AŞT69 p9: S265 #: .ç .ç yz

âGTWJb p9â: „.T69 ">xç za™a ç. bk. Süyûtî, *ef-Le'âfi f-MASNû'A*, fi429, 43fi.

^{fi27} Süyûtî, *ef-Le'âfi f-MASNû'A*, fi425.

seler giydirdin!"^{fi28} Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin (öl. 44f664) ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.^{fi29} Yine ben2er içerikli başka nakillerde "Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir." dediği nakledilmektedir.^{fi30}

Sonuç itibarıyla Mu'ta2ıd-Billâh'ın ha2ırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemli görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'în içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mev2u olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir di2i tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasî figürlerin tebcîl yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve ben2eri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşın bir yansıması olarak değerlendirilmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla ben2er içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmelisi önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet mal2emeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu figürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne dü2eyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet mal2emesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılanın hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet mal2emesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

Intihal Taraması
Plagiarism
Detection

Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir *This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu çalışmanın ha2ırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing*

fi28: zıB çtsfi fı ,fi28 çİı >B9 ,wıB çtsfi tce9wçı ,ı9 tce,ta> B9Zás9 أمّ B9x,şu ,ıt,şxıB şı9 . † ta bk. Taberânî, *ef-Mu'semüf-İebîr*, 2f96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2ff8f; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benû Abbâs kısmı yer almamaktadır.

fi29: ÅŞÇŞZ pıı †ı ,tuıı9 ,osce uçç †ceıı †a †ç,)G ,{ fııık. İbnü'l-Cev2î, *ef-Mevsû'ât* 2/39.

fi30: .BFLQ tce ,zı9 † ,ce tğbs9ı9 äzzé t09ıı asué Qm.Sı8 ä. † †a >9wıB s.tb ,ıB uTşâıı İbnü'l-Cev2î, *ef-Mevsû'ât* 2/38.

Finansman	<i>this study And thAtAff the sources use dHAVE been properly sited.</i>
Grant Support	Ya2arlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir . The authors declared that this study has received no financial support.
Açık Erişim Lisansı	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. † Thiswork is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
Open Access License	
Telif Hakkı	Ya2ar(lar) † Author(s): Mustafa Tanrıverdi
Copyright	

Uaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *ef-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, fi42fi200fi.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *ef-Bâisü'f-HASİS çerhu ihtisâru ufûmi'f-HADİS*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, fi4fi7fi1996.
- Aşikkutlu, Emin. "Hadis Va2'ının H2. teygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Degerleri". *MARMARA Üniversitesi İlahiyat FAKÜLTESİ Dergisi* 29 (20fi4), 5-26. https://doi.org/fi0.fi50fifilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *Sağfana Giden Yolda Mu'âviye b. Kbî Süfyan*. Ankara: OTTO Yayınları, 2020. Aydınlı, Abdullah. *Hadis İttihafat Sösfüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- A2îmâbâdî. *'Avnü'f-MA'bûd çerhu Süneni Kbî DAVûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. fi4 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, fi389fi969.
- Bedreddin Aynî. *Megâni'f-AHYAR fi çerhi esâmî rîsâfi Me'âni'f-ASAR*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'İlmiyye, fi427fi2006.
- Belâzürî. *Utâbu'f-Süme'f min ensâbi'f-eçrâf*. thk. Süheyl İekkar - Riyâd İirikli. fi3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi4fi7fi1996.
- Be22âr. *ef-Bahrü's-sehhâr*, thk. Mahfu2urrahmân İeynullah. fi3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ULûm ve'l-Hikem, fi988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *ef-Câmiu's-sahih*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Uesîr, fi993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Utâbu'f-târîhi'f-İebîr*. fi2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Utâbü'd-du'afâi's-sagîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm İâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, fi406fi986.
- Bo2kurt, Nahide. *Abbâsîfer*. İstanbul: ISAM Yayınları, 2004.
- Canikli, İlyas. *Siyasi Düçünsenin Ofuçumunda Hadisferin Rofü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 20fi9.
- Çakın, Uamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Üüçük'e Armagan. ed. Ahmet Hikmet Eroglu. 25fi-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 20fi6.
- Dabbî, Ahmed b. Yahyâ. *Bugyetü'f-müftemis fi târîhi rîsâfi ehi'f-Kndefûs*. thk. İbrâhîmel-Ebyârî. 2 Cilt. Uahire: Dâru'l-Uitâbi'l-Mısrî, fi4fi0fi989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve Ideofji (İ-Sünnî İhtifafntn Hadis Rivayetîne Yanstmafart*. Ankara: OTTO Yayınları, 20fi5.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Uoparılmış Bir Hadis: 'Onu A2gın Bir Topluluk Öl-dürecek...' Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbifmferi A&ademi& Araçttma Dergisi* 7/2 (2007), fi43-fi64. <https://doi.org/fi0.334fi5fdaad.72825fi>

Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Uavgası Bag lamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet ÜtAbt*. ed. Emine Gürsoy Naskali. fi5fi-fi63. İstanbul: Uitabevi, 2009.

Ebû Dâvud es-Sicistânî. *Sünenü Kbî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdila2î2. Riyad: Dâru's-Selâm, fi420ffi999.

Ebû Nuaym el-Isfahânî. *Hfıyetü 'F-evfiyâ' ve tabAßÄtü 'F-Asfiyâ'*. fi0 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, fi409ffi988.

Ebû Nuaym el-Isfahânî. *MA'rifetü 's-sahAbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-A2â2î. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, fi4fi9ffi998.

Ertürk, Mustafa. *Metin Tenbid Gayb ve Fiten Hadîsleri Ömeği*. Ankara: Fecr Yayınları 20fi7.

Fahreddin er-Râ2î, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû 'F-ßebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi40fifi98fi.

Felâte, Ömer b. Hasan. *ef-Yad'u fi 'F-HADîs*. Mısır: Câmi'atü'l-E2her, Uülliyetü Usûli'd-Dîn, Dok- tora Te2i, fi98fi.

Halife b. Hayyât. *UtAbu 'T-TabAßÄt*. thk. Ekrem İiyâ Ömerî. Bagdat: Matbaatü'l-Ânî, fi387ffi967.

Halîl b. Muhammed. *ef-Ferâid Afâ mesmai 's-sevâid*. Uatar: Dâru'l-Imâmi'l-Buhârî, fi429f2008.

Hatîb el-Bag dâdî. *Tefhîsü 'F-müteçâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, fi985.

Hatibog lu, Mehmed Said. *Syasi-İstimai Hâdiselerfe Hadîs Münasebetleri*. Ankara: OTTO Yayın- ları, 3. Basım, 2020.

Heysemî. *Mesma'û 's-sevâid ve menba'û 'F-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. fi0 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi4fi4ffi994.

Humeydî, Muhammed b. Fütûh. *Cesvetü 'F-mußebeis fi târihi ufemâi 'F-Kndefüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Sarbîl-Islâmî, fi429f2008.

Itr, Nüreddîn. *Menhesü 'n-naßd fi ufûmi 'F-HADîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, fi399ffi979.

Ibn Abdülber en-Nemerî. *ef-İstî'âb fi ma'rifetü 'F-AshâB*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, fi4fi2ffi992.

Ibn Abdülhâdî, Şemseddîn. *TabAßÄtü ufemâi 'F-HADîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim e2-İeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, fi4fi7ffi996.

Ibn Adî. *ef-Uâmir fi du 'Afâ'i'r-risâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvi2. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, ts.

Ibn Asâkir, Ebü'l-Uâsım. *Târihu medîneti Dimaçß*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, fi4fi5ffi995.

Ibn Beşkuvâl. *UtAbü 's-Sifa fi târihi e'immeti 'F-Kndefüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Sarbîl-Islâmî, 20fi0.

Ibn Ebû Âsım. *UtAbu 'F-AHAD ve 'F-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, fi99fi.

Ibn Ebû Hâtim. *UtAbu 'F-Serh ve 'F-TA'dif*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, fi37fifi902.

Ibn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *ef-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Uur'an, fi427f2006.

Ibn Hacer el-Askalânî. *ef-IsAbe fi temyîsi 's-sahAbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, ts.

Ibn Hacer el-Askalânî. *Lisânü 'F-Misân*. thk. Abdülfettâh Ebû Sudde. fi0 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-Islâmiyye, fi423f2002.

Ibn Hacer el-Askalânî. *Tabrîbü 'F-Tehsîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâg if el-tâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, fi4fi3.

- Ibn Hacer el-Askalânî. *Tehsîbü't-tehsîb*. nşr. İbrahim e2-Leybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, fi4fi6ffi995.
- Ibn Hibbân. *ef-Ihsân fi tAßribi Sahîhi Ibn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. fi8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, fi408ffi988.
- Ibn Hibbân. *UtÂbu's-siâat*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. fi0 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, fi393ffi973.
- Ibn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfi2 Şelebî. 2 Cilt. Uâhire: y.y., fi955.
- Ibn Ishâk. *Sîretü İbn kHâß ef-Mübtede' ve'f-meb'as ve'f-megâsi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, fi396ffi976.
- Ibn Uesîr, Ebü'l-Fidâ'. *et-Teßmîf fi'f-serh ve't-ta'dif*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merke2ü'n-Nu'mân, fi432f20ffi.
- Ibn Uutluboga. *es-Siâat mimmen fem yaßa' fi'f-ßütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Uahire: Mektebetü Ibn Abbâs, 20fi.
- Ibn Mâce. *Sünenü İbnî Mâse*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâ'î'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- Ibn Man2ür. *Lisânü'f-'Arab*. fi5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- Ibn Nukta. *Teßmîfetü'f-İsmâf*. thk. Abdülkayyüm Abdürabbînnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Uurâ, fi408ffi987.
- Ibn Sa'd. *et-Tabââtü'f-ßübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'İlmiyye, fi4fi0ffi990.
- Ibnü'l-Esîr, 12eddîn. *ef-Uâmiif fi't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. fiifi Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'İlmiyye, fi407ffi987.
- Ibnü'l-Esîr, 12eddîn. *Üsdü'f-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavvi2 - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Uütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Iclî, Ebü'l-Hasen. *Ma'rifetü's-siâat*. thk. Abdülaîm Abdüla2îm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, fi405ffi985.
- Mâlik b. Enes. *ef-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-türâsî'l-'Arabî, fi406ffi985.
- İmamoglu, Abdullah Taha. *HAd's ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 20fi5.
- Uandemir, Mehmet Yaşar. *Mevsü Hadîsêr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, fi997.
- Uehhâle, Ömer Rı2â. *Mu şemü'f-mü'effîfîn: Terâsimü musannîfi'f-ßütübi'f-'Arabîyye*. fi5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Ueleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve problemleri "Hilafet Benden Sonra Otu2 Se-nedir" Hadisi Örneği". *ISTKM 4/7* (2006), 37-54. <https://dergipark.org.tr/trftrpubfistemf/issuef26534f279329>
- Uennedy, Hugh. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Knysfopaedia of İsfAm 7/759-760*. Leiden: E. J. Brill tress, fi993.
- Uırbaşoglu, M. Hayri. *AfterAtîfHadîs Metodofojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 20fi9.
- Uoçyigit, Talat. "Mev2û Hadîslerin İuhuru". *AnßARA Üniversitesi İlahiyatFAlûftesi Dergisi* fi5fi (fi968), 57-68.
- Uutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyibes-Serahsî". *Türîyye Diyanet YAßft İsfAm Ansîßfopedisi*. 2fi230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Nasr b. Mü2âhim. *YAß'atü Stffîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, fi4fi0ffi990.

- Mi22î, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehsîbü'f-Üemâf fi esmâ'î'r-risâf*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, fi405ffi985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne Babfe'z-tedvin*. Uahire: Mektebetü Vehbe, fi988.
- Müslim b. Haccâc. *Sâhihu Müsîm*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-'İlmiyye, fi4fi2ffi99fi.
- Nüreddîn İtr. *Menhesü'n-nâsîd fi ufûmi'f-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, fi399ffi979. Nesâî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Sude. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Matbu'âtî'l-İslâmiyye, fi406ffi986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmiyye Ş'âsi'nda Lanetli Mes-citler Örneği". *Turkish Studies* fi3f25 (20fi8), 3fi9-334. <http://jfdx.doi.org/ffio.7827fTurkishStudies.fi4369>
- Sarıçam, İbrahim. *İsfâm Önsesinden Abbâsîfere Uadar Kmevî- Hâçimî Fiçüfiferî*. Ankara: TDV Ya-yınları, 202fi.
- Şüyûtî. *ef-Le'âfi'f-MASNÜ'A fi'f-ehâdisi'f-mevsû'A*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-'İlmiyye, fi996.
- Şüyûtî. *Bugyetü'f-vu'ât fi tabâsâti'f-fugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, fi399ffi979.
- Şüyûtî. *Tedribü'r-râvî fi çerhi TABRİBİ'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Uevser, 2. Basım, fi4fi5.
- Şevkânî. *ef-Fevâidü'f-mesmû'A fi'f-ehâdisi'f-mevsû'A*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-'İlmiyye, fi4fi6ffi995.
- Şîrâ2î, Ebû İshâk. *TABÂSÂTÜ'f-fuâsâhâ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-'Arabî, 2. Basım, fi40fiffi98fi.
- Taberânî. *ef-Mu'semü'f-Bebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 24 Cilt. Uahire: Mektebetü İbn Teymiyye, fi4fi5ffi994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'f-beyân an te'vîfi'f-Âyi'f-Uur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, fi420f2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûf ve'f-müfûl*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. fifi Cilt. Uahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tâceddîn Sübkî. *TABÂSÂTÜ'f-(Âfi'iyyeti'f-Bebrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. fi0 Cilt. Uahire: Dâru İhyâi'l-Uütübî'l-'Arabî, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd. *ef-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cî2e: Dâru Hicr, fi420ffi999.
- Tirmi2î. *Sünenü't-Tirmisî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Uütübî'l-'Arabî, fi975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbifimferi Dergisi* fi2ffi (20fi2), fifi9-fi66. <https://jfdergipark.org.trftrfpubfdaadfiissuef4490f6fi86fi>
- Ünal, Yavu2. *Hadis'in Doguç ve Gefiçim Tarihine Yeniden BAŞTÇ*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 20fi0.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in H2. Ali ve Taraftarlarına Hakaret tolitikası Üzerine". *İS-TKM* 4/8 (2006), 83-fi07. <https://jfdergipark.org.trftrfpubfistemiissuef26535f27935fi>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araçtırmalar Dergisi* 4f3 (2004), 7fi-89. <https://jfdoi.org/ffio.528fif2enodo.3343543> Yılma2
- Gömbeya2, Melek. *Liyâd b. Kbîh (Hayatt - Ahsiyeti - Devfet Adamftgîf*. Ankara: Fecr Ya-yınları, 202fi.
- Yılma2, Orhan. "H2. Muâviye'yi Öven ve Yeren Ba2ı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bosoß Üniversitesi İlahiyat FAÜİftesi Dergisi* fi8ffi8 (2020), 9fi-fifi7. <https://jfdergipark.org.trftrfpubfbo2ifderfiissuef59302f793495>

Lehebî. *MisAnü 'i'tidâf fi nâsâ'î'r-risâf*. thk. Alî Muhammed Mu'avvi2-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'Ilmiyye, fi4fi6ffi995.

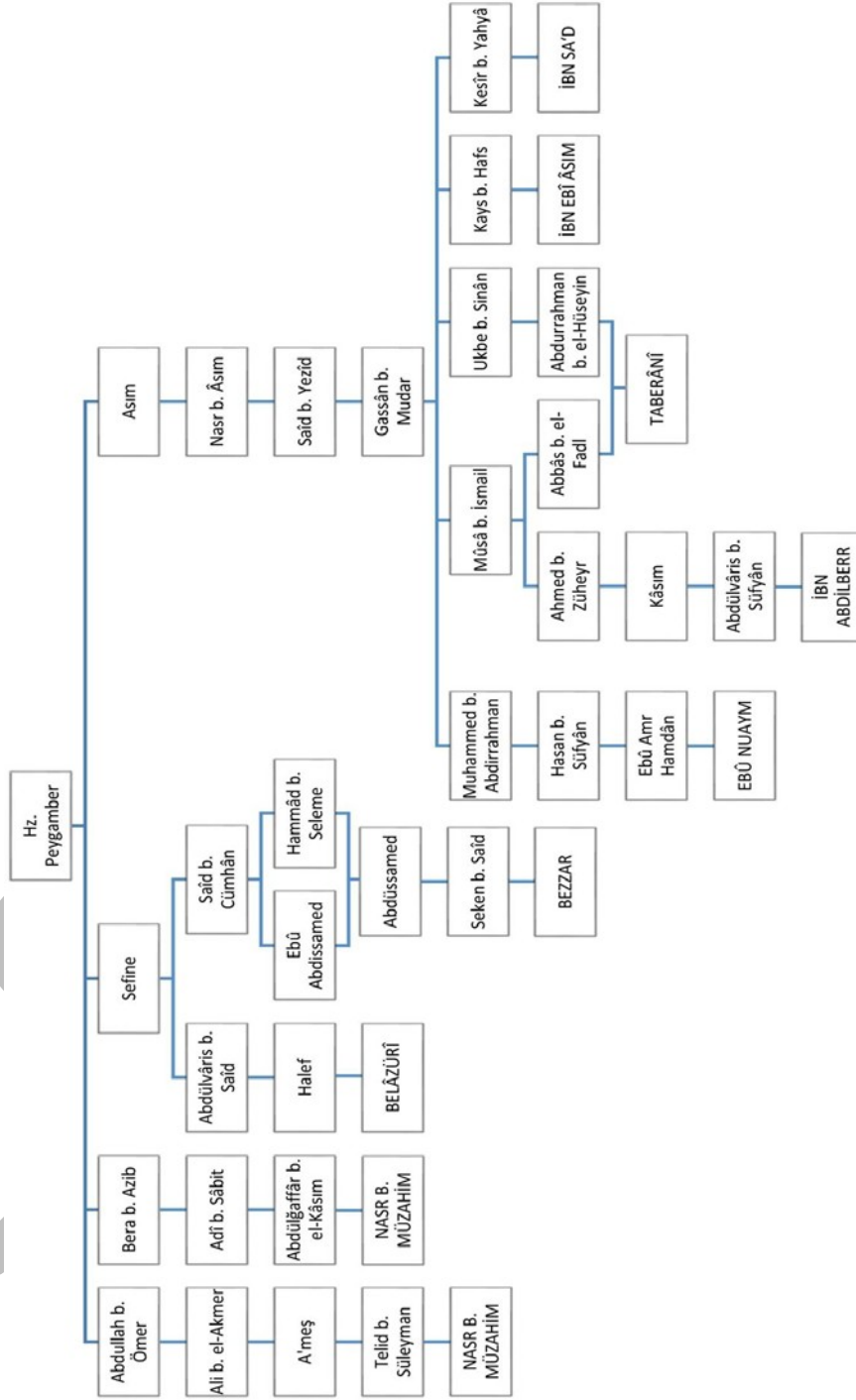
Lehebî. *ef-Uâçîfi ma'rifeti men fehû rivâye fi 'f-Uütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Uible - Müessesetü 'Ulûmil'-Uur'ân, ts.

Lehebî. *Utâbu teslîrati 'f-huffâs*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-'Ilmiyye, fi374.

Lehebî. *Syeru Afâmi'n-nübefâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, fi402ffi982.

İirikli. *ef-A'âm: UAmûsü terâsim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, fi5. Basım, 2002.

Tablo fi: Tel'ın içerikli rivayetin isnad ağının toplu gösterimi

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halîfe Mu'tazîd-Billâh Örneği**Mustafa Tanrıverdi** | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID: 05n2cz176)

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Hadith, Muğla/Turkey

mustafatanriverdi@mu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh**Abstract**

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkîm (arbitration) with the Battle of Siffin (37/657), which took place between Alî (d. 40/661) and Mu'âwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsîd period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused. The fabricated (mawdu') hadith is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with fitna (disturbance), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsîd conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsîd period, and some 'Abbâsîd caliphs such as Saffâh, Mansûr and Mahdî were praised as if Prophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes. An extraordinary example of this situation is that

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022 **Kabul | Accepted:** 11 Şubat/February 2022**Geliş | Received:** 07 Aralık/December 2021 **Değerlendirme | Peer Review:** Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.**Hakem Raporları | Peer Review Reports:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeini/page/13397>**Atf | Citation:** Mustafa Tanrıverdi, "Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazîd-Billâh Örneği = An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh", *Eskiyeini* 46 (Mart/March 2022), 269-303.<https://doi.org/10.37697/eskiyeini.1033630>

© Mustafa Tanrıverdi | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

fabricated narrations was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khutbah) to be delivered on the pulpits (minbar) on fridays against Mu'âwiya and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abū Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sūra al-Isrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords

Hadîth, Fabrication, Curse, Tarih, 'Abbâsîds, Mu'tadid Bi'llâh

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği

Öz

Tel'în söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'în ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Mu'âviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan Sıffîn (37/657) hadisesiyle Tahkîm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir. Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Mu'âviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraflar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebçîl yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğ-

ru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60 gibi) bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazîd-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazîd-Billâh

Giriş

İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tederîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer'in (öl. 23/644) dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifelığının ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Siffin hadiseleri, İslam Tarihi'nde telafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki *fitne* ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nite-

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-hadis* (Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar *fitne* ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk *fitne* olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. bk. Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk *fitne* olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. عن سعيد بن المسيب وقعت الفتنة الأولى يعني مقتل عثمان فلم تبق من أصحاب بدر أحدا ثم وقعت الفتنة الثانية يعني الحرة فلم تبق من أصحاب الحديبية أحدا ثم وقعت الثالثة فلم ترتفع وللناس طباخ Birinci *fitne* yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci *fitne* yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü *fitne* vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü *fitne*nin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Meğâzî", 9 (No. 3800).

kim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbâsî çekişmesi de politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Söz gelimi başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amillerden ziyade Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek incelenmektedir. Bu örnek, Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırlattığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin sıralandığı bildiride yer almaktadır.

Bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasî çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Zira politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halife marifetiyle belli şahıs ve zümreleri hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan diğer bir husus ise halifenin, lanet içerikli rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bunların doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

³ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.

⁴ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Dimeşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkîki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından incelenmekte, sened ve metin tenkidine tabi tutulmaktadır. Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'în içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden tenkid edildiği bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'în metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrışmaktadır.⁵

1. Mu'tazîd-Billâh'ın Tel'în Bildirisi

Tel'în faaliyetlerinin tarihî geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetinin ikinci yarısına yansıyan yönetim zafiyetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karışıklık ve fitne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, taraflar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağını tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin taraflar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'în faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan Sıffîn hadisesi ile Tahkîm sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

⁵ İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şî't-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

⁶ Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230, 254-258.

⁷ Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîf kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla bilinen Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ Mu'tazid-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye'ye lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Buna rağmen Halife, Cuma namazlarında Ümeyyeoğullarının tel'îni için kâtipleri vazifelendirerek ortak bir metin oluşturulmasını ve daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'în metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bir dizi idari hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'în kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgi-

Olarak Lanet Okuma”, *Lânet Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 122-125. Tel'în söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme ge(tiri)lmisse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini görünür kılmıştır. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri nedeniyle bazı isimler, Şîf-İmâmî geleneğe cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara “lanetli mescitler” olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, “İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyye Şî'asî'nda Lanetli Mescitler Örneği”, *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

⁸ Me'mûn'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, “İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazid-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımcılarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden ıslah etmiştir. bk. Hugh Kennedy, “al-Mu'tazid Bi'llâh”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

li bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

Taberî'nin (öl. 310/923) son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanın gerekçesi sadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *ولا اختلاف بين أحد أنه أراد بها بني أمية* [bu ayetle murât edilen Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilafı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *الشجرة الملعونة* [lanetlenmiş ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *الشجرة الملعونة* ibaresinin umumiyetle *شجرة الزقوم* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevinde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın

¹⁰ Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. İbnü'n-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof Tabib Muhaddisler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. Burada Halife'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. Zira o, bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceği endişesini taşıdığı ilmesinden sonra vazgeçmiştir. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/63.

¹¹ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹² *فما لعنهم الله به على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم وأزل به كتابا قوله: والشجرة الملعونة في القرآن ونحو فهم فما يزيدهم إلا طغيانا كبيرا ولا اختلاف* bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/57-58.

¹³ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkıâ 56/51-53.

¹⁴ bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âl-i İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibâsen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanmakta ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınmaktadır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırttı, fakat o yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürün!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetten iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki sen daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet ol-

¹⁵ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹⁶ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1410/1990), 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143.

¹⁷ Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/133-134.

¹⁸ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/134.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27; Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, 216; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136.

²¹ Buhârî, "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî, 1975), "Menâkıb", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); İbn Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164.

sun.” ve “Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer.” buyurdu.²²

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda yer almaktadır.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

نصر، عن عبد الغفار بن القاسم، عن عدي بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبل أبو سفيان ومعه معاوية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم العن التابع والمتبوع. اللهم عليك بالأقيعس. فقال ابن البراء لأبيه: من الأقيعس؟ قال معاوية

Berâ' b. Âzib→ Adî b. Sâbit→ Abdülğaffâr b. el-Kâsım isnadıyla Nasr b. Müzâhîm'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce “Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum.” dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

نصر، عن بليد بن سليمان، حدثني الأعمش، عن علي بن الأقر قال [عبد الله بن عمر] قال وخرج من فج فنظر رسول الله إلى أبي سفيان وهو راكب ومعاوية وأخوه، أحدهما قائد والآخر سائق، فما نظر إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اللهم العن القائد والسائق والراكب

Nasr b. Müzâhîm'in ayrıca, Abdullah b. Ömer→ Ali b. el-Akmer→ A'meş→ Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yezîd) de onunlaydı. Biri bineğin önünden onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce “Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et.” dedi.²⁴

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

²² Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1406/1985), “Akdiyye”, 20; Buhârî, “Büyü”, 100 (No. 2105); “Husumât”, 5 (No. 2289); “İtk”, 8 (No. 2396); “Vesâyâ”, 4 (No. 2594); Müslim, “Radâ”, 36-37; Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Sâlih b. Abdilazîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), “Talâk”, 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, “Radâ”, 8 (No. 1157); “Vesâyâ”, 5 (No. 2120); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü Matbu'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986), “Talâk”, 48 (No. 3482-3487); İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-'Arabî, ts.), “Nikâh”, 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihâk meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

²³ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffîn*, 217-218.

²⁴ Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Siffîn*, 220.

قال: أخبرت عن أبي مالك كثير بن يحيى البصري قال: حدثنا غسان بن مضر قال: حدثنا سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله وغضب رسوله! قلت: ما هذا! قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر يخرجان من المسجد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيهما قولاً

Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saîd b. Yezîd→ Ğassân b. Mudar→ Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. 'Durum nedir?' diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: 'Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.' dediler."²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

حدثنا خلف حدثنا عبد الوارث بن سعيد بن جهان عن سفينة مولى أم سامة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان جالساً فرأى سفيان على بعير ومعه معاوية وأخ له أحدهما يوقود البعير والآخر يسوقه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله الحامل والمحمول والقائد والسائق

Sefîne→ Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân→ Halef isnadiyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce "Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin" dedi.²⁶

3.4. İbn Ebû Âsım (öl. 287/900) Rivayeti

قال قيس بن حفص نا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه يقولون نعوذ بالله عز وجل من غضب الله ورسوله قلت ما شأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعن الله القائد والمقود به

Ebû Nasr Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Saîd b. Yezîd→ Ğassân b. Mudar→ Kays b. Hafs isnadiyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescide girdiğimde ashabin 'Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah'a sığınırız!' dediklerini duydum. 'Neyiniz var?' dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah çekip götürene de götürülene de lanet etsin!' dediğini söylediler."²⁷

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

²⁶ Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136.

²⁷ İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

حدثنا السكن بن سعيد قال نا عبد الصمد قال نا أبي وحدثنا حماد بن سلمة عن سعيد بن جهمان عن سفينة رضي الله عنه أن النبي كان جالسا فمر رجل على بعير وبين يديه قائد وخلفه سائق فقال لعن الله القائد والسائق والراكب Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

ومنه قول الرسول ع وقد رآه مقبلا على حمار ومعاويه يقود به وي زيد ابنه يسوق به: لعن الله القائد والراكب والسائق Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindığı hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

حدثنا العباس بن الفضل الأسفاطي ثنا موسى بن اسماعيل ح و حدثنا عبد الرحمن بن الحسين العابوري التستري ثنا عقبة بن سنان الدارع قالانا ثنا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد أبي مسلمة عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال : دخلت مسجد المدينة فاذا الناس يقولون نعوذ بالله من غضب الله و غضب رسول الله قال قلت : ماذا ؟ قالوا : كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيد ابنه فأخرجه من المسجد فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم: لعن الله القائد و المقود ويل لهذه يوما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Ebû Seleme Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Mûsâ b. İsmâil→ Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım→ Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Ukbe b. Sinân ed-Dâri'→ Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mes-citten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine 'Allah çekip götürün (adama) da götürülen (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!' dedi."³⁰

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

²⁸ Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefîne'den isnâdî hazfedilerek nakledilmiştir. bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullâh Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

²⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülâk*, 10/58.

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

حدثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العلاف، ثنا غسان بن مضر، ثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذاك؟ قال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أنفاً، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرجا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله القائد والمقود، ويل لهذه الأمة من فلان ذي الاستناه

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: “Mescid-i Nebî’ye girdiğimde Resûlullah’ın ashâbı ‘Allah ve Resûlü’nün hiddetinden Allah’a sığınırız!’ diye dua ediyorlardı. Ben de ‘Niçin böyle (söylüyorsunuz?)’ diye sordum. Dediler ki: ‘Resûlullah’ın (s.a.v.) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da ‘Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!’ dedi.³¹

3.9. İbn Abdülber (öl. 463/1071) Rivayeti

حدثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا غسان بن مضر، حدثنا أبو سامة سعيد بن يزيد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من ذي الأستناه. وقال مرة أخرى: ويل لأمتي من فلان

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâil → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) “Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” dedi ve bunu iki kez tekrarladı.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzib ile Abdullah b. Ömer’den nakledildiği görülmektedir.

4.1. Sefîne Tarîki

³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. bk. İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Avnı sahâbîve ait biyografideki benzer bir atf için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

³² İbn Abdülber, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiğinden burada tekraren yer verilmiştir. bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İst'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 2/784-785.

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdîrrahmân veya Ebü'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

Saîd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saîd b. Cühmân (Cühmân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebû Evfâ ve Sefîne'den rivayet etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris nakilde bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtîm'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saîd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180/796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmamaları konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

³³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/684-685; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü 'Ulûmil-Kur'ân, ts.), 1/433. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

³⁶ Ebü'l-Hasen el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Beste'vî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki içli ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûlü'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kişiler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika), Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi mü-

³⁷ وكان يرى القدر ولا يدعو اليه bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

³⁸ Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mûessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

³⁹ وقد نكت ابن حبان كما مر على البخاري ولم يسم يحتج بعبد الرحمن بن عبد الله بن دينار وبن أبي الزهري وبن عياش ويدع حمادا بuhârî'nin bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/364.

nekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkıd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebû Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medîni (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl. ?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarîkînin de makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne → Abdülvâris b. Saîd → Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796?) Sefîne'den (öl. 80/699?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkita bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl. ?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/444-456; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

⁴¹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

⁴² رواه البزار ورجالته، bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

⁴³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-aâbe*, 3/112; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

⁴⁴ Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde b. Diâme ve Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de ondan rivayet etmişlerdir.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

Ğassân b. Mudar (öl. 184/800)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

⁴⁵ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/24.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

⁴⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

⁵¹ Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, "Medârü'l-hadîs" 174.

⁵² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

⁵³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmirâî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, mesleğine nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâti'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebû Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyula beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendiril-

⁵⁵ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/280; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁶¹ Zehebî, *Kitâbu tezkiroti'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁶² Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁶³ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Çudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

len Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-Sahîh*'ini örnek alarak onların tertibinde *el-Musannef* (*el-Müntekâ*) ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebü'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdülber de aynı şekilde onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esilî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdülber gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdülber rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öl. ?)

Ebü Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehlinden olup Muhammed b. Sevâ ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebû Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Sahîh*'inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâ'id*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

⁶⁵ Şemseddîn İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'î'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 15/472-474.

⁶⁶ Zehebî, *Kitâbu tezkiroti'l-huffâz*, 3/853-855.

⁶⁷ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târîhi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁶⁸ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi ulemâ'î'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁶⁹ Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁷⁰ Bedreddîn Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Bevru: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1427/2006), 3/547; İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

⁷² *وهو عبد الرحمن العلاف ولم أعرفه* bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvi hakkında benzer bir tutum içerisinde. bk. Halîl b. Muhammed, *el-Ferâ'id alâ mecma'i'z-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

el-Hasan b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfız, sebt, müsniid ve sika olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsneid* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsniid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebû Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilazîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyu' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki Şî'î eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

⁷³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsemnâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁷⁴ Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/157-162.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, 2/424-426.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/356-359.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebü'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbü'rî (hâfiz imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hâce (sika) Sâfedî (sadûk husnü'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkinde herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bîşr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-'Âbü'rî, İbrahîm b. Ahmed el-Vâsîfî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarikinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "za'îfun bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ

⁷⁹ İbn Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinebî (Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebü'l-Kâsim İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhıbbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995), 26/390-391.

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîf b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁸² İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/158-159.

be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

Kesîr b. Yahyâ (öl. ?)

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîfî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîlik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif, عن أخبرت kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî' durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemlili olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzib Tarîki

Berâ' b. Âzib (öl. 71/690?)

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve Siffin gibi hadiselerde bulunmuştur. Kûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebî gibi birçok tâbî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzib, 71/690-691'de yine Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734?)

Tâbiûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 3/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/21-23.

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524.

Abdülğaffâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'den sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîlik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan Abdülğaffâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtim (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Müzâhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile Abdülğaffâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahriç edilmiş ve bu durum onun tezkiyesi yönünde bir karine sayılabilse⁹³ de Abdülğaffâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdirrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halife Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl.?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbîûn neslinden olup Kûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtim (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbîûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b.

⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

⁹² İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/18-20; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/379-380.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 6/261; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/174; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 41/262;

⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

⁹⁷ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 1/154; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/432.

Cübeyr, Kays b. Ebû Hâzim ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebû Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güvenilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şîlîkle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halîfe Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehliinden olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir Râfîzî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (leyse bi-şey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarikinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagandasına varmayan ılımlı bir Şîlîkle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhîm rivayetinin İbn Ömer tarîkînin de terk edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Abdülgaffâr ve Telîd'ten ötürü Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) rivayeti, Kesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkitâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzürî (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdurrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebû Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905),

⁹⁸ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-248.

¹⁰⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/257.

¹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdülber (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki benzer rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe tekbül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashabın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir.¹⁰² Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.¹⁰³ Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir.¹⁰⁴ Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.¹⁰⁵

Öte yandan Nasr b. Müzâhim ile İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en

¹⁰² bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysenî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰³ bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysenî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁴ bk. İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysenî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁵ bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehâr*, 9/286 (Hadis no: 3839); Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetlerde bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'in söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'in söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefine rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

¹⁰⁶ قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم، على المنبر يخرجان من المسجد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيها قولاً bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55.

¹⁰⁷ Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: OTTO Yayınları, 2019), 197-354.

¹⁰⁸ Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde itidalden ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ Zira aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdülber'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat intibai uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin *ويل لهذه يوما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاء* şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almaktadır. Dahası İbn Abdülber rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbiye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan “Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!”¹¹² şeklindeki ibareler, *fiten*, *melâhim* ve *esrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz

¹⁰⁹ Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

¹¹⁰ İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri “Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği”, *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

¹¹¹ Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud “Sünne”, 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, “Fiten”, 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği “Ebu'z-zerkâ” ile tahkir içeren “estâh” ifadeleri yer almaktadır. Metindeki “seteh: estâh” kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selâfiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan “racülen müstehen” şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsîlî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve ümmetin sonraki dönemlerde karşılaşabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefine'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebû Âsım, Taberânî ve İbn Abdülber'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili ivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân ile oğulları

¹¹³ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karışıklık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 229; Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, "Fiten" 83.

¹¹⁴ Bu tür rivayetler üzerinden küllî bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, "Fiten Rivayetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

¹¹⁵ Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

¹¹⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

Muâviye ve Yezîd'i tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muâviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebrail ve Muâviye."¹²² veya "...Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle bir-

¹¹⁷ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. İbn İshâk. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

¹¹⁸ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. عن سعد بن أبي وقاص، أنه قال في العمرة في أشهر الحج فعلناها، وهذا يومئذ كافر bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 6/112.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/143.

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

¹²¹ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

¹²² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/417.

likte olacağız.”¹²³ ya da “Hz. Peygamber bana ‘Ey Muâviye! Eğer hükümler olursan iyi davran’ diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim.”¹²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira “fitne”den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tebcih edilmesi istendiği görülmektedir. Abbas’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail’in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de “Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas’ın evlatlarının elbisesidir.” dediği nakledilmektedir.¹²⁶ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas’ı gelirken görüp “İşte amcam, dört halifenin babası!” dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî’ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağımlı kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alameti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: “Abbasoğullarına ne oluyor da ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler

¹²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. Abdullah Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

¹²⁵ Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kelimî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

¹²⁶ *Süvûtî*, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/429, 431. bk. Süvûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/429, 431.

¹²⁷ Süvûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/425.

giydirdin!”¹²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe'nin (öl. 44/664) ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde “Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir.” dediği nakledilmektedir.¹³⁰

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemli görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'în içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasi figürlerin tebçil yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşın bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmelisi önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu figürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılının hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

¹²⁸ التاریخ الثابت لله البسمه ما لي ولبي العباس شيوعوا أمي وسفكوا دماءها وألبسوها ثياب السواد bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/181; Taberânî'de Ümmü Habîbe, Buhârî'de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

¹²⁹ حبيبة bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/39.

¹³⁰ إذا أقبلت الرايات السود من جهة المشرق فإنه أولها فتنة وأوسطها هرج وآخرها ضلالة bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/38.

İntihal Taraması**Plagiarism
Detection**

Bu makale intihal taramasından geçirildi/*This paper was checked for plagiarism*

**Etik Beyan
Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

**Finansman
Grant Support**

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | *The authors declared that this study has received no financial support.*

**Acık Erisim Lisansı
Open Access License**

Bu makale, Creative Commons Atıf-GavriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

**Telif Hakkı
Copyright**

Yazar(lar) | Author(s): Mustafa Tanrıverdi

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârü 'ulûmî'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşıkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebû Süfyân*. Ankara: OTTO Yayınları, 2020.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedreddin Aynî. *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr. *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil . *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.
- Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehi'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989.

- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şif-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: 'Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek...' Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan. *el-Vad'u fi'l-hadîs*. Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halife b. Hayyât. *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed. *el-Ferâid alâ mecmâi'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdülber en-Nemerî. *el-İst'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Şemseddîn. *Tabakâtü ulemâ'i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî. *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkivâl. *Kitâbü's-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebû Âsım. *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebû Hâtim. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmîyye, 1423/2002.

- İbn Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-'Âsime, 1413.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-mejâzi*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kutluboğa. *es-Sikât mimmen lem vaka' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta. *Tekmiletü'l-İkmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Âli Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ – Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Sene-dir" Hadisi Örneği". *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Kennedy, Hugh. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam* 7/759-760. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnü't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Nasr b. Müzâhim. *Vak'atü Siffîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1410/1990.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nûreddîn İtr. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Matbu'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmîyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Süyûtî. *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî. *Buġyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tâceddîn Sübkî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>

Zehebî. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.

Zehebî. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.

Zehebî. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.

Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.

Ziriklî. *el-A'lâm: Kâmüsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Tablo 1: Tel'în içerikli rivayetin isnad ağının toplu gösterimi

